

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

KIPÇAK GRUBU TÜRK DİLLERİNDE OLUMSUZLUK

Simge YARBA

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KIPÇAK GRUBU TÜRK DİLLERİNDE OLUMSUZLUK

Simge YARBA

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Danışman

Doç. Dr. Mevlüt Erdem

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

Simge YARBA tarafından hazırlanan "Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuzluk" başlıklı bu çalışma, 11.06.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Nurettin DEMİR (Başkan)

Doç. Dr. Mevlüt ERDEM (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi İsa SARI

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

11.06.2018

Simge Yarba

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- **Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.**
(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etmeniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)
- **Tezimin/Raporumun .....tarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.**
(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)
- **Tezimin/Raporumun.....tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.**
- **Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi**

11.06.2018

Simge Yarba

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Doç. Dr. Mevlüt ERDEM danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

Simge Yarba

ÖZET

YARBA, Simge, *Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuzluk*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

İletişimin en etkili yolu olan dil, kullanıcılarının aktarmak istediği her iletiyi yansıtabilecek güce sahiptir. Söz konusu iletiler onaylayan ve doğrulayan ifadeler kadar reddeden, inkâr eden, olumsuzlayan beyanlar da olabilmektedir. Her dilin kendi ilkeleri ve kuralları olduğu düşünüldüğünde evrensel bir ihtiyaç olan olumsuzluk kategorisinin de her dilde başka görünümde olması olağandır. Tonlama, belirli bir yapı yokluğu, olumsuzlayıcı enklitikler, öge sıralamasında değişiklik dillerin olumsuzluk işaretleme yöntemlerinden yalnızca birkaçıdır. Türkçe ise dış açılı olumsuzluğun çekim ile yapıldığı bir dildir. Fiil kök ve gövdelerine getirilen standart olumsuzlayıcı ile temel olumsuzluk elde edilir. Ancak birçok dilde olduğu gibi isim tümcelerinin, fiil tümcelerinin, isimlerin ve fiillerin olumsuzlanması farklı metotlarla sağlanmaktadır.

Bu çalışmada dilbilimsel olumsuzluk Türkçenin yapısı, olumsuzluk stratejileri ve olumsuzluğun etkilediği seviye dikkate alınarak *Tümcesel Olumsuzluk*, *Morfolojik Olumsuzluk* ve *Sözlükbirimsel Olumsuzluk* olmak üzere üç başlığa ayrılmış; Kıpçak grubu Türk dillerinde görülen olumsuzluk bu kategoriler kapsamında incelenmiştir. *Tümcesel Olumsuzluk* kapsamına standart olumsuzlayıcı ile kurulan olumsuzluk, standart olumsuzlayıcı kullanılmaksızın elde edilen olumsuzluk, geniş zamanın olumsuzu, olumsuz ek fiil kuruluşu, ne...ne bağlacı, çoklu olumsuzluk ve soru yoluyla olumsuzluk dahildir. *Morfolojik Olumsuzluk* kapsamında Türkçe -sXz yapım eki ile Arapça *gayr-*, Farsça *nâ-* ve *bî-* ön eklerinin olumsuzladığı sözcükler ele alınmıştır. Doğal olumsuzluk ve olumsuz varlıksal tümce kurucusu ise *Sözlükbirimsel Olumsuzluk* dâhilindedir.

Anahtar Sözcükler

Kıpçak Grubu Türk Dilleri, Dilbilimsel Olumsuzluk, Morfolojik Olumsuzluk, Sözlükbirimsel Olumsuzluk

ABSTRACT

YARBA, Simge, *Negation in Kipchak Group of Turkic languages*, Master's Thesis, Ankara, 2018.

The language is the most effective way of communication and has the ability to reflect every message that users want to convey. These messages may be refusing, denying, negating expressions as well as confirming expressions. Each language has its own principles and rules therefore the category of negation, which is a universal requirement, may be seen in various forms on every language. Intonation, absence of certain structure, negative particles are only a few of negation methods of languages. On the other hand Turkish provides basic negation through inflection. Basic negation is constituted by suffixing standard negator to verbal root and stem but as in many languages nominal sentence, verbal sentence, nouns and verbs are negated in different forms.

In this study, linguistic negation is grouped as *Sentential Negation*, *Morphological Negation* and *Lexical Negation* by considering structure and strategies of Turkish and the level that negation affects; Negation in Kipchak group of Turkish languages has been examined within these categories. Negation that established with standard negator, negation that established without standard negator, negation of aorist, the negative copula, the negative connective *ne...ne* 'neither...nor', multiple negation and negation whereby questioning are included to *Sentential Negation*. In *Morphological Negation*, words that negated by Turkish suffix *-sXz* and Arabic prefix *gayr-*, Persian prefixes *nâ-* and *bî-* discussed. Inherent Negation and constituent of existential negation are examined in the content of *Lexical Negation*.

Key Words

Kipchak Languages, Linguistic Negation, Morphological Negation, Lexical Negation

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM	ii
YAYIMLAMA VE MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	iii
ETİK BEYAN	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
TABLolar DİZİNİ.....	xii
GİRİŞ.....	1
0.1. OLUMSUZLUĞA FELSEFİ BAKIŞ AÇILARI	2
0.2. DİLBİLİMSEL OLUMSUZLUK	4
0.3. DİLBİLİMSEL OLUMSUZLUĞUN TİPOLOJİSİ	5
0.4. DİLBİLİMSEL OLUMSUZLUĞUN TASNİFİ	11
0.5. ÇOKLU OLUMSUZLUK VE OLUMSUZ KUTUPLANMA ÖGELERİ	21
0.6. ÜSTDİLSEL OLUMSUZLUK.....	24
0.7. YÖNTEM VE SINIRLILIKLAR	27
1. BÖLÜM: KIPÇAKLAR.....	29
1.1. BATI KIPÇAKLAR.....	30
1.1.1. Kırım Tatarları	30
1.1.2. Karaçay-Balkarlar	31
1.1.3. Karaylar.....	33
1.1.4. Kumuklar	34

1.2. GÜNEY KIPÇAKLAR	36
1.2.1. Karakalpaklar	36
1.2.2. Nogaylar	38
1.2.3. Kırgızlar	40
1.2.4. Kazaklar	42
1.3. KUZEY KIPÇAKLAR	43
1.3.1. Tatarlar	43
1.3.2. Başkurtlar	45
1.4. KIPÇAK GRUBU TÜRK DİLLERİNİN TÜRK DİLİ TASNİFLERİNDE YERİ	47
1.5. KIPÇAK GRUBU TÜRK DİLLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ	49
1.5.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dilleri	49
1.5.1.1. Kırım Tatarcası.....	49
1.5.1.2. Karaçay-Balkarca.....	50
1.5.1.3. Karayca.....	51
1.5.1.4. Kumukça.....	53
1.5.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dilleri	54
1.5.2.1. Karakalpakça.....	54
1.5.2.2. Nogayca.....	55
1.5.2.3. Kırgızca.....	56
1.5.2.4. Kazakça.....	57
1.5.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dilleri	58
1.5.3.1. Tatarca.....	58
1.5.3.2. Başkurtça.....	59
2. BÖLÜM: KIPÇAK GRUBU TÜRK DİLLERİNDE TÜMCESEL OLUMSUZLUK	60
2.1. GİRİŞ	60
2.2. TÜMCESEL OLUMSUZLUK	61
2.2.1. Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi ile Elde Edilen Tümcesel Olumsuzluk	61
2.2.1.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi ile Elde Edilen Tümcesel Olumsuzluk.....	67
2.2.1.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi ile Elde Edilen Tümcesel Olumsuzluk.....	70
2.2.1.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi ile Elde Edilen Tümcesel Olumsuzluk.....	76
2.2.2. Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi Kullanılmaksızın Tümcesel Olumsuzluk Elde Edilen Kipler	79
2.2.2.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi Kullanılmaksızın Tümcesel Olumsuzluk Elde Edilen Kipler.....	79
2.2.2.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi Kullanılmaksızın Tümcesel Olumsuzluk Elde Edilen Kipler.....	80
2.2.2.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi Kullanılmaksızın Tümcesel Olumsuzluk Elde Edilen Kipler.....	86

2.2.3. Geniş Zamanın Olumsuzu	87
2.2.3.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Geniş Zamanın Olumsuzu	88
2.2.3.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Geniş Zamanın Olumsuzu	93
2.2.3.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Geniş Zamanın Olumsuzu.....	98
2.2.4. Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu ve Değil Edatı	100
2.2.4.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu	101
2.2.4.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu	103
2.2.4.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu	105
2.2.4.4. Edat İşlevinde Değil Birimi	107
2.2.4.4.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Değil Edatı	109
2.2.4.4.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Değil Edatı	111
2.2.4.4.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Değil Edatı.....	114
2.2.5. Ne... ne Bağlacı	115
2.2.5.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Ne...ne bağlacı	118
2.2.5.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Ne...ne Bağlacı.....	119
2.2.5.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Ne...ne Bağlacı.....	120
2.2.6. Çoklu Olumsuzluk ve Olumsuz Kutuplanma Ögeleri	121
2.2.6.1. Olumsuzluk Uyumu.....	123
2.2.6.2. Olumsuz Kutuplanma Ögeleri	124
2.2.6.2.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuz Kutuplanma Ögeleri	127
2.2.6.2.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuz Kutuplanma Ögeleri	130
2.2.6.2.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuz Kutuplanma Ögeleri	134
2.2.7. Soru Görünümünde Olumsuzluk	136
2.2.7.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Soru Görünümünde Olumsuzluk	138
2.2.7.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Soru Görünümünde Olumsuzluk	142
2.2.7.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Soru Görünümünde Olumsuzluk	147
2.3. SONUÇ	149
3. BÖLÜM: KIPÇAK GRUBU TÜRK DİLLERİNDE MORFOLOJİK OLUMSUZLUK	153
3.1. GİRİŞ	153
3.2. -SXZ EKİ İLE ELDE EDİLEN MORFOLOJİK OLUMSUZLUK	153
3.2.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde -sXz Eki ile Elde Edilen Olumsuzluk.....	155
3.2.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde -sXz Eki ile Elde Edilen Olumsuzluk.....	159
3.2.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde -sXz Eki ile Elde Edilen Olumsuzluk.....	162
3.3. TÜRKÇE OLMAYAN EKLERLE ELDE EDİLEN MORFOLOJİK OLUMSUZLUK	164
3.4. SONUÇ	166
4. BÖLÜM: KIPÇAK GRUBU TÜRK DİLLERİNDE SÖZLÜKBİRİMSEL OLUMSUZLUK	168
4.1. GİRİŞ	168
4.2. YOK SÖZLÜKBİRİMİ	168
4.2.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Yok Sözlükbirimi	170

4.2.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Yok Sözlükbirimi	173
4.2.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Yok Sözlükbirimi.....	177
4.3. DOĞAL OLUMSUZLUK	178
4.3.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Doğal Olumsuzluk.....	181
4.3.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Doğal Olumsuzluk.....	183
4.3.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Doğal Olumsuzluk	186
4.4. SONUÇ.....	188
SONUÇ.....	189
ÖRNEKLER İÇİN TARANAN ESERLERİN KAYNAKÇASI.....	193
GENEL KAYNAKÇA.....	197
Ek 1. Tez Orijinallik Raporu	206
Ek 2. Tez Çalışması Etik Kurul İzin Muafiyeti Formu.....	207

KISALTMALAR DİZİNİ

Alm.	Almanca
Ayrl.	Ayrılma Hâli
B.	Bildirme
Baş.	Başkurtça
Bk.	Bakınız
Bs.	Bağlayıcı Ses
Bul.	Bulunma Hâli
Ç.	Çokluk
Çev.	Çeviren

Ed.	Editör
Ek.	Eylem Kökü
Fr.	Fransızca
Gr.	Gerekliklik
Ggz.	Görülen Geçmiş Zaman
Glz.	Gelecek Zaman
Gz.	Geçmiş Zaman
H.	Haliç
İng.	İngilizce
İtl.	İtalyanca
K.B.	Karaçay-Balkarca
Kmk.	Kumukça
Krg.	Kırgızca
Krk.	Karakalpakça
K.T	Kırım Tatarcası
Kry.	Karayca
Kzk.	Kazakça
Neg.	Negative
Ngy.	Nogayca
NPI.	Negative Polarity Item
O.	Olumsuzluk
R.	Realis

S.e.	Soru enklitiği
T.	Troki
Ttr.	Tatarca
Tnm.	Tanımlayan
Yar.	Yararlanan
Yük.	Yükleme Hâli

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Kıpçak grubu Türk dillerinde olumsuz ek fiil kuruluşunda ve edat işlevinde *değil* sözcüğü

GİRİŞ

Dillerde bulunan her yapı bir düşünceyi aktarmak amacıyla meydana gelmiştir. Her yapının oluşum nedeni farklıdır ancak tüm dillerde görülebilen birtakım temel özellikler mevcuttur. Bir fikri veya bir durumu kabul etmemek, inkâr etmek, reddetmek veya kimi özelliklerden yoksun olmak insan doğasının bir gereğidir. Gerçekliğin bir parçası olan bu vaziyet doğal olarak iletişimin temel taşı olan dile yansımıştır. İletişimde doğrulayıcı ve onaylayan demeçler gibi olumsuz ifadeler de birer gereksinimdir ve bilişsel, edimbilimsel sebeplerle her dil bir tümcenin ifade ettiğinin doğru olmadığını yansıtacak imkâna sahiptir. Olumlu bir tümcenin değerini olumsuz biçime ya da anlama çevirmediği bilinen bir dil yoktur. Olumsuzluk hayatın akışında sıkça rastlanan evrensel bir ihtiyaçtır.

Olumsuz ifadeler, iletilen gerçekliğin muhtemel nitelendirmelerinden hangi unsurların hariç tutulduğunu bildirir. Olumsuzluğun temel anlam özelliği de belirli bir kümenin üyelerini birtakım unsurlardan hariç tutmaktır. Bilginin hangi bileşenlerinin iletileni oluşturan kümeden ayrıldığını belirtmek amacıyla alternatif bir gerçeğin zihindeki düşüncesi hazır olmalıdır. Bir sonraki aşama hazırlanan düşüncenin dile getirilişidir ve bu süreç olumlu ifadeler için gerekli değildir (Bond 2013: 29). Bu sebeple ve insan bilincinin işleyişi gereği olumsuz bir ifade olumlu olandan daha kompleks algılanmaktadır. Dilbilimsel olumsuzlukla en fazla ilgilenen isimlerden olan Horn (2001: 45) buradan yola çıkarak olumluluk ve olumsuzluk arasındaki ayrımları şöyle maddelemiştir:

- a. Mantıksal olarak olumluluk birincil, olumsuzluk ikincildir.
- b. Varlıkbilim açısından olumluluk birincil, olumsuzluk ikincildir.
- c. Bilgi kuramına göre olumluluk birincil, olumsuzluk ikincildir.
- d. Psikolojik açıdan olumluluk birincil, olumsuzluk ikincildir.
- e. Olumluluk temel ve basit, olumsuzluk karmaşıktır.
- f. Olumluluk zorunlu, olumsuzluk elimine edilebilir bir tamamlayıcıdır.

g. Olumluluk nesnel, olumsuzluk öznel.

h. Olumlu cümle bir dünya gerçekliğini, olumsuz cümle ise olumluluk hakkında bir gerçeği tanımlar.

i. Bildirme bakımından olumlu cümle olumsuz olana göre bir miktar daha fazla önem taşır.

Aynı şekilde, kavramların tanımlarının oluşma sürecinde de olumsuzluğun ve zıtlıkların bu yönden bir payı vardır. Olumsuz bir çağrışıma sahip olan sözlükbirimlerin tanımlarının olumlu karşıtlarının eksikliğini içermesi bu duruma örnek gösterilebilir.

0.1. OLUMSUZLUĞA FELSEFİ BAKIŞ AÇILARI

İnsan dilinin temel olgularından olan olumsuzluk filozofların da yakından ilgilendikleri konulardan biridir; incelenişi, olumsuzluk kuramları Speranza & Horn (2010) tarafından ayrıntılı olarak ele alınan Antik Yunan filozofu Aristoteles'e kadar uzanmaktadır. Aristoteles kendi felsefesinin kavramlarını tartıştığı mantıksal denemelerinden oluşan altı kitaplık serisinin ilk cildi olan *Kategoriler*'de olumsuzluk ve zıtlığı dört farklı türe ayırmıştır:

1. Görelilerin karşı olumu (Correlation): Birbirleriyle ilişki içerisindeki kavramlar için geçerlidir. Bu tür terimler bütün varlığı başka şeyler hakkında söylenenden ibaret olan veya herhangi bir şekilde karşılıklı ilişkide bulunan terimlerdir. Aristoteles'in bu tür zıtlık için verdiği örnek *yarım* ve *tam* sözcükleridir. Bir parça kapsamında ilişkileri bulunmakla birlikte doğrulukları veya yanlışlıkları söz konusu değildir.

2. Zıtların karşı olumu (Contrariety): Bu kavramların birbirleriyle herhangi bir ilişkileri yoktur. Birbirlerinin karşıtıdır. Barındırdıkları benzer veya aynı değildir ve orta bir terimde kesişmezler çünkü birinin mevcudiyeti şarttır. *İyilik* ve *kötülük* ile sayıların tek veya çift olması gibi orta bir terimden bahsedilemez ancak *ak* ve *kara* zıtlığında orta bir terim olarak *gri* sözcüğü görülmektedir. Bunun sebebi ise bir cismin ak veya kara

renklerinden birini taşımak zorunda olmayışı, başka alternatiflerin de geçerli ve uygun olabilmesidir.

3. Yoksunluğun sahip olmaya karşı olumu (Privation): Bir olgunun doğasında bulunmayan bir terim için kullanılamazlar ancak aynı konunun etrafında dönerler. Bu türün örneği, ikisi de göz ile ilgili olan *körlük hali* ve *görebilme yetisidir*. Sahip olmaktan yoksunluğa geçiş olanak dâhilinde iken yoksunluktan sahip olmaya geçiş mümkün değildir.

4. Tasdikın inkâra karşı olumu (Contradiction): Tasdik olumlu, inkâr olumsuz bir önermedir ancak içerdikleri terimler birer önerme değildir. “Filan adam oturuyor.” ile “Filan adam oturmuyor.” örneklerinde olduğu gibi aldıkları ögeler de birbirine karşıdır. Buradaki zıtlık görelilerin karşı olumu ve yoksunluğun sahip olmaya karşı olumundaki kadar kuvvetli değildir ancak burada iki kutuptan biri mutlaka doğru diğeri mutlaka yanlış olmalıdır. Zıtlık ve olumsuzluğun diğer üç türü içinse böyle bir gereklilikten bahsedilemez. *Sağlık-hastalık, körlük-görme, yarım-tam* kavramlarının bağlam dışı doğruluk değerleri yoktur (1989).

Aristotelesçi önerme yöntemleri ölçeğinde de olumsuzluğa yer vardır ve doğruluk değeri açısından olumsuz demeçler en sonda yer alır (Givón 2001: 369):

1. Presupposition (varsayım) = önerme doğru olarak kabul edilir (doğruluk gerekliliği);
2. R-assertion (inanılan sav) = önermenin doğru olduğu şiddetle iddia edilir (gerçeklere dayalı doğru);
3. IRR-assertion (kabullenilmiş sav) = önermenin doğru olduğu zayıf bir şekilde iddia edilir (olası doğru);
4. NEG-assertion (olumsuz sav) = önermenin doğru olmadığı şiddetle iddia edilir (yanlışlık).

Buna göre epistemolojik yöntemlerin doğruluk değeri açısından sıralaması şöyledir:

Varsayım > inanılan sav > kabullenilmiş sav > olumsuz sav.

Filozoflar olumsuzluğu sadece doğruluk değeri açısından, yalnızca bir önermenin doğruluğunu değiştiren mantıksal bir işleyici olarak düşünmüşlerdir. Bu etki mantığın şu katı kuralından kaynaklanmaktadır:

a. Olumsuz (olumsuzluk-P) = P

b. Eğer P doğruysa -P doğru değildir; eğer P doğru değilse -P doğrudur.

Burada dikkat çeken nokta, mantıksal olumsuzluğun yalnızca önermesel, tümcesel seviyede olup dilbilimsel olumsuzluğun çok yönlü oluşudur.

0.2. DİLBİLİMSEL OLUMSUZLUK

Felsefe ve dilbilim, yöntemleri birbirine benzeyen, kimi zaman kesin çizgilerle ayrılamayan iki alandır. Filozofların incelemeye aldığı olumsuzluğun mantık dışında dilsel bir yönü olduğu yadsınamaz bir gerçektir ve dilbilim sözlüklerinde de olumsuzluğa geniş bir yer ayrılmıştır. Bussmann (1996) sözlüğünün olumsuzluk maddesi altında önce felsefi ve mantıksal olumsuzluktan bahsetmiş, ardından dilbilimsel olumsuzluğa yer vermiştir. Dilbilimsel olumsuzluğu birtakım ölçütlere göre sınıflara ayırmış, dilbilimin çeşitli alt bölümlerine dâhil edilebileceğinden olumsuzluğun net bir dilbilimsel tanımının oldukça zor olduğunu ifade etmiştir. Crystal (2008) olumsuzluğun, bir tümce anlamının bütününe ya da bir kısmının zıtlığını ifade eden, gramatikal ve semantik analizin bir parçası olan bir süreç veya yapı olduğunu belirtmiştir. Brown ve Miller'ın (2013) konuşma eyleminde iddia edileni inkâr etme süreci olarak tanımladığı olumsuzluk Trask (1993) tarafından bir önerme tümcesine eklendiğinde önerinin doğruluk değerini tersine çeviren gramatikal bir unsur olarak açıklanmıştır. Vardar (2002) olumsuzluğun tümcenin içerdiği yüklem anlatığı oluşu yadsıma yoluyla gerçekleştiren ulam olduğunu, Korkmaz (1992) ise cümlede yüklem bildirdiği oluş ve kılışın olumsuz olarak gerçekleştiğini gösteren bir dil bilgisi kategorisi olduğunu ifade etmiştir. Tanımlarda vurgulanan ortak nokta olumsuzluğun iletinin anlamını ters yönde değiştiren gramatikal bir kategori olduğudur.

Dilbilimsel olumsuzluk çalışmalarına Jespersen (1917) bir kapı aralamış, araştırmalar Klima (1964) ile hız kazanmıştır. Dahl (1979, 2010 vd.), Payne (1985), Horn (1985, 2001, 2010 vd.), Dryer (1988), Haegeman (1995, 2013 vd.), Zanuttini (1997), Ramat (1999), Givón (2001), Lockwood (2002), Kroeger (2005), Miestamo (2005), van der Auwera (2010) Bond (2013) ve Penka (2016) olumsuzluğun çeşitli yönleri üzerine incelemeler yapan isimlerden yalnızca birkaçıdır. Türkiye’de ise olumsuzluk Ediskun (1985), Koç (1996), Gencan (2000) Ergin (2004), Hengirmen (2007) Banguoğlu (2015) gibi Türkologların biçim ağırlıklı gramer kitaplarında belirli başlıklar altında en temel noktalarıyla anlatılmış, olumsuzlayıcılar tanıtılarak belli başlı işlevlerine değinilmiş ve böylece araştırmalar tekrarlayan bir görünüm sergilemiştir. Bu gibi çalışmalar dışında son yıllarda Özmen (1997), Börekçi (2002), Menabit (2004), İlhan (2005, 2015) , Özkan (2006), Erten (2007) ve Çürük (2013, 2014) gramatikal olumsuzluğun daha önce değinilmemiş alanlarıyla ilgili yayınlar vermişlerdir.

0.3. DİLBİLİMSEL OLUMSUZLUĞUN TİPOLOJİSİ

Biçimbilimsel, sözdizimsel, anlambilimsel ve edimbilimsel konularla iç içe olan olumsuzluk kategorisi her dilde görülmekle birlikte yine her dilde farklı stratejilerle işletilmektedir. Olumsuzluk kimi dillerde tonlama ile, kimi dillerde bir yapının eksikliği ile, bazı dillerde öge sıralamasındaki değişikliklerle, bazı dillerde ise özel negatif fiillerle elde edilmektedir. Ancak en temel olumsuzluk türü olan önermesel olumsuzluk elde etmede en fazla uygulanan yöntem olumlu bir tümceye bir ek veya enklitik getirilmesidir.

Dahl 1979’da 40 farklı dil ailesine ait 240 dili kapsayan bir çalışma gerçekleştirmiştir. Olumsuzluğun ifade ediliş biçimlerini inceleyen bu araştırma sonucunda araştırmaya dâhil edilen dillerin %45’inin yükleme eklenen bağımlı biçimbirimlerle olumsuzluk elde ettiğinin görülmesiyle birlikte olumsuzluğun en fazla bu yolla işletildiği ortaya çıkmıştır. Bağımsız biçimbirimlerin kullanım oranı %44.9, İngilizcede olduğu gibi morfolojik yardımcı fillerle olumsuzluk elde etme oranı %16 olarak tespit edilmiştir (Ramat 1999: 243). Araştırma sonucu aşağıdaki gibidir:

1. Yüklemin morfolojik bir parçası olarak: %45

2. Morfolojik yönden yardımcı bir fiil ile : %16.7

3. Ayrı bir olumsuzluk parçacığı ile;

a. fiilden önce gelerek: %12.5

b. yardımcı fiilden önce gelerek: %20.8

c. fiil grubundan önce gelerek: %2.1

d. fiilden sonra gelerek: %1.2

e. yardımcı fiilden sonra gelerek: %3.7

4. Ayrı bir olumsuzluk ögesi ile;

a. cümle başında kullanılarak: %0.4

b. cümle sonunda kullanılarak: %0.2

= %44.9

(Sonuçların %100'den fazla olmasının sebebi araştırmaya dâhil edilen birçok dilin olumsuzluğu birden çok yolla sağlıyor oluşudur.)

Olumsuzluğun en fazla elde edilmiş biçiminin yükleme eklenen bağımlı biçimbirimler vasıtasıyla oluşu, yeni bir unsur gerekliliği, mantıksal sırada olumluluğun önce, olumsuzluğun sonra gelmesiyle de örtüşmektedir.

Dahl aynı çalışmasında olumsuzluk için son eklerin ön eklerden daha sık kullanıldığını tespit etmiştir. Bybee (1985) ise 50 dil içerisinde olumsuzluğun eklerle sağlandığı 15 dili incelemiş ve 7'sinin ön ek, 5'in son eklerle olumsuzluk elde ettiğini belirterek ön eklerle yapılan olumsuzluğun daha fazla tercih edildiğini iddia etmiştir. Dahl bu sonuca seçilen dillerin kasıtlı bir biçimde dengelenmiş olduğunu savunarak karşı çıkmıştır. Nitekim Miestamo (2005), Bybee'nin seçtiği dillerden sayıca fazlasını içeren bir

araştırma gerçekleştirerek olumsuzluk yapımında son eklerin ön eklerden 3 kat kadar fazla kullanıldığını ortaya koymuş ve Dahl'ın tespitini doğrulamıştır.

Dil, üretkenliği yalnızca kelimelerle sınırlı olmayan, gerektiğinde yeni ses, biçim ve söz dizimi kalıpları geliştirebilen bir dizgedir (Demir & Yılmaz 2014: 16). Her dilin kendi dizgesi içinde kendine özgü prensipleri ile kuralları vardır ve bir dilin bir ilkesi, başka bir dil için geçersiz ya da uygulanamaz sayılabilmekte; bir dilin karakteristik özelliği başka bir dilde görülemeyebilmektedir. Evrensel olan dilbilim kategorileri de her dilde farklı görünüşler sergileyebilmektedirler. Aynı şekilde dilbilimsel olumsuzluk elde etmek için kullanılan yöntemlerin çeşidi de oldukça fazladır.

Bazı diller olumsuzluk elde etmek için birden fazla stratejiye sahiptirler. Örneğin Malezya, Brunei ve Singapur'un resmi dili olan Malaycada olumsuzluk işleyen *tidak* unsuru yüklem fiil (a) ya da sıfat iken (b), *bukan* ise yüklem isim (c) ya da edat iken (d) kullanılır. Bunlara ek olarak varlıksal fiiller için *tiada* (e), emir cümleleri için *jangan* (f) devreye girer (Kroeger 2005: 212). Kroeger Malaycadaki bu olumsuzluk işaretleyicilerinin İngilizcedeki *not* ögesi gibi bağımsız sözcük olduğunu ve bu tarz bağımsız bir sözcük ya da parçacık kullanımının oldukça yaygın olduğunu ifade etmiştir:

a. Adek saya *tidak* makan durian.
Er. kardeş 1.t.ş.i.e. neg. ye- durian
“Erkek kardeşim durian yemez.”

b. Jawaban itu *tidak* betul.
cevap bu neg. doğru
“Bu cevap doğru değil.”

c. Adek saya *bukan/*tidak* guru besar.
er. kardeş 1.t.ş.i.e. neg. teacher big
“Erkek kardeşim okul müdürü değildir.”

d. Keretapi itu *bukan/*tidak* dari Ipoh.
tren bu neg. ayrıl. Ipoh
“Bu tren Ipoh'tan değil.”

e. *Tiada* pokok durian di New York.
neg. ağaç durian bul. New York
“New York’ta durian ağacı yoktur.”

f. *Jangan* makan durian itu!
neg. ye- durian o
“O duriani yeme!”

Olumsuzluğun birden fazla olumsuzlayıcı ile işaretlendiği de görülebilmektedir. Çoklu birimlerle iki veya üç taraflı olumsuzluk elde edilebilmektedir. Örneğin Güney Amerika’da konuşulan Keçuva dilinde olumsuzluk bildiren *mana* ile enklitik *chu* tümcesel olumsuzluk yapımında birlikte kullanılırlar. *Chu* unsurunun hem ana fiille dâhil edildiği (a, b) hem de vurgulanan ögeye eklendiği (c) görülür (Kroeger 2005: 213-214):

a. *Mana* rura-shka: = *chu*.
neg. yap- g.z.1.ş.= neg.
“Ben yapmadım.”

b. *Mana* papa ka- ra- n = *chu*.
neg. patates ol- g.z.-3.ş.= neg.
“Patates yoktu.”

c. *Mana* rura-ra - n Hwan-paq=*chu*
neg. yap-g.z.-3.ş. John- yar.=neg.
“John için yapmadı (Paul için yaptı.)”

Lockwood (2002) bu tip olumsuzluk stratejisini *discontinuous negation* (kesintili olumsuzluk) olarak adlandırmaktadır. Fransızca da tümcesel olumsuzluğun iki öge gerektirdiği, kesintili olumsuzluğun görüldüğü dillerden biridir. Çekimli fiilden önce gelen *ne* ve bağımsız biçimbirim *pas* cümlede birlikte yer alarak tümcesel olumsuzluğu oluştururlar:

Jean *ne* lit *pas* Le Monde.
Jean neg. okur neg. Le Monde

“Jean Le Monde okumaz” (Haegeman & Lohndal 2013: 355).

Amerika Birleşik Devletleri’nde konuşulan Maricopa dilinde de iki olumsuzlayıcı bir arada kullanılır. Olumsuz ön klitik *aly=* ve olumsuzluk son eki *-ma* bir bütün oluşturup cümleye olumsuz anlam verirler:

a. Chii-sh ha han- ly aly=dik-ma-k.

balık-özne nehir- bul. neg.=yat-neg.-r

“Balıklar nehirde yatmıyor = Nehirde balık yok” (Bond 2013: 36).

Kesintili olumsuzluğun Güney Afrika’da konuşulan Afrikaans dilinde de işletildiği görülmektedir. Cümleye olumsuzluk veren *nie*, pozisyonu fiilden sonra olan bir unsurdur. Kendinden sonra bir başka sözcük daha eklendiği takdirde *nie* tekrarlanır:

a. Ek loop.

1.t.ş.z. yürü-

“Ben yürürüm.”

b. Hy loop *nie*.

3.t.ş.z. yürü- neg.

“O yürümez.”

c. Hy sal *nie* loop *nie*.

3.t.ş.z. gl.z neg. yürü- neg.

“O yürümeyecek” (Lockwood 2002: 190).

Bütün bu stratejilerde ortak olan, olumsuz bir cümle elde etmek amacıyla olumlu cümleye birtakım yapıların ekleniyor oluşudur. Olumlu cümlelerin olumsuz olanlara nazaran daha temel algılanmasının sebeplerinden biri budur.

Bazı dillerde ise olumlu cümlenin ve olumsuz cümlenin dizilişi birbirinden farklıdır. Tümceye olumsuzluk katan unsur tümcenin sentaktik yapısını etkileyebilmektedir. Örneğin izole dillerden biri olan Baskçada olumsuzlayıcı bir ögenin varlığı öge sıralamasını değiştirmektedir, tümceyi olumsuz kılan etmenlerden biri öge sıralamasıdır. Olumlu bir cümlede yardımcı öge tarafından takip edilen asıl öge bulunurken olumsuz cümlede bu sıra değişir ve önüne olumsuzlayıcı eklenir:

a. Mutil au ibil-iko da.
oğlan bu yürü- glz.
“Bu oğlan yürüyecek.”

b. Mutil ori ez da ibiliko.
oğlan o neg. glz. yürü-
“O oğlan yürümeyecek.”

Yeni Zelanda’da konuşulan Maori dilinde de bu tür bir değişim söz konusudur. Olumlu cümlede önce yüklem daha sonra özne sıralanır. Olumsuz cümlelerde ise olumsuzlayıcı zarftan sonra özne, ardından yüklem gelir:

a. E koorero ana ngaa waahine.
non- past konuş- şz. ç.tnm. kadın
“Kadınlar konuşuyor.”

b. *Kaahore* ngaa waahine e koorero ana.
neg. ç.tnm. kadın non-past konuş- şz.
“Kadınlar konuşmuyor” (Lockwood 2002: 192).

Bir başka olumsuzluk stratejisi ise olumlu bir cümlede yer alan bir ögenin çıkarılıp olumsuz tümce elde edilmesidir. Güney Hindistan’da konuşulan Tamilce ve diğer Dravid dillerinde olumlu bir cümledeki görülen geçmiş zaman morfeminin eksikliği cümlelerin anlamını olumsuzla çevirmektedir:

a. Kān-in- ān
gör- g.z. -3.t.ş.e.
“O gördü.”

b. Kān-ān
gör- 3.t.ş.e.
“Görmez/görmedi/görmeyecek” (Bond 2013: 31).

Doğu Afrika ülkeleri Kenya ve Tanzania’da konuşulan Maasai dilinde de benzer bir durum görülmektedir. Olumsuz tümceyi olumlu tümceden ayıran, olumsuz yardımcı öge *aitu* kullanımı ve geçmiş zaman eki *-a*’nın yokluğudur:

a. A- inos- a.
1.t.ş.- ye- g.z.e.
“Ben yedim.”

b. *Eitu* a- inos.
neg. 1.t.ş.-ye
“Ben yemedim” (Bond 2013: 33).

Bu olumsuzluk stratejisinin Tamilce gibi Dravid dillerinin olumsuzluk yapımından farklı olumsuzlayıcı bir yardımcı ögenin de kullanılmasıdır.

Bazı dillerde ise olumlu ile olumsuz cümle arasındaki fark yalnızca tonlama ile ortaya çıkar. Örneğin Nijerya’da konuşulan Mbembe dilinde kişi eki yüksek bir tonla telaffuz edildiğinde gelecek zamanı (a), alçak bir tonla telaffuz edildiğinde olumsuzluğu (b) işaret eder:

a. Mó - cí.
3.t.ş.gl.z.- ye-
“O yiyecek.”

b. Mò - cí.
3.t.ş.neg. - ye-
“O yemeyecek” (Bond 2013: 31).

0.4. DİLBİLİMSEL OLUMSUZLUĞUN TASNİFİ

Dilbilimsel olumsuzluk dilbilimin muhtelif alt bölümleriyle yakından ilgili bir kategoridir. Çeşitli alanlarla iç içe olup ve cümleyi birden fazla seviyede etkileyebilen tek işleyici olduğu için sınıflandırılması hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Dilbilimsel olumsuzluk üzerine ilk kez kapsamlı bir çalışma gerçekleştiren isimlerden olan Jespersen (1917) olumsuzluğun en temel yönlerini dikkate almış ve özel olumsuzluk (special negation) ve tümcesel olumsuzluk (nexal negation) biçiminde bir tasnifte bulunmuştur. Bu gruplandırmaya göre özel olumsuzluk, olumsuzluğun kelime

üzerinde yapılan değişikliklerle elde edilmesidir. Jespersen bu türe *impossible* (*imkânsız*), *disorder* (*düzensizlik*), *incompetent* (*beceriksiz*), *non belligerent* (*savaşmaz*) gibi örnekler göstermiştir. Tümcesel olumsuzluk ise tümcedeki olumlu kavramın bir veya birden çok ögeyle olumsuzlandığı bir stratejidir. Jespersen'in örneği *he doesn't come* cümlesinde olumlu olan *he* ve *come* unsurlarının *doesn't* ile olumsuz hale dönüşmesidir.

Olumsuzluk çalışmalarının üç önemli ismi Dahl, Payne ve Dryer sınıflandırmalarında olumsuzlayıcıları göz önünde bulundurmuşlar ve tümcesel olumsuzlukta başlıca üç tip olumsuzlama belirlemişlerdir: morfolojik ya da eklerle yapılan olumsuzluk (morphological or affixal negation), olumsuz görevli kelimeler ile yapılan olumsuzluk (negative particles), olumsuz fiillerle yapılan olumsuzluk (negative verbs) (Dahl 2012: 12).

Morfolojik ya da eklerle yapılan olumsuzlukta olumsuzluk ifadesi için yapı bilgisi devreye girmektedir. Sıklıkla ön ekler genellikle ana fiile ya da yardımcı fiile eklenir. Olumsuzluk son eki *-mA* ile temel olumsuzluk elde edilen Türkçe bu stratejiye örnek dillerden biridir:

a. O yak-mış.

3.t.ş.z. e.k -ö.g.z.e.

b. O yak-*ma*-mış.

3.t.ş.z e.k-neg.-ö.g.z.e.

Kroeger (2005) birçok dilde olumsuzluğun fiile eklenen bir ek ile işaretlendiğini ifade etmiş ve bu tip diller için Türkçe ve İbraniceden örnekler vermiştir:

1a. Yoáv axál et ha-léxem.

Yoáv yedi yük. ekmek

“Yoáv ekmeği yedi.”

1b. Yoáv *ló*-axál et ha-léxem.

Yoáv neg.-yedi yük. ekmek

“Yoáv ekmeği yemedi.”

2a. Kitab-ı oku-du- nuz.
kitap- yük. oku-g.g.z.e.-2.ç.ş.e.

2b. Kitab -ı oku- ma- dı- nız
kitap- yük. oku-neg.-g.g.z.e.- 2.ç.ş.e.

Tümcesel olumsuzluk kuran ikinci olumsuzlama metodu olumsuz görevli kelimeler iki özellik taşırlar: Son eklere göre daha bağımsız ayrı kelimelerdir ve çekime girmezler. Dryer bu unsurların, araştırdığı dillerin hemen yarısında görüldüğünü tespit etmiştir. Bu stratejinin işletildiği en açık örnek Malaycadır:

a. Saya *tidak* tidur.

ben neg. uyku

“Uykulu değilim/Uyumuyorum” (Dahl 2010:19).

Olumsuz fiillerin ise asıl ve yardımcı olmak üzere iki türü vardır. İlk türde olumsuzluk tümcesel bir tamamlayıcı ile kurulur. Diğer türe göre nispeten daha az görülür olmakla birlikte Maloyo-Polinezya dillerinde ve Kuzey Amerika’da konuşulan Squamish dilinde kullanıldığı tespit edilen bir yöntemdir. Payne’nin Tonga dilinden verdiği örnek şöyledir:

a. Na’e ‘alu ‘a Siale.

aspect git- hâl Siale

“Siale gitti.”

b. Na’e *ikai* ke ‘alu ‘a Siale.

aspect neg aspect git- hâl Siale

“Siale gitmedi” (Dahl 2010: 20).

Yardımcı olumsuz fiiller ilk türe göre daha yaygın olsalar da olumsuz görevli kelimelerden daha az rastlanırlar. Burada çekimli fiilleri karakterize eden çekimsel kategorilerin tümünü veya bir kısmını olumsuz unsur üstlenir. Bu tip olumsuzluğun en belirgin örneği Fincedir:

a. Pekka luuke.

Pekka oku-ş.z.e-3.t.ş.e.

“Pekka okuyor.”

b. Pekka *ei* lue.

Pekka neg.3.t.ş. oku

“Pekka okumuyor” (Dahl 2010: 21).

Kroeger de olumsuz yardımcı fiillerle yapılan olumsuzluğa değinip Fince örneğini vermekle birlikte söz konusu yapının çekimlenebildiğini vurgulamış, Fince de olumsuz yardımcı fiilin özneye ve özne sayısına göre çekimlendiğini belirtmiştir (Kroeger 2005: 213). Bu tip olumsuzluğun morfosentaktik özellikler gösterdiği görülmektedir:

a. Minä *en* lue.

ben neg.1.ş. oku-

“Ben okumam.”

b. Sinä *et* lue.

sen neg.2.ç.ş. oku-

“Sen okumazsın.”

c. Hän *ei* lue

o neg.3.t.ş. oku-

“O okumaz.”

d. Me *emme* lue.

biz neg.1.ç.ş. oku-

“Biz okumayız.”

İngilizcede durum biraz daha farklıdır. Olumlu bir cümlede görülmesi vurgulamaya bağlı olan *do* yardımcı fiili olumsuz cümlelerde *not* ile birleşir:

a. I read the newspapers.

“Gazeteleri okurum.”

b. I do read the newspapers.

“Gazeteleri (elbette) okurum.”

c. I *do not/don't* read the newspapers.

“Gazeteleri okumam.”

Ramat (1999: 243) Dahl, Payne ve Dryer’ın sınıflandırmasına sözlükbirimsel olumsuzluğu eklemiştir. Bu stratejide özel sözlükbirimler, olumlu ifadelerde bulunmayan, olumsuz koşaç olarak görevlenebilirler. Ramat’ın örneği Türkiye Türkçesindedir:

a. Ekmek var.

b. Ekmek *yok*.

Givón (2001: 395) ise isim cümlelerinde görülen olumsuzluğu sentaktik olumsuzluk, morfolojik olumsuzluk ve doğal olumsuzluk olarak üç gruba ayırmıştır. Givón’un tasnifi Türkiye Türkçesine şu şeklide uyarlanabilir:

a. Sentaktik olumsuzluk:

Bence o bilgin *değil*.

b. Morfolojik olumsuzluk

Bence o *bilgisiz*.

c. Doğal olumsuzluk

Bence o *cahil*.

Jespersen (1917) doğal olumsuzluğa *lack (eksiklik), forget (unutmak), exclude (hariç tutmak), fail (yenilmek)* gibi kelimeleri örnek göstermiştir.

Aksan (2006) bu tür sözlükbirimlerin hangi dilden seçilirse seçilsin alıcıda endişe, korku gibi olumsuz etkiler yaratacağını vurgulamıştır.

Börekçi’nin *duyuşsal ulam bağlamında olumluluk-olumsuzluk* olarak adlandırdığı bu kategori sözcüklerin toplum genelinde uyandırdığı hisler baz alınarak oluşturulmuş bir kategoridir (2003: 46). Pozitif duygular uyandıran, olumlu çağrışımlar oluşturan sözcükler duyuşsal ulam bağlamında olumlu; negatif, istenmeyen duygular uyandıran, çağrışımları olumsuz olan sözcükler duyuşsal ulam bağlamında olumsuz sözcüklerdir. Kimi sözcükler ise bağlam dâhilinde yansız kalırlar. Börekçi’nin örnekleri şöyledir:

<u>Olumlu (euphorie)</u>	<u>olumsuz (dysphorie)</u>	<u>genel (aphorie)</u>
iyi	kötü	(dünya iyi veya kötü olmaz)
güzel	çirkin	(gece güzel veya çirkin olmaz)
doğru	yanlış	(güneş doğru veya yanlış olmaz)
yararlı	zararlı	(doğu yararlı veya zararlı olmaz)
istenen	istenmeyen	(iklim istenen veya istenmeyen olamaz)
....	...	

Fiiller de daha sözcük düzeyinde iken duyuşsal ulama göre olumlu, olumsuz veya yansız diziler oluştururlar. Örneğin:

<u>Olumlu (euphorie)</u>	<u>olumsuz (dysphorie)</u>	<u>genel (aphorie)</u>
gül-	ağla-	say-
yen-	yenil-	yarış-
iyileş-	hastalan-	(doktora) görün-
....	...	

Penka'nın da bir sınıflandırması vardır ve bu sınıflandırma olumsuzluğun etkilediği seviye dikkate alınarak oluşturulmuştur: cümlesel olumsuzluk (sentential negation), kurucu olumsuzluk (constituent negation), sözlükbirimsel olumsuzluk (lexical negation) (Penka 2016: 304).

Cümlesel olumsuzluk, olumsuzluğun açısı tüm cümleyi kapsadığında ortaya çıkmakta olup olumsuzlanan ifadenin tümüdür:

“Yağmur yağmıyor.”

Kurucu olumsuzluk, cümlenin yalnızca bir kısmını olumsuzlayan bir türdür. İfadenin tamamı olumsuzluk açısına dâhil değildir, olumsuzluk cümlenin yalnızca bir bölümünü ilgilendirir:

“Yağmur yağalı çok uzun zaman olmadı.”

Türkiye Türkçesinde *-mAdAn* zarf-fiil ekinin kurduğu olumsuzluk, bu olumsuzluk türü kapsamına dâhil edilebilir. Söz konusu morfem asıl fiilin, bu ek ile işaretlenmiş

eylemden bağımsız olduğunu belirtir. Bu biçimbirim çeşitli fonetik farklarla Kıpçak grubu Türk dillerinde de kullanımdadır.

Klima (1964) İngilizcedeki cümlesel olumsuzluk ile kurucu olumsuzluk arasındaki farkları *not even, neither* gibi yapıları kullanarak çeşitli testlerle ortaya koymuştur ancak bu ölçütler Türkçe gibi pek çok dil için uygulanabilir değildir.

Sözlükbirimsel olumsuzluk ise sadece sözcük seviyesindedir. Cümlesel olumsuzluk kadar güçlü bir karşıtlık göstermese de çoğu zaman zıtlığı sergiler: *impossible (imkânsız), non-human (insan dışı)* vb.

Penka'nın (2016) tasnifinde yer alan Sözlükbirimsel Olumsuzluk bu çalışmada *Morfolojik Olumsuzluk* başlığında değerlendirilecek olup *Sözlükbirimsel Olumsuzluk* kapsamına *yok* sözlükbirimi ile *doğal olumsuzluk* dâhil edilecektir.

Olumsuzluk, bir tümceyi üç farklı seviyede de etkileyebilen tek işleyicidir. Pavey (2010: 62) buradan yola çıkarak bir tasnif gerçekleştirmiştir: öz olumsuzluk (nucleus negation), iç olumsuzluk (core negation), cümlesel olumsuzluk (clause negation).

Penka'nın sözlükbirimsel olumsuzluk olarak tanımladığı bu tür olumsuzluk Pavey (2010) tarafından öz olumsuzluk olarak adlandırılmıştır. Bu türde olumsuzluğun etki alanı yalnızca sözcüklerdir. *Unhappy* örneğini vererek *un* yapım ekinin sadece sözcüğü olumsuzladığını belirtmiştir.

İç olumsuzluğun dar açılı olumsuzluk (narrow-scope negation) olarak da bilindiğini belirten Pavey, bu tür olumsuzlukta cümlenin yalnızca bir kısmının olumsuzlandığını vurgulamış ve bu yüzden bu türün odaklı yapı ile ilişkilendirildiğini ifade etmiştir. Bu strateji üstdilsel olumsuzlukla oldukça benzer bir yön göstermektedir. Pavey'in örneği şöyledir:

a. Jake Maria'ya gül vermedi.

(Ona papatya verdi.)

b. Jack'in Maria'ya verdiği gül değildi.

(Papatyaydı.)

Cümlesel olumsuzluk önermesel olumsuzluktur. Dış olumsuzluk veya geniş açılı olumsuzluk olarak da bilinen bu türde olumsuzlanan tümcenin tamamıdır. İç olumsuzlukla aynı yapılarla sağlansa da olumsuzluk bu türde tüm cümleyi kapsamaktadır:

“Jake yemek pişirmedi.”

Olumsuzluğun farklı bir sınıflandırması ise olumsuzluğun açısı ölçüt alınarak belirlenmiş olan ölçünlü olumsuzluk (standard negation) ve ölçünsüz olumsuzluk (non-standard negation) şeklindedir. Payne'nin dilbilim araştırmalarına kazandırdığı bu iki kavram Miestamo tarafından da sıkça kullanılır olmuştur. Payne (1985) ölçünlü olumsuzluğu “tek işlevi en basit ve en temel cümlelerin olumsuzluğunu sağlamak olan olumsuzluk” olarak tanımlamış, Dryer (1988) ise söz konusu terimi kullanmadan onu “basit tümcesel olumsuzluk; bildirme cümlelerinin olumsuzluğu ifade biçimi” olarak tanıtmıştır. L. Horn'un (2001) descriptive negation (tanımlayıcı/betimleyici olumsuzluk) olarak yer verdiği ölçünlü olumsuzluğun tanımını Miestamo (2005) genişletmiştir. Miestamo ölçünlü olumsuzlukta olumsuzluğun açısının bütün cümleyi kapsadığını, yüklem fiil olduğunu ve tümcenin bildirici işlevinin ön planda olduğunu belirtmiştir. Miestamo bu stratejinin oldukça yaygın ve üretken olduğunu ve bu özelliklerden herhangi birine sahip olmayan bir olumsuzluğun ise ölçünsüz olumsuzluk olduğunu vurgulamıştır. Ölçünlü olumsuzluğu işleten yapılar ise standart olumsuzlayıcı, standart olumsuzluk işaretleyicisi olarak adlandırılmaktadır.

Ölçünsüz olumsuzluk, olumsuz emir cümleleri (prohibitive negation [yasaklayıcı olumsuzluk] adıyla da bilinmektedir), olumsuz isim cümleleri ve varlıksal fiil içeren olumsuz cümleler için geçerli olan bir stratejidir (Auwera 2010: 88, Dahl 2010: 26).

Olumsuz emir cümlesi elde etmenin en kolay yöntemi standart olumsuzluk işaretleyicisini olumlu emir yapısına eklemektir. Bu sebeple oldukça yaygın olan bir metot olsa da bazı diller bildirici olumsuz cümleler ile emir cümlelerini farklı yollarla olumsuzlamaktadırlar. Örneğin Yunancada bildirme tümcesinin olumsuzlayıcısı *ou* iken emir cümleleri *mê* ile olumsuz anlam kazanır. Ancak Türkiye Türkçesinde emir cümleleri, bildirme cümleleri ile aynı olumsuzlayıcı ile işaretlenirler. *-mA* her iki tümce türünü de olumsuz hale getirir.

Auwers (2010), yasaklayıcı olumsuzluğun sözlükbirimsel anlamları olumsuz çağrışımlar yapan sözcüklerle de yapılabileceğini belirtmiş ve şu örnekleri vermiştir:

a. *Abstain* from dancing.

“Dans etmekten *kaçın*.”

b. *Stop* dancing.

“Dans etmeyi *bırak*.”

c. You *must not* dance.

“Dans etmemelisin.”

d. Dancing is *not wanted*.

“Dans *istenmiyor*.”

e. Dancing is *taboo*.

“Dans etmek *yasaktır*.”

f. Dancing is *not good*.

“Dans etmek *iyi değildir*.”

Birbirinden farklı birçok unsurlarla oluşturulan bu tür olumsuzluk bahsedilen unsurlarla her dilde elde edilebilir. Türkçede ise bu unsurlar haricinde *yok* sözlükbirimi yasaklayıcı olumsuzluğu da meydana getirir: “Dans etmek yok.”

Bildirici ve yasaklayıcı olumsuzluk arasındaki bilişsel ve davranışsal fark oldukça temeldir ve her dil bu farkı ifade eden birtakım stratejilere sahiptir. Ramat (1999: 247) yasaklayıcı olumsuzluğun bazı dillerde şu yollarla elde edildiğini belirtmiştir:

a. Tonlama ile: Fransızca;

Jean ne traverse pas.

“Jean geçmiyor.”

Jean, ne traverse pas!

“Jean, geçme!”

b. Morfosentaktik yöntem ile: İngilizce;

You do not eat fish.
 “Sen balık yemezsin.”
 Do not eat fish, John!
 “Balık yeme, John!”

c. Standart olumsuzlayıcıdan başka bir olumsuzlayıcı ile: Yunanca;

Su *den* trôs ps ári.
 “Sen balık yemezsin.”
Men pernâs, Giánne!
 “Geçme, Giánne!”

d. Fiili başka bir işaretleyici ile işaretleme ile: İtalyanca;

Giovanni, non attraversare!
 “Giovanni, geçme!”
 Giovanni non attraversa.
 “Giovanni geçmez.”

e. Hem fiili hem de olumsuzlayıcıyı değiştirmek ile: Latince;

Ou m’ erebizeis.
 “Beni kızdırmıyorsun.”
Ne cantes!
 “Şarkı söyleme!”

f. Farklı bir sözlükbirim ile: Galce;

Peidiwch â siarad!
 “Konuşma!”

Yüklemin bir fiil olmadığı tümceler olumsuzluğu ifade etmek için özel metotlar kullanırlar. Olumsuz isim cümlelerinin ölçünsüz olumsuzluk kapsamına girmelerinin sebepleri yüklemelerinin fiil olmaması ve standart olumsuzluk işaretleyicileriyle olumsuzlanmamalarıdır. Bu noktada diller, fiil olmayan yüklemeler için koşaç kullanıp kullanılmadığı ve hangi yapıların koşaç gerektirdiği konusunda farklılık gösterirler. Koşaçsız yapılarda genellikle özel bir olumsuzlayıcı kullanılır. Dahl’ın örneği Maloyo-Polinezya dillerindedir. Standart olumsuzlayıcı *tidak* yerine isim cümlelerini olumsuzlamada *bukan* unsuru kullanılır:

e. Itu *bukan* jeruk.

“Bu bir portakal değil.”

Koşaçlı yapılarda ise olağan koşaç özel bir olumsuzlayıcı ile değişir. Dahl bu türe Çekçeden örnek getirmiştir:

f. Jan *je* doma.

Jan 3.t.ş. evde

“Jan evde(dir).”

f. Jan *neni* doma.

Jan neg.3.t.ş. evde

“Jan evde değil(dir)” (Dahl 2010: 27).

Türkiye Türkçesinde de isim cümleleri için özel bir olumsuzlayıcı olarak *değil* bulunmaktadır.

Varlıksal tümcelerin özel sözlükbirimlerle kurulması dillerde sıkça rastlanan bir durumdur. Bunun sebebi varlıksal ifadelerinin konuşma dilindeki kullanım sıklığının son derece yüksek olmasıdır. Dahl bu tür kullanım için Türkçe *var* ve *yok* kelimelerini, Rusça için *est* “var” ve *net* “yok” kelimelerini örnek göstermiş ve *net*’in *est*’e göre iki kat fazla kullanıldığını bildirmiştir. Bunun dışında farklı kullanımlar gösteren diller de mevcuttur. Örneğin Bolivya’da konuşulan Sirionó dilinde standart olumsuzlayıcı ve olumsuz varlıksal unsur aynıdır. Bu dilde olumsuz varlıksal cümle elde etmek için yoksunluğu belirtilmek istenen isme standart olumsuzlayıcı olan *-ä* eklenmesi yeterlidir (Dahl 2010: 28).

0.5. ÇOKLU OLUMSUZLUK VE OLUMSUZ KUTUPLANMA ÖGELERİ

Dış açılı olumsuzluğun kodlandığı bir tümcede olumsuz anlam barındıran veya olumsuzlanmış birtakım başka ifade ve yapılar da bulunabilir. Bu olumsuz ifade ve yapılar kimi dillerde tek bir olumsuz anlamı desteklerken kimi dillerde birbirinin

değerini yok ederek olumlu bir anlam meydana getirir. Van der Wouden dillerde birden fazla olumsuzlayıcı barındıran yapıların şu sonuçları doğurabileceğini belirtmiştir:

1. Çift olumsuzluk (double negation): İki olumsuzluk birbirini iptal eder ve olumluluk doğar.
2. Zayıf olumsuzluk (weakening negation): Olumsuz bir unsur, diğer olumsuz bir unsurun olumsuzluğunu güçsüzleştirir. Sonuç olumlu ve olumsuz arasındadır.
3. Olumsuzluk uyumu (negative concord): İki veya daha fazla olumsuz unsur tek bir olumsuz anlamı destekler.
4. Vurgulu/ Pekiştirmeli olumsuzluk (emphatic negation): Olumsuz bir unsur, diğer olumsuz bir unsurun olumsuzluğunu kuvvetlendirir. Sonuç, tek bir olumsuzluk unsurunun olumsuzluk değerinden daha yüksek bir olumsuzluktur (Zeijlstra 2004: 58).

Çift olumsuzluk (double negation) bir tümcede bulunan iki olumsuzluk ifadesinin birbirini sıfırlayarak olumlu bir anlam yaratmasına denir. Çift Olumsuzluk İlkesine (Law of Double Negation) göre iki olumsuz bir olumlu oluşturur:

$$\neg\neg p \leftrightarrow p$$

Olanları *bilmiyor değilim*: Olanları biliyorum.

Çift olumsuzlukta ilk olumsuz ifade, tüm kapsamı üstlenmekte ve ikinci olumsuz ifadeyi iptal etmektedir (Haegeman 1995: 79). Bir olumsuzluğun olumsuzlanması olarak özetlenebilecek çift olumsuzluğun görüldüğü bir ifadenin sonucu basitçe olumlu kurulmuş bir tümcenin yansıttığı sonuçtan farklıdır. Horn (2001) çift olumsuzluk kullanımının basit olumlu bildirmelerden kaçınmak için tercih edilebildiğini ve bu seçimin daha kuvvetli bir olumsuzlamaya sebep olduğunu belirtmiştir.

Tümcedeki birden fazla olumsuz unsurun, birbirini devre dışı bırakmadan, tek bir olumsuz anlamı desteklemesi ise Jespersen'in (1917) *double attraction*, Klima'nın (1964) *negative incorporation* terimleriyle ele aldıkları olumsuzluk uyumudur (negative concord). Olumsuzluk işaretleyicisi bulunan bir fiile zarf, tümleç ve nesne gibi ögeler olumsuz anlam taşıyarak katkıda bulunur:

Fr. Jean *ne lit jamais rien.*

Jean neg. reads never nothing

“Jean *hiçbir şey okumaz.*”

İtl. Gianni *non legge mai niente.*

Gianni neg. reads never nothing

“Gianni *hiçbir şey okumaz*” (Haegeman & Lohndal 2013: 356-357).

Olumsuzluğu kuvvetlendiren bu gramtikal ögeler olumsuz kutuplanma ögeleridir (negative polarity items = NPI), dillerde oldukça yaygındırlar ve tüm dillerde buldukları düşünülmektedir. İngilizce *any, ever*; Yunanca *tipota*; Flemenkçe *ook maar iets* en bilinen olumsuz kutuplanma ögeleridir:

a. Bill didn't buy *any* books.

“Bill *hiçbir* kitap satın almadı.”

b. Dhen idhe *tipota* o Janis.

“John *hiçbir şey* görmedi.”

c. Niemand heeft *ook maar iets* gezien.

“Hiç kimse *hiçbir şey* görmedi” (Giannakidou 2011: 1661).

Dilbilimde olumsuz kutuplanma ögelerinin araştırılması oldukça yeni sayılmaktadır. Bu araştırmaların seyri üretici dilbilgisinin gelişimine dek, Klima ve Lees'nin İngilizce belgisiz zamirler *some* ve *any*'nin dağılımını incelemelerine kadar takip edilebilmektedir (Hoeksema 2000: 117). İngilizcede *some* ve *any*'den türemiş *someone, somebody, something, anyone, anybody, anything, anymore* gibi *no one, nobody, nothing, no more* ve *ever, never, never at all, no way, neither* gibi ifadeler ile *few, at most, rarely, hardly* gibi zarflar bugüne dek incelenmiş olumsuz kutuplanma ögeleridir. Klima (1964) olumsuz kutuplanma ögelerinin kullanılabileceği bağlamlara “affective context” terimini uygun görmüş ve İngilizce olumsuz kutuplanma ögelerinin yalnızca olumsuz tümcelerde yer alıp alamayacağını incelemiştir.

İngilizce *any, no* ve *some* sözcüklerinden türemiş olan olumsuz kutuplanma ögeleri gibi Hintçede olumsuz kutuplanma ögeleri *bhii*'den türemiştir:

ek bhii   hiç
 koi bhii   hiçbir
 kabhii bhii hiçbir zaman
 kahiiN bhii hiçbir yerde vb (Herburger 2011: 1653).

Türkçe çift olumsuzluğun, olumsuzluk uyumunun ve dolayısıyla olumsuz kutuplanma ögelerinin görüldüğü dillerden biridir. Olumsuz bir fiil ya da isim tümcesi bir başka olumsuzlayıcı aldığı anda tümce olumlu bir anlam yansıtmaktadır. Eklenen yeni olumsuz unsur mevcut olumsuzluğu güçlendirdiğinde ise kuvvetli tek bir olumsuz anlam oluşmaktadır. Türkçede olumsuzluğu kuvvetlendiren bu yeni unsurlardan en önemlisi ve en işlek olanı *hiç* sözlükbirimidir. Bu sözlükbirimden türeyen *hiçbir*, *hiçbir zaman*, *hiç kimse* gibi yapılar da oldukça sık kullanıma sahiptir. Türkçenin diğer olumsuz kutuplanma ögelerine *kimse*, *asla*, *katiyen* gibi sözcükler örnek gösterilebilir.

0.6. ÜSTDİLSEL OLUMSUZLUK

Dilbilimsel olumsuzluk ile en çok ilgilenen isimlerden biri olan Horn olumsuzluğu *descriptive negation* (tanımlayıcı/betimleyici olumsuzluk) ve *metalinguistic negation* (üstdilsel olumsuzluk) olarak ikiye ayırmıştır (1985, 1989). Üstdilsel olumsuzluk terimini ilk kez kullanan Fransız dilbilimci Oswald Ducrot (1972) tanımlayıcı olumsuzlukla üstdilsel olumsuzluk arasındaki farka dikkat çekerek üstdilsel olumsuzluğun ya daha önce söylenen sözcelerin ya da varsayıma dayanan sözcelerin yadsınması/reddedilmesi ile gerçekleştiğini ifade etmiştir. Ducrot'ın bildirdiğine göre bu tür olumsuzlukta olumsuzlanan, önermenin içeriği değil ifadesidir (Çürük 2013: 92).

Tanımlayıcı olumsuzluk, önermenin olumsuzlandığı cümlesel olumsuzluktur. Üstdilsel olumsuzlukta ise reddedilen, önermenin doğruluk değeri değil söylemin ifadesidir. Olumsuzlananın tümcenin tamamı olmadığından, tümcenin yalnızca bir bölümü reddedildiğinden üstdilsel olumsuzluk tanımlayıcı olumsuzluk kadar geniş açılı değildir. Tanımlayıcı olumsuzluk nesnel, üstdilsel olumsuzluk öznel. Üstdilsel olumsuzluğun tümcesel olumsuzluktan bir diğer farkı da cümlenin diğer ögeleriyle cümlesel olumsuzlukta görüldüğü kadar yoğun bir etkileşim içinde olmayışıdır.

Edimbilimsel bir kavram olan üstdilsel olumsuzlukta önermenin doğruluğu veya yanlışlığı değil söylemin ifade edilebilirliği ele alınır. Bu tür olumsuzluk uygunsuz vurguya neden olan sözcüğe ya da daha kapsamlı bir birime karşı çıkararak onun tekrarını gerektirir. Bu sebeple kimi zaman *yinelemeli kullanım* (echoic negation) olarak da adlandırılır.

Üstdilsel olumsuzlukta genellikle söylemin iddia edilebilirliğine (a), sezdirimine (b), telaffuzuna (c) ya da anlatımındaki tercihe (d) karşı çıkılır (Penka 2016: 306) :

a. The king of France is not bald. There is no king of France.

(Fransa kralı kel değildir. Fransa'nın bir kralı yoktur.)

b. John didn't eat *some* of the cake. He ate all of it.

(John kekin *birazını* yemedi. *Hepsini* yedi.)

c. This is not a para'dox. It is a 'paradox.

(Bu bir paradoks değil. Bu bir *paradoks*.)

d. Sue did not go to the *loo*. She went to the toilet.

(Sue *lavaboya* gitmedi. *Tuvalete* gitti.)

Noh, üstdilsel olumsuzluğun kimi zaman ise olumsuzlanan sözcüğün yetersiz kalması durumunda ortaya çıktığı belirtir ve “*I'm not happy; I'm ecstatic.*”örneğini verir (Noh 2000: 103). Burada bir söylem olumsuzlanıyor gibi görünse de aslında bildirilen yanlış değil, yalnızca duyguyu dile getirmede yetersizdir: “*Mutlu değilim; çok mutluyum.*” Noh bu tür olumsuzlamaya Horn'un kendi eserinde bulunan bir dipnotta (1985: 121) da yer verdiğini belirtmiştir:

“I would like to single out for special thanks Barbara Abbott, ..., and Deirdre Wilson. *Their contributions were not important — they were invaluable.*”

“Barbara Abbott ve Deirdre Wilson'a özel teşekkürlerimi iletmek istiyorum. Katkıları *önemli değildi - paha biçilemezdi.*”

Horn'un (2001) üstdilsel olumsuzluk örnekleri ise şöyledir:

a.He didn't call the *pólis*, he called the *polis*.

“O *pólis* çağırmadı, *polis* çağırdı.

Burada olumsuzlanan eylem değil telaffuzdur.

b. *Some men* aren't chauvinists - *all men* are chauvinists.

“*Bazı erkekler* şovenist değildir - *tüm erkekler* şovenisttir.”

Chris didn't manage to solve *some of the problems* - he managed to solve *all of them*.

“Chris, problemlerin *bazılarını* çözmeyi başarmadı - *hepsini* çözmeyi başardı.”

Her iki örnekte de sezdirime karşı çıkılmaktadır. Olumsuzlanan problem çözme ve erkeklerin şovenist oluşu değil, çözülen problemin miktarı ve şovenist erkek oranıdır.

A.Who was that lady I saw you with last night?

“Geçen gece seninle birlikte gördüğüm hanımefendi kimdi?”

B. That was no *lady*, that was *my wife*!

“*Bir hanımefendi* değildi o, *benim eşimdi!*”

A'nın sorusuna B'nin verdiği cevapta, yanında görülen şahsın herhangi biri veya bir yabancı değil, eşi olduğunu vurgulanmaktadır. Reddedilen, biriyle görülme durumu değil, birlikte görülen kişinin vasfıdır.

(1) Fransa'nın kralı keldir.

(2) Fransa'nın kralı kel değildir.

(3) Fransa'da bir kral vardır.

(4) Fransa'nın kralı kel değildir – (çünkü) Fransa'da bir kral yoktur.

Horn, yukarıdaki (3) numaralı örneği önvarsayan (1) numaralı örneğin en az iki yolla olumsuzlanabileceğini belirtir. Ona göre bu ifade, yine (3) numaralı örneği önvarsayan (2) numaralı örnekte olduğu gibi, tümcenin/sözcenin yalnızca bir ögesine odaklanılarak olumsuzlanabileceği gibi, (2) numaralı örnekteki gibi ifadenin tamamına odaklanılarak da olumsuzlanabilir. Bu iki olumsuzlama örneğine bakıldığında, geniş kapsamda Fransa'nın kralının varlığı yadsınırken dar kapsamda yalnızca kel olduğu düşüncesinin yadsındığı görülecektir. Böylece Horn, (4) numaralı örneğin doğruluk-işlevsel

olmadığını ve bu ifadenin yalnızca kendinden önce dile getirilen sözcüye karşı çıkmak, onu yadsımak amacıyla söylendiğini belirtir (Çürük 2013: 95).

Sonuç olarak Noh (2000: 105-106) üstdilsel olumsuzluğun başlıca şu özelliklere sahip olduğunu ifade edebileceğini belirtmiştir:

- a. Üstdilsel olumsuzluğun doğrulama işlevi yoktur.
- b. Üstdilsel olumsuzluk bir düzeltme tarafından takip edilir.
- c. Üstdilsel olumsuzluk olumlu bir söyleme karşılık şeklinde ortaya çıkar: “Ben A’ya karşı çıkıyorum.” ya da “A iddia edilemez.”
- d. Üstdilsel olumsuzluk uygun görülmeyen bir yapı ve onun yerine getirilen yeni yapı için tezat bir tonlama ve zıt bir vurgu içerir.
- e. Üstdilsel olumsuzluk bir önceki söylemi ele alır ve ele alınan bölüm iptal edilir. Böylece;
  - (i) Üstdilsel olumsuzluk morfolojik olarak birleşemez.
  - (ii) Üstdilsel olumsuzluk, olumsuz kutuplanma ögelerini harekete geçirmez.
  - (iii) Üstdilsel olumsuzluk mantıksal çift olumsuzluk kuralına uymaz.

0.7. YÖNTEM VE SINIRLILIKLAR

Yukarıdaki bilgiler bağlamında bu çalışmada önce Kıpçak halkları ve dillerinden (Karayca, Kırım Tatarcası, Karaçay-Balkarca, Kumukça, Nogayca, Karakalpakça, Kazakça, Kırgızca, Tatarca ve Başkurtça) kısaca bahsedilecek, ardından Türkiye Türkçesi ile de yer yer karşılaştırılarak Kıpçak grubu Türk dillerinde olumsuzluk incelenecektir.

Daha önce de bahsedildiği üzere çekimli eylem odaklı olan olumsuzluk standart olumsuzluktur. Miestamo ölçünlü olumsuzlukta olumsuzluğun açısının bütün cümleyi kapsadığını, yüklem fiil olduğunu ve cümlenin bildirici işlevinin ön planda olduğunu

belirtmiş; bu stratejinin oldukça yaygın ve üretken olduğunu, bu özelliklerden herhangi birine sahip olmayan bir olumsuzluğun ise ölçünsüz olumsuzluk olduğunu vurgulamıştır. Bu durumda standart olmayan olumsuzluk, olumsuz emir cümleleri (prohibitive negation [yasaklayıcı olumsuzluk] adıyla da bilinmektedir), olumsuz isim cümleleri ve varlıksal fiil içeren olumsuz cümleler için geçerli olan bir stratejidir (Auwera 2010: 88, Dahl 2010: 26).

Türkçede olumsuz emir tümceleri de standart olumsuzlayıcı ile işaretlendiğinden bu ayrım Türkçe için geçerli bir ölçüt olmamaktadır. Bu sebeple bu çalışmada Kıpçak grubu Türk dillerinden olumsuz emir tümcesi örnekleri *Tümcesel Olumsuzluk* başlığında gösterilecektir.

Olumsuz isim tümcelerinin ölçünsüz olumsuzluk kapsamına girmelerinin sebepleri ise yüklemelerinin fiil olmaması ve standart olumsuzluk işaretleyicileriyle olumsuzlanmamalarıdır. Bu çalışmada ise olumsuzluğun açısı, olumsuzluğu etkilediği seviye ve Türkçenin yapısı göz önünde bulundurularak isim tümcelerinin olumsuzluğu da *Tümcesel Olumsuzluk* kapsamında ele alınacaktır. Aynı sebeplerle soru sorma yolu ile elde edilen olumsuzluk ve *ne...ne* bağlacının oluşturduğu olumsuzluk da *Tümcesel Olumsuzluk* kapsamında incelenecektir.

Eklendikleri isimlere yokluk, sahip olmama gibi olumsuzluklar katan Türkçe +sXz isimden isim yapım eki ile Arapça *gayr-* ile Farsça *bî-* ve *nâ-* ön eklerinin meydana getirdiği olumsuzluk *Morfolojik Olumsuzluk* dâhilinde ele alınacaktır.

Türkçede varlıksal fiil içeren olumsuz tümceler özel bir sözlükbirim olan *yok* ile sağlandığından bu tür tümceler ve çağrıştırdığı anlam negatif olan sözcükler ise *Sözlükbirimsel Olumsuzluk* kapsamında değerlendirilecektir.

İncelenen her dil için yeterli veri elde edilen bu çalışmada belirli sayıda eserden örnekler seçilmiştir. Seçilen bu örnekler konunun amacına uygun olmakla birlikte aynı fonksiyonu gösterdiğinde gereksiz tekrarlardan kaçınmak adına minimum sayıda tutulmuştur.

1. BÖLÜM: KIPÇAKLAR

Türk tarihinin en eski halklarından olan Kıpçaklar Batı kaynaklarında *Comani*, Rus kaynaklarında *Polevets* olarak anılırlar. İslam dünyası, Güney Kafkasların Hristiyan halkları ile Yüan çağının Moğol ve Çin isimlerince ise *Kıpçak* adıyla bilinirler (Golden 2014: 281).

Adlarının etimolojisi ile ilgili çeşitli görüşler bulunmaktadır. Reşîdüddin'in görüşü Ebü'l-Gazi Bahadır Han tarafından da *Şecere-i Terâkime*'de tekrarlanmıştır ve bu görüşe göre Kıpçaklara ismini veren ataları *qıbçaq*'ın adı Türkçe *kobuk*'tan (kovuk) gelmektedir (Golden 2014: 282). G. Nemeth'e göre Kıpçak ismi Sagay şivesinde "hiddetli, kızgın" anlamlarına gelen Kıpçak sözü ile aynıdır (Karamanlıoğlu 1962: 176). Bir diğer görüş Rus Türkolog Kononov'a aittir. Kononov'un bildirdiğine göre bu kavmin adı Kuman ve Kumuk adlarında olduğu gibi "açık sarı, sarı, solgun" anlamlarına gelen *kub kökünden gelmektedir. Yine Kononov'a göre söz konusu halkların etnik yakınlığı da bu savı desteklemektedir (Kononov 2000: 525).

Kıpçak adına ilk kez Uygur Eletmiş Bilge Kağan'ın 747-759 Şine Usu/Selenga anıtında rastlanmaktadır. Burada bu kavme Göktürk Kağanlığının bir parçası olduklarına işaret eder şekilde "Türk-Kıbçak" denmektedir (Golden 2014: 281).

Kıpçaklar tarih boyunca oldukça geniş bir coğrafyada yaşamış bulunsalar da kendi siyasi birliklerini oluşturamamışlar; ancak hâkimiyeti altında buldukları her yapının en önemli unsurlarından biri olmuşlar ve bu yapılar dâhilinde mühim roller üstlenmişlerdir.

11. yüzyıl başlarında Yayık boylarında yaşayan Kıpçaklar 1030 yılı civarında İdil'i geçerek Uzları batıya itmişler ve Rus knezleriyle komşu olmuşlardır. Rus kaynaklarının Kıpçaklardan ilk kez bahsettiği 1055 tarihinden itibaren Deşt-i Kıpçak denilen Avrasya'nın en önemli aktörlerinden biri haline gelmişlerdir. 1080'li yıllarda Kıpçak hâkimiyeti Balkaş Gölü-Talas civarından Tuna ağzına kadar yayılmış ve ağırlık merkezleri Don-Dinyester boyları olmuştur. 12. yüzyılda Gürcistan'da, Güney Rusya'da, Romanya'da, Bulgaristan'da ve Macaristan'da önemli roller oynayan

Kıpçaklar 1241 yılında Batu Han'ın kurduğu Altın Ordu Hanlığının da esas kitlesini oluşturmuşlardır (Ercilasun 2010: 357).

Altın Orda Devleti 1400'lü yılların sonunda gerilemeye başlamış ve 1502 tarihinde yıkılmıştır. Burada daha önceden bulunan Nogay, Kırım ve Kazan hanlıkları gibi Astrahan ve Sibir yapıları da oluşmuştur. Buradaki Kıpçakların bir kısmı zaman içerisinde kaybolmuş bir kısmı ise Nogaylar, Karaylar, Tatarlar vd. olarak günümüze kadar uzanmışlardır.

Bugün Türk halklarının en kalabalık grubunu Kıpçaklar oluşturmaktadır. Dilleri Kuzey-Batı Türk dilleri olarak da anılmaktadır ve coğrafi açıdan üç gruba ayrılmış durumdadırlar: Hazar ve Karadeniz arasında kalan bölge (Batı Kıpçak halkları ve dilleri), Aral-Hazar gölleri arasında kalan bölge (Güney Kıpçak halkları ve dilleri), İdil-Ural bölgesi (Kuzey Kıpçak halkları ve dilleri). Kırım Tatarları ve Kırım Tatarcası, Karaçay-Balkarlar ve Karaçay-Balkarca, Karaylar ve Karayca, Kumuklar ve Kumukça Batı Kıpçak grubunu; Karakalpaklar ve Karakalpakça, Nogaylar ve Nogayca, Kırgızlar ve Kırgızca, Kazaklar ve Kazakça Güney Kıpçak grubunu; Tatarlar ve Tatarca, Başkurtlar ve Başkurtça ise Kuzey Kıpçak grubunu oluşturmaktadır.

1.1. BATI KIPÇAKLAR

Kıpçakların batı kolunu Kırım Tatarları ve Kırım Tatarcası, Karaçay-Balkarlar ve Karaçay-Balkarca, Karaylar ve Karayca, Kumuklar ve Kumukça oluşturmaktadır.

1.1.1. Kırım Tatarları

Kırım Tatarları bugün çoğunluğu Ukrayna'ya bağlı Kırım Yarımadası'nda yaşayan bir Türk halkıdır. Özbekistan, Bulgaristan, Kazakistan ve Romanya gibi ülkelerde yaşayan Kırım Tatarları da bulunmaktadır.

Altın Orda'nın en yerleşik ve kent mizaçlı iki bölgesi Kırım ve İdil Bulgar 1450 yılına geldiğinde bağımsız olmuşlardır. Kurucu Hacı Giray'ın 1466'daki ölümünden sonra oğulları Nur Devlet ve Mengli Giray arasında bir taht kavgası başlamış, 1475 yılında Mengli Giray Osmanlı hâkimiyetini kabul etmiştir. Rusya'nın İdil hanlıklarını fethinden önceki dönemde Moskova'ya karşı Tatar koalisyonları örgütlemeye çalışan, Rus ve Ukrayinlere büyük zararlar veren akınlarda bulunan Kırım Hanlığı, 1774 yılındaki Küçük Kaynarca Barış'ına kadar Osmanlı himâyesinde kalmış, 1783'te Rusya'ya ilhak edilmiştir (Golden 2014: 332). Kırım Tatarları bu tarihten sonra Osmanlı topraklarına göç etmeye başlamışlardır.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar Kırım'da 200.000 kadar Tatar yaşamıştır. Savaş sonunda bütün Kırım Tatarları Özbekistan'a sürgün edilmiş, ana vatanları olan Kırım'a dönmelerine ancak 1988 yılında izin verilmiştir. Bir süre Ukrayna'ya bağlı olarak varlıklarını sürdüren Kırım Tatarları 2014'te Rusya Federasyonu'na bağlanmışlardır. 2001 nüfus sayımına göre Ukrayna'da 248.193, Bulgaristan'da 1.803; Özbekistan'da 2000 tahminine göre yaklaşık 10.000, 2002 verilerine göre Romanya'da 24.137, 2010 verilerine göre Rusya'da 2.449 ve 2009 sayımına göre Kazakistan'da 1.532 Kırım Tatarı yaşamaktadır (Tekin & Ölmez 2014: 137).

Kırımçak adı verilen Kırım Yahudilerinin de dili olan Kırım Tatarcası Kıpçak grubu Türk dillerinin batı kolunun (Johanson 1998: 82) *qoş*- alt grubuna mensuptur (Tekin 1991: 14). Bugün risk altındaki Türk dillerinden bir olan Kırım Tatarcası birbirinden oldukça farklı üç diyalekti kapsamaktadır: Kuzey diyalekti (Nogayca), Orta diyalekt (Tatarca), ve Güney diyalekti. Güney diyalektine Kırım Osmanlıcası da denmektedir (Tekin & Ölmez 2014: 137).

Kırım Tatarcası 1928 yılına kadar Arap alfabesiyle, 1928-1938 yılları arasında Latin alfabesiyle, 1938'den sonra 1992 yılına dek Kiril alfabesiyle yazılmıştır. 1992'de Latin alfabesine geçilmiştir (Tekin & Ölmez 2014: 139).

1.1.2. Karaçay-Balkarlar

Karaçay-Balkarlar Kafkasya'nın kuzeyinde yaşamakta olan bir Türk halkıdır. Tarih boyunca bölgede hâkimiyet kuran Kimmer, Saka (İskit), Bulgar, Sabir-Hun ve Kıpçak Türklerinin binlerce yıl süren etnik bütünleşmesinden süzülerek ortaya çıkmışlardır (Adiloğlu 2007: 8).

Karaçay Türklerine izafe edilmek üzere “Karaçay” sözü yazılı olarak tarihte ilk defa 1639 tarihli Rus kaynaklarında geçmektedir ve bu adın etimolojik kökeni üzerine çeşitli görüşler bulunmaktadır. Konu üzerine en çok kabul gören görüş Karaçay kelimesinin, Karaçaylıların efsanevi lideri “Karça”nın adından hatıra kaldığı görüşüdür (Adiloğlu 2007: 21).

On birinci yüzyılda Kıpçakların Kafkasya'ya gelmelerinden sonra bir Kıpçak halkı olarak biçimlenen Karaçay-Balkarların Kıpçak dönemi öncesi durumları çok iyi bilinmemektedir. Dillerindeki Bulgarca ögeler nedeniyle, Hun Devleti'nin yıkılışından sonra ortaya çıkan Kafkasya (Kuban) Bulgarlarının Kıpçaklaşmış torunları oldukları kabul edilmektedir. Kıpçak döneminden sonra Altınordu, Kırım Hanlığı ve Osmanlı egemenliklerinde yaşamış olan Karaçay-Balkarlar Kafkasların en yüksek noktası olan Elbrus Dağı'nın doğu eteklerindeki Bashan, Çegem, Holam-Bızıngı ve Çerek vadilerine yerleşmişlerdir. Bu halkın adının ilk ögesi, ilk Karaçay beyinin adı olan Karça (Karaça) ile birleştirilmiş, Rus kaynaklarında Karaçai, 1582'de Osmanlı kaynaklarında Karaçay olarak geçmiştir. Balkar adını ise Bulgar adı ile birleştiren görüşler vardır. 1828'de Rus egemenliğine girmiş olan Karaçay-Balkarlar, 1922'de iki ayrı özerk bölge içinde yer almışlardır. Karaçaylar, Çerkeslerle birleştirilerek Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi oluşturulmuştur (Yılmaz 2002: 48). 1926'da da Karaçay Özerk Bölgesi hâline getirilmiştir. Bashan-Çegem-Çerek vadilerinde oturanlar da Balkar adıyla birleştirilerek Kabardin-Balkar Özerk Bölgesi oluşturulmuştur (Yılmaz 2002: 49). Bu bölgeler dışında Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Ukrayna ve Türkiye'de yaşayan Karaçay-Balkarlar da vardır. 2010 verilerine göre Rusya'da 218.403 Karaçay, 112.924 Balkar bulunmaktadır. Karaçay-Balkarca konuşanların toplam sayısı ise 305.364'tür. Ukrayna'da 2001 sayımına göre 190 Karaçay, 206 Balkar bulunmaktadır (Tekin & Ölmez 2014: 132).

Karaçay-Balkarca Kıpçak grubu Türk dillerinin batı koluna (Johanson 1998: 82), *qoş*-alt grubuna mensuptur (Tekin 1991: 14). Sovyet Devriminden sonra yazı dili yapılan

Karaçay-Balkarca 1920-1924 yılları arasında Arap alfabesiyle, 1924-1936 yılları arasında Latin alfabesiyle yazılmıştır. 1936 yılından beri ise Kiril asıllı bir alfabe ile yazılmaktadır (Tekin & Ölmez 2014: 132).

Karaçay-Balkarcanın Karaçay-Baksan-Çegem, Balkar ve Holamlı-Bızıngılı olmak üzere üç diyalekti vardır. Yazı dili Karaçay-Baksan-Çegem diyalekti üzerine kuruludur (Tekin & Ölmez 2014: 133).

1.1.3. Karaylar

Karaylar Hazar Hanlığı döneminde Museviliği kabul etmiş olan, bugün çoğunluğu Litvanya'da ve Ukrayna'da yaşayan küçük bir Türk topluluğudur. Karaim adı ise İbranicede “kutsal kitabı okuyan” anlamına gelen *karay* kelimesinin çoğuludur.

Doğan'ın belirttiğine göre Bernard Lewis Karaim isminin ilk kez 9. yüzyılda İran ve Irak'ta ortaya çıkan bir Musevi adı olduğunu ileri sürmüştür. Karaimlerin kökenlerinin Türk Hazarlar olduğuna ilk kez dikkat çeken isim ise oryantalist V. Grigoriyev olmuştur (Doğan & Kıvrakdal 2002: 781-782).

Türk asıllı oldukları ve 14. yüzyıldan önce Kırım'a yerleşmiş oldukları bilinen Karayların bir kısmı yine 14. yüzyılda Kırım'dan Litvanya Grand Dükalığı'na göç etmiş ve Dükalık'ta Troki, Vilna (şimdiki Trakay ve Vilnius, her ikisi de Litvanya'da) ile bugün Ukrayna sınırları içinde bulunan Lutsk ve Haliç'e yerleşmişlerdir (Doğan & Kıvrakdal 2002: 783). 20. yüzyılda yine bir kısmı Moskova'ya, bir kısmı St. Petesburg ve Varşova'ya göç etmiştir. Sayılarındaki eksilme, dillerinin durumunda da bir zayıflığı beraberinde getirmiştir. Çünkü Karaimler günden güne Rusça, Lehçe ve hatta Kırım Türkçesini ana dilleri olarak kabul etmeye başlamışlardır (Doğan & Kıvrakdal 2002: 784).

Bugün Litvanya'nın Trakai ve Panavezys; Ukrayna'nın Lutsk ve Haliç; Kırım'ın Evpatorya bölgelerinde konuşulan Karaimce yok olmak üzere olan dillerden biridir. Yalnızca en yaşlı nesil tarafından konuşulan Karaycanın konuşur sayısı oldukça azdır. 2001 sayımına göre Ukrayna'da bulunan 1.196 Karaydan 72'si Karayca konuşmaktadır.

2010 sayımına göre Rusya'da Karay nüfusu 205'tir ve yalnızca 3 kişi Karayca konuşurudur. Litvanya'da ise 2011 sayımına göre 241 Karay yaşamaktadır (Tekin & Ölmez 2014: 143).

Kıpçak grubu Türk dillerinin batı kolunda (Johanson 1998: 82); Haliç diyalektiyle *qos-*, Troki diyalektiyle *qoş-* alt grubunda yer alan (Tekin 1991: 14) Karaimce, İbrani yazı dilinin ve Slav dillerinin uzun yıllar süren etkisiyle sentaksı ve söz varlığında belirgin değişimler görülen bir dildir. Macar Türkolog Berta'nın bildirdiğine göre Karaycanın söz varlığında İbranice, Lehçe, Rutence, Rusça ve Litvancanın etkisi oldukça açıktır (Berta 1998b: 316) ancak bu kelimeler Karaycanın fonetik ve dilbilgisel çatısına uyarlanarak kullanıma girmiştir (Csató 2012: 42).

Karaylar 1930'lu yıllara kadar İbrani, Latin ve Kiril alfabelerini kullanmışlardır. Pek çoğu dini metinler olan el yazmaları ise, doğal olarak, İbrani alfabesiyledir (Tekin & Ölmez 2014: 143).

1.1.4. Kumuklar

Kumuklar çoğunluğu Kafkasya'daki Dağıstan bölgesinde yaşayan bir Türk halkıdır. Kononov'a göre adları Kıpçak kavim adı gibi "sarı, açık sarı, solgun" vb. anlamlara gelen **kub* kökünden gelmektedir ve etnik yakınlıkları da bu tahmini desteklemektedir (Kononov 2000: 525). Kaşgarlı Mahmut ise bu sözcüğü hem bir kişi adı hem de "özellikle atlara ait olmak üzere tezek" anlamında bir terim olarak kaydetmiştir (Golden 2014: 398).

Kumukların tarihî ve etnik kökenleri konusunda çeşitli görüşler söz konusudur. Kumuklar arasındaki yaygın inanış onların Kafkasya Hunlarının ve Hazarların ahfadı ve mirasçısı olduklarıdır. 19. yüzyıl başlarında Kafkasya'da araştırmalar yapan Macar dilbilimcisi Klaproth da bu teoriyi desteklemiş, Vambéry ve W. Barthold gibi bilim adamları ise Kumukların kökenini Kazi-Kumuklar arasında aramışlardır. Bekir Çobanzâde ise Kumukların Hazarlar zamanında bu bölgeye yerleştiklerine

hükmetmenin mümkün olmayacağı ve bunların Karaçay-Balkar ve Kırım Türklerinden ayrılmış bir boy oldukları kanaatine varmaktadır. Onun bu görüşüne katılan ünlü Rus Türkolog A. Samoyloviç de Karaçay-Balkarların olduğu gibi, Kumukların da Türklerden önce bölgede yaşayan Kafkasya yerlilerinin Türkleşmesi neticesinde teşekkül eden karışık bir kabile olduğu hakkında N. Y. Marr'ın ileri sürdüğü nazariyeyi kabul etmektedir (Tavkul 2002: 851).

Kumukların tarihleri hakkında kesin bir bilgiye rastlanmamaktadır. Kıpçak ve Oğuz boyları ile Dağıstan'daki yerli Kafkas kavimlerinin Hazar İmparatorluğu sınırları içerisinde kaynaşması neticesinde bir Türk boyu olarak teşekkül ettikleri görüşü yaygındır. Kafkasya'nın Ruslar tarafından istilasına kadar olan dönemde Kumukların "Şamhallık" ya da "Şavhallık" adı verilen bir idarî sisteme sahip oldukları bilinmektedir. 14-19. yüzyıllar arasındaki çeşitli dönemlerde Osmanlı, İran ve Rusya'nın himayesinde kalan Şamhallık feodal bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Sınırları Derbent'ten Kabardey ülkesine kadar uzanan Kumuk Şamhallığı 1813 yılında Rusya'nın istilasına uğramıştır. 19. yüzyıl ortalarına doğru Kumuklar millî idarelerini kaybetmişler, 1867 yılında Rusya'nın Kafkasya'yı tamamen ele geçirmesiyle de Kumuk Şamhallığı ortadan kaldırılmıştır (Tavkul 2005: 29).

Kumuk bölgesini Rusya'ya bağlı olarak Kafkasya'da kurulan Terskiy ve Dağıstan vilayetlerine bağlayan Rusya İmparatorluğu'na karşı diğer Kafkasya halkları ile birlikte bağımsızlık mücadelesine girişerek 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki hareketlere katılıp kendi devletlerini kurmak için savaşımaya devam eden Kumuklar 1918 yılında kurulan Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nin de en önemli unsurları arasında yerlerini almışlardır. 1920 yılında Bolşeviklerin Rusya'da iktidarı ele geçirerek Sovyetler Birliği'ni kurmalarının ardından Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti dağıtılmış ve Kumuklar Sovyetler Birliği'ne bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'ne bağlanmışlardır (Tavkul 2002: 851). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Dağıstan, Rusya'ya bağlı bir özerk cumhuriyet haline gelmiştir.

Bugün Kumukların büyük çoğunluğu Dağıstan'ın bazı kasaba ve bölgelerinde; kimi etnik gruplar ise Çeçenistan'da ve Kuzey Osetya'nın Mozdok ilçelerinde yaşamaktadırlar (Tavkul 2005: 30). 2010 nüfus sayımına göre Rusya'da 503.060 Kumuk bulunmakla birlikte bu nüfusun 426.212'si Kumukça konuşmaktadır.

Ukrayna’da yaşayan Kumuklar da bulunmaktadır ve 2001 nüfus verilerine göre buradaki 718 Kumuk’tan 244’ü Kumukça konuşmaktadır (Tekin & Ölmez 2014: 128).

Sovyet Devrimi döneminden sonra yazı dili olan Kumukça 1921-1928 yılları arasında Arap alfabesiyle, 1928-1938 yılları arasında Latin asıllı bir alfabe ile yazılmıştır. 1938’den bu yana ise Kiril asıllı bir alfabe ile yazılmaktadır (Tekin & Ölmez 2014: 129).

Kumukça Kıpçak grubu Türk dillerinin batı kolunun (Johanson 1998: 82), *qoş-* alt grubuna mensup olmakla birlikte (Tekin 1991: 14) Oğuz Türkçesi özellikler de göstermektedir. Bu özellikler Azeri Türkçesi kaynaklıdır. Golden’ın belirttiği üzere bu durumda etkili olan bir unsur da iktisadi sebeplerdir. Kuzey Kafkasya’da ova ve bozkırların dilleri, dağlıların hayvanlarını getirdikleri, ticaret yaptıkları ya da iş buldukları alçak bölgelerde bir lingua franca haline gelmiştir. Bölge Rus topraklarına katılana kadar bu alçak bölgenin hâkim unsuru Dağıstan’da Azeriler, kuzeybatı ve orta bölgelerde ise Nogaylar ve Kumuklardır (Golden 2014: 399).

Kumukçanın Kuzey (Hasavyurt), Orta (Buynak) ve Güney (Haydak) olmak üzere üç diyalekti vardır. Yazı dili Buynak dili üzerine kurulmuştur (Tekin & Ölmez 2014: 129).

1.2. GÜNEY KIPÇAKLAR

Kıpçakların güney kolunu Karakalpaklar ve Karakalpakça, Nogaylar ve Nogayca, Kırgızlar ve Kırgızca, Kazaklar ve Kazakça oluşturmaktadır.

1.2.1. Karakalpaklar

Karakalpaklar bugün çoğunluğu Özbekistan’a bağlı özerk bir cumhuriyet olan Karakalpakistan’da yaşayan bir Türk halkıdır. Adlarına ilk kez Şeybânilerden Abdullah Han’ın 16. yüzyılda Aşağı Seyhun bölgesindeki halkları listediği bir belgede

rastlanmaktadır. Ebu'l- Gazi Bahadır Han da 17. yüzyılda *Şecere-i Türk*'ünde “sir boyında olturgan kara kalpak” şeklinde Karakalpaklardan bahsetmektedir (Golden 2014: 412).

Eski Rus yıllıklarında “Çorniye Klobuki”, Arap kaynaklarında “Karabörklü” adıyla anılan Karakalpaklar yine Rus kaynaklarına göre Uzlar, Peçenekler ve Hazarlar ile kardeş bir kavimdir (Yılmaz 1997: 1321). Karakalpakların anıldığı bütün isimler “siyah başlık, siyah baş giysisi” gibi anlamlara gelmektedir. Zira Reşidüddin'de de “qavm-i kulâh-i siyah” olarak geçmektedirler. Golden bu türden isimlendirmelerin eski göçebe dünyasında son derece yaygın olduğunu belirtip Herodotus'un İskit sınırlarında “Kara Pelerinler” adında bir kabileden bahsettiğini örnek göstermiş ve Karakalpakların Oğuzlar tarafından “Kara Papak” olarak bilindiklerini belirtmiştir (Golden 2014: 413).

Volga boylarında uzun bir dönem yaşayan Karakalpaklar 13. yüzyılda Seyhun Irmağı'nın aşağısına inerek Altın Ordu Devleti'nin himâyesine girmişlerdir. 1502 yılında bu devlet yıkılınca Nogay Ordasına katılmışlardır (Yılmaz 2006: 10). 16. yüzyılda Nogay Hanlığının parçalanmaya başlamasıyla hanlık içerisinde yaşayan Karakalpaklar Sırderya boylarına göç etmişlerdir. 17. yüzyılın başlarında bir kısım Karakalpaklar eski yurtlarına geri dönmüştür (Yılmaz 2006: 17).

Karakalpakların çoğu 1754 yılında Buhara hanı Muhammed Rahim zamanında Buhara tebaası olmuştur (Yılmaz 2006: 23). 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar Ruslara direnen Karakalpaklar 1858 yılında çoğunluğunu Özbeklerin oluşturduğu Hive Hanlığına, 1873'te ise Rus egemenliğine girmişlerdir. 1917 ihtilalinden sonra Karakalpaklar 1918'de ilan edilen Türkistan Özerk Cumhuriyeti'ne dâhil edilmişlerdir. 1920 yılında Hive Hanlığı tamamen Rusya'nın hâkimiyetine girmiş, böylece burada bulunan diğer Karakalpaklar da Rus hâkimiyetini kabul etmişlerdir. Bölge 1924 yılında Sovyetler Birliği'ne dâhil edilmiş, 11 Mayıs 1925 tarihinde Rusya Federasyonu içinde oluşturulan Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir muhtar bölgesi haline getirilmiş, ancak bu muhtar bölge 20 Mart 1932'de Kazakistan'dan ayrılarak Rusya Federasyonu'na bağlı Karakalpak Özerk Cumhuriyeti'ne dönüştürülmüş, 5 Aralık 1936 tarihinde de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Anayasasına göre Özbekistan'a devredilmiştir. 31 Ağustos 1991 tarihinde Özbek Sovyeti bağımsızlık kararı almış ve Kasım 1991'e gelindiğinde Karakalpakistan, Özbekistan'a bağlı olmak kaydıyla egemenliğini ilan

etmiştir (Yılmaz 1997: 1323). Bugün de Karakalpakların büyük bir kısmı Karakalpakistan'da yaşamaktadır.

Karakalpakistan'ın dışında Özbekistan'ın Harezmi ve Fergana bölgelerinde, Türkmenistan'da, Kazakistan'ın bazı bölgelerinde, Afganistan'da, Rusya'da, Ukrayna'da yaşayan Karakalpaklar da bulunmaktadır. 1995 nüfus sayımına göre Türkmenistan'da 3531, 2000 tahminine göre Özbekistan'da yaklaşık 504.000, 2010 sayımına göre Afganistan'da 2000 kadar Karakalpak bulunmaktadır. Yine 2010 verilerine göre Rusya'da 1466 Karakalpak bulunmakla birlikte Karakalpakça konuşur sayısı 867'dir. 2001 verilerine göre ise Ukrayna'da yaşayan 117 Karakalpaktan 40'ı Karakalpakça konuşmaktadır (Tekin & Ölmez 2014: 122).

Karakalpakça Kıpçak grubu Türk dillerinin güney veya bilinen diğer adıyla Aral-Hazar kolunda (Johanson 1998: 82) , *qos-* alt grubunda yer almaktadır (Tekin 1991: 14).

İlk kez Sovyet döneminde yazı dili haline gelen Karakalpakça 1924 yılına dek Arap alfabesiyle, 1928-1940 yılları arasında ortak Türk Latin ortak alfabesiyle, 1940-1995 yılları arasında Kiril alfabesiyle yazılmıştır (Tekin & Ölmez 2014: 121). 1996 yılından itibaren Karakalpakça Latin alfabesini kullanmaktadır.

Karakalpak dili Kazakçaya son derece yakındır. Bu yüzden Tekin Karakalpak dilinin bir Kazak diyalekti sayılması gerektiğini belirtmiştir (Tekin & Ölmez 2014: 120). Alman Türkolog Kirchner de Karakalpakçanın Özbekçeleşmiş bir Kazakça varyantı olarak görüldüğünü ifade etmiştir (Kirchner 1998a: 331).

1.2.2. Nogaylar

Nogaylar bugün büyük çoğunluğu Kuzey Kafkasya'da yaşamakta olan bir Türk halkıdır. Adlarını 13. yüzyılın sonlarına doğru yükselen, Altın Ordu'nun önemli emirlerinden olan Nogay'dan almışlardır. M. G. Safargaliev sözcüğün Moğolcada hakaret anlamına gelebilecek şekilde "köpek" manasında olduğuna dikkat çekerek bu adı onlara başkalarının vermiş olabileceğini öne sürmüştü de Golden böyle bir

adlandırmanın İslam öncesi Avrasya bozkırlarında alçaltıcı olmadığını belirtmiş ve bu tür isimlere Memlûklerden ve Moğollardan örnek göstermiştir (Golden 2014: 335).

Nogay adı ilk kez 15. yüzyıl Rus kaynaklarında geçmektedir. Howort'a göre tarihi çağlardan Moğol istilasına kadar geçen uzun zaman içinde Nogaylar, Kanglı, Uz ve Peçenek Türk boylarından sayılmışlardır. Ebü'l-Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Terâkime*'sinde Mangıtlar olarak anılmaktadırlar. Bazı Rus tarihçileri ise Nogayların Moğolların bir kolu olduklarını ileri sürmektedirler (Güllüdağ 2002: 556). Mehmet Alpargu, Nogayların oluşumunda Moğol Mangıtların, yerli Asların, Kıpçak, Kanglı, Türkmen Kongrat gibi Türk boylarının da rol oynadığını belirtmektedir (Ergönenç Akbaba 2013a: 235).

Nogaylar, bir Türk-Moğol devleti olan Altın Orda Devleti bünyesinde teşekkül etmişlerdir. Emir Nogay, devlet içinde büyük nüfuz kazanmış ve kırk yıl boyunca önemli roller oynamıştır (Ergönenç Akbaba 2013a: 236). Cengiz Han soyundan olmadığı için han olamamış ancak güçlü ve başarılı bir emir olarak devlet adına kritik görevler üstlenmiştir.

1502 yılında Altın Ordu'nun yıkılmasıyla Nogay Hanlığı adı altında toplanan Nogaylar 15. ve 16. yüzyıllar arasında Kazaklar, Kırgızlar, Karakalpaklar ile komşu olmuş ve onlarla sıkı bağlar kurmuşlardır. Bu dönem Orta Asya Türk halklarının destanlarında da "Nogay çağı" olarak belirtilmiştir (Güllüdağ 2002: 558). 17. yüzyılın ortalarında Seyhun'dan Tuna'ya kadar uzanan coğrafyaya dağılmış durumdaki Nogaylar çok parçalı bir görüntü çizmişler ve Nogayların bir kısmı Kırım Hanlığına bağlı iken diğer bir kısmı Kalmuklara, bir kısmı da Kazaklara katılmıştır. Bu dağılıklık nedeniyle Nogaylar birlik ruhunu kaybetmişler, 18. yüzyıla gelindiğinde bölünmüşlük daha da artmış ve Nogaylar kendilerini kontrol eden güçlere göre yerlerini değiştirir olmuşlardır. 19. yüzyılın başından itibaren Rus hükümeti göçebe karşıtı bir tutumla Nogayları yerleşik kılmak için harekete geçmiş ve uzun süreli çabalarla da bunu gerçekleştirmiştir (Karakoç 2013: 278).

Nogaylar bugün çoğunlukla Kuma ve Terek ırmakları arasında, Nogay bozkırlarında, Çeçen, İnguş ve Karaçay Özerk bölgelerinde; İdil Nehri, Aral Gölü ve Sir Derya ırmağına kadar olan geniş sahada, Stavropol vilayetinde, Dağıstan Muhtar ülkesinde,

Astrahan ülkesinde, Krasnador ilçesinde, Hazar bozkırlarında, Kırım ve kuzeyinde, Batı Türkistan'da, Litvanya'da, Bulgaristan'da, Dobruca'da, Romanya'da ve Türkiye'de yaşamaktadırlar (Güllüdağ 2002: 559).

2001 nüfus sayımına göre Ukrayna'da 385 Nogay bulunmakta olup Nogayca konuşur sayısı 227'dir. Rusya'da ise 2010 nüfus verilerine göre 103.660 Nogay bulunmaktadır ve Nogayca konuşur sayısı 87.119 kadardır. Rusya'daki 103.660 Nogaydan 40.407'si Dağıstan Cumhuriyeti'nde, 15.654'ü Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde, 22.006'sı Stavropol bölgesinde yaşamaktadır. Bu bölgeler dışında Hantı-Mansi Özerk bölgesinde ve Çeçenistan'da ve Türkiye'de yaşayan Nogaylar da vardır (Tekin ve Ölmez 2014: 126). Türkiye'de özellikle Ankara'nın Polatlı ve Şereflikoçhisar ilçeleri ile Konya'nın Kulu ilçesinin bazı köyleri olmak üzere Osmaniye, Adana, Çorum, Bursa, Kütahya, Gaziantep, Isparta, Akşehir, Sivas ve Tokat'ta yaşamaktadırlar. Çeçen Özerk Cumhuriyet'inde bulunan Nogay sayısı ise 2010 verilerine göre 3.444'tür (Karakoç 2013: 276).

Az konuşurlu Türk dillerinden biri olan Nogayca Kıpçak grubu Aral-Hazar grubunda (Johanson 1998: 83), *qos-* alt grubunda yer almaktadır (Tekin 1991: 14). Gramer açısından en fazla Kazakça ve Karakalpakça ile benzerlik gösteren Nogaycada Moğolca ve Rusça etkileri de görülmektedir. Arapça ve Farsça kökenli sözcükler diğer Türk dillerine nazaran daha az sayıdadır. Bu türden sözcükler de Nogaycanın ses özelliklerine azami ölçüde uyum sağlayacak biçimde kopyalanmıştır (Karakoç 2013: 285).

Önceleri Orta Asya Türklerinin yazı dili olan Türkî'yi kullanan Nogaylar için Ekim devriminden sonra 1928 yılında Latin harfli bir alfabe oluşturulmuştur. 1938'te Kiril harfli bir alfabe kullanmaya başlayan Nogaylar bugün de birtakım değişikliklerle bu Kiril alfabesini kullanmaktadırlar (Karakoç 2013: 278).

1.2.3. Kırgızlar

Türk dili ve tarihinin bilinen en eski yazılı belgelerinde adları zikredilen Kırgızlar bugün çoğunluğu Kırgızistan'da yaşayan bir Türk halkıdır.

Yunan kaynaklarında “Herkis”, Arap ve Fars kaynaklarında “Kırkız” veya “Hırhır” olarak geçen Kırgızlar (Dıykanbayeva 2010: 205) Çin kaynaklarında ise *Ko-k'un*, *Chien-k'un*, *Chieh-ku*, *Chi-ku*, *Ho-ku*, *Ho-ku-ssu*, *Hsiachia-ssu* gibi adlarla anılırlar (Golden 2014: 189).

Adlarının etimolojisi ile ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. “Kırk-kız” , “Kırk-uz” , “Kırgez” , “kırk kabile” kelimelerinden türediğine dair iddialar vardır. Bu iddialara göre Kırgızistan bayrağındaki güneş benzeri şeklin etrafında bulunan kırk ışık süzmesi bu özelliği anlatır. Rus Türkolog Radloff’a göre Kırgız adı, *kırk yoz* (*kırk boy*) anlamına gelmektedir ve bu, Manas destanında “Kırgız – kırk kabileden oluşmuş” söylemiyle uyumaktadır (Dıykanbayeva 2010: 206). Bu görüşlerden başka kelimenin etimolojisi ile alakalı çeşitli efsaneler de anlatılmaktadır.

6. yüzyılda, Mukan Kağan döneminde Göktürk Devleti hâkimiyetine giren Kırgızlar için 840 yılı bir dönüm noktası olmuş, bu tarihte Moğolistan’daki Uygur egemenliğine son vermişlerdir. Çin, Arap, Tibet çekişmesinin yarattığı dengede bir süre müstakil varlıklarını korusalar da 924 yılında Moğol kökenli Kıtaylar (Hıtay) tarafından Moğolistan’dan uzaklaştırılarak Yenisey’e dönmek zorunda kalmışlardır. 18. yüzyıla gelindiğinde ise Kırgızlar, Hokand Hanlığının en önemli bileşenlerinden biri olmuşlardır. Nitekim Hokand hanları 18. yüzyılın sonlarına doğru Kırgız göçerlerinin çoğu üzerinde denetim kurmayı başarmışlardır. Ancak bu denetime sonradan katılan kuzeydeki gönülsüzler, göçebe geleneklere sıkıya bağlı kalmışlardır. Bugün de Kırgızlar arasında siyasi ve kültürel olarak kendini gösteren Güney-Kuzey ayrışmasının temelinde bu vardır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Ruslar Kırgız topraklarını işgale başlamışlardır. 1876 yılında Hokand Hanlığının ele geçirilmesinden sonra Kırgızların neredeyse tamamı üzerinde Rus hâkimiyeti başlamıştır (Gündoğdu 2011: 401-403). Kırgızistan, 1864 yılında Çarlık Rusyasının hâkimiyetine girmiş, bir ara Kazakistan’a bağlanmış, 1924’te Kara Kırgız Özerk Oblastı haline getirilmiş, 25 Mayıs 1925’te Soyetler Birliği’ne katılmış ve Kırgız Ata SSC şeklinde adlandırılmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla birlikte 31 Mayıs 1991’de bağımsızlığını ilan etmiştir (Buran 2005: 31).

Kırgızistan dışında bugün Özbekistan, Tacikistan, Ukrayna, Türkmenistan, Afganistan, Rusya, Pakistan ve Çin’de de yaşayan Kırgızlar bulunmaktadır. 2000 tahminine göre

Özbekistan'da yaklaşık 232.000, 2010 verilerine göre Çin'de 286.708, Rusya'da 103.422, Tacikistan'da 60.175; Kazakistan'da 2009 sayımına göre 23.274, 2001 verilerine göre Ukrayna'da 1.128 Kırgız yaşamaktadır (Tekin & Ölmez 2014: 104). Kırgızistan nüfusu ise son verilere göre yaklaşık 5,5 milyon olarak tahmin edilmektedir. Bu nüfusun %70'e yakını Kırgızlar oluşturmaktadır (Gündoğdu 2011: 412).

Kırgızcanın en çok benzerlik gösterdiği Türk dili Güney Sibirya dillerinden Altaycadır. Bu sebeple kimi tasniflerde Kırgızca Kıpçak grubunda yer almamıştır. Tekin, bu dili diğer Kıpçak dillerinin yer aldığı *tawlı* grubuna değil yalnızca Kırgızca'yı kapsayan *tôlû* grubuna dâhil etmiştir.

Kırgızca Ekim Devrimi sonrasında yazı dili olan Türk dillerinden biridir. 1924 yılında Arap harfli bir alfabe oluşturulmuş, 1928'te Kırgızcanın ses özelliklerine uygun bir Latin alfabesine geçilmiş, 1941 yılında da Kiril alfabesi kullanıma girmiştir.

1.2.4. Kazaklar

Orta Asya'ya gerçekleştirilen Moğol istilalarından sonra meydana gelen bir Türk halkı olan Kazaklar bugün çoğunlukla Kazakistan'da yaşamaktadırlar.

Kazak adının etimolojisine dair çeşitli görüşler bulunsa da en çok kabul gören iddia söz konusu kelimenin “evsiz gezmek, serbestçe dolaşmak” anlamlarına gelen *kaz-* kökünden türediğidir. Radloff, Gombocz, Samoyloviç gibi önemli Türkologlar bu düşüncededir.

Günümüzde bağımsız bir millet olarak yaşayan Kazakların ne zaman tarih sahnesine çıktığı tartışılmaya devam etmektedir. Genellikle kabul edilen görüşe göre Kazaklar, Özbek hükümdarı Ebu'l-Hayr Han'a uymayan bir topluluğun Çu ve Talas nehirleri arasında özgür yaşamaya yönelmesiyle ortaya çıkmışlardır (Hizmetli 2011: 25). Moğol saldırıları sebebiyle İdil-Altay arasındaki bölgeye (Kazakistan) göçüp yerleşen Kazak kabileleri burada Türk, Sibir ve Moğol asıllı kavimlerle de karışarak Kazak halkını oluşturmuşlardır. Kazak toplulukları 15. yüzyılda Ebu'l-Hayr Han idaresindeki Timur'un oğullarının idaresinden ayrılarak teşkilatlanıp Kazak Hanlığını kurmuşlardır. İlk Birleşik Kazak Hanlığı 16. yüzyılda Kasım Han tarafından kurulmuş, hızla artan

Kazak nüfusu 17. yüzyılın sonlarına doğru bugünkü Kazakistan'ın sınırlarına kadar yayılmıştır (Hizmetli 2011: 29).

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte bağımsızlığına kavuşan Kazakistan dışında Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Çin, Tacikistan ve Rusya'da yaşayan Kazaklar da mevcuttur. 2009 sayımına göre Kazakistan'da 10.096.763, Kırgızistan'da 33.198, 2010 sayımına göre Çin'de 1.462.588 Rusya'da 647.732, 2000 tahminine göre Özbekistan'da yaklaşık 990.000, 1995 verilerine göre Türkmenistan'da 86.987, Ukrayna'da 2001 sayımına göre 5.526 Kazak bulunmaktadır (Tekin & Ölmez 2014: 119).

Kazakça 19. yüzyıl sonlarında yazı dili olmuştur. 1929 yılına kadar Arap alfabesi ile yazılan Kazakça 1929-1940 yılları arasında Latin alfabesiyle yazılmıştır. Bu alfabe 1940'ta yerini Kiril asıllı yeni Kazak alfabesine bırakmıştır (Tekin & Ölmez 2014: 119).

Kazakça Kıpçak grubu Türk dillerinin güney, diğer adıyla Aral-Hazar kolunda (Johanson 1998: 82), *qos-* alt grubunda yer almaktadır (Tekin 1991: 14).

1.3. KUZEY KIPÇAKLAR

Kıpçakların Kuzey kolunu Tatarlar ve Tatarca ile Başkurtlar ve Başkurtça oluşturmaktadır.

1.3.1. Tatarlar

Tatarlar bugün çoğunluğu Rusya sınırları içinde bulunan Tataristan'da yaşayan; Türk, Moğol vb. unsurların birleşmesiyle oluşmuş bir Türk halkıdır. Adlarına ilk kez Orhon yazıtlarında *Otuз Tatar*, *Tokuz Tatar* şeklinde rastlanmaktadır. Ancak bu adların Moğol boylarının adları olduğu sanılmaktadır. Kaşgarlı Mahmut ise sözlüğünde Türk halkları arasında Tatarları, Başkurtlarla birlikte Hazar'ın kuzeyinde Bulgarların

kuzeydoğusunda, aşağı yukarı bugün oturdukları İdil-Ural bölgesinde göstermiştir (Tekin & Ölmez 2014: 109).

Tatar adı bugün bile bazı yönlerden karışıklıklar içermektedir. Örneğin günümüzde birden fazla Türk halkı Tatar olarak adlandırılmaktadır. Aslının muhtemelen bir Moğol kabilesi adı olduğu düşünülen terim Cengiz Han'dan sonra onun varisleri arasında sayıca baskın Kıpçak unsurları ile bağdaştırılmaya başlamıştır. Bu durum terimin özellikle Rusçadaki kullanımıyla ilgilidir çünkü Ruslar, imparatorluklarındaki Türk kökenli tüm halkları Tatar olarak değerlendirmişlerdir (Boeschoten 1998: 7).

Çin yıllıklarının verdikleri bilgilerden anlaşıldığı üzere Tatarlar, tarihin farklı dönemlerinde başka coğrafi bölgelerde (Sibirya, Altaylar, Mançurya, Moğolistan) yaşayıp yerleşim bölgelerini daha sonra Güney Moğolistan ve Kuzey Çin'e doğru kaydırmaya başlamışlardır. Özellikle Uygurların ağır bir darbeye 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılışından sonra kitlesel olarak diğer Moğol boylarıyla beraber batıya yönelmişlerdir. Moğollar, siyasî birlik şuuruna ulaşıp büyük teşekküller oluşturana kadar Tatarlar, Moğollar üzerinde askerî güç olarak büyük tesir icra etmişlerdir. Moğollar, bu bilince ulaştınca Tatarlarla şiddetli mücadelelere başlamışlardır. Birçok araştırmacı Tatarları, Moğol boyları içine dâhil etmişse de bu iddia kesinlik kazanmamıştır. Nitekim Tatarlar, 1164 yılında Çin askerleriyle beraber Buir-Nur civarında Moğolları yenmişlerdir. Bu olaydan sonra katliamlar başlamış, Tatarlar batıya yönelmeye başlamışlar ve İdil-Ural, Kama bölgesine ve Macar ülkesine kadar yerleşmişlerdir. (Kalkan 1996: 13). Moğol işgallerinin zorlayıcı etkisiyle, Avrupa sınırlarına ulaşıp Deşt-i Kıpçak'a yerleşen Tatarlar Altın Orda Devleti kurulunca bu devlet sınırları içerisinde yer almış, ardından bu oluşumdan ayrılıp bağımsız hareket etmeye başlamış ve yönetimi altındaki diğer topluluklarla ayrılarak Kama havzasına gelmişlerdir. Burada Kazan Hanlığının temellerini atmışlardır. 1522 yılında bu hanlık yıkılmış, Ruslar 1555'te Ural bölgesini ve bütün Başkurtları, akabinde 1556 yılında Volga çevresini ve Astrahan'ı, 1581 yılında Sibirya'yı, 1859 yılında Kuzey Kafkasya'yı, 1868 yılında Buhara Hanlığını, 1873 yılında Hive Hanlığını ve 1876 yılında da Hokand Hanlığını ele geçirmişlerdir. Çarlık Rusyası'nda Tatarlar, II. Katerina döneminden sonra başta Osmanlı Devleti olmak üzere başka yerlere göç etmeye başlamışlardır (Kalkan 1996: 15). Daha sonra Sovyetler Birliği teşekkül etmiş ve

Sovyetler, Tatarları ve Başkurtları bir arada otonom statüyle birleşik bir şekilde 23 Mart 1918 tarihinde “Tatar-Başkurt Cumhuriyeti” adıyla tanımış olsa da bu cumhuriyet sonradan işgal edilmiştir. (Kalkan 1996: 17). Tatarlar 1990 yılında bağımsızlıklarını ilan etmişler ancak Rusya bu bağımsızlığı kabul etmemiştir.

Tatarlar bugün Rusya Federasyonu’na bağlı Tataristan Özerk Cumhuriyet’inde yaşamaktadırlar. Rusya dışında Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan, Çin, Ukrayna ve Azerbaycan’da yaşayan Tatarlar da mevcuttur. 2010 sayımına göre Çin’de 3.556; Rusya’da 5.310.649 Tatar, 4.280.718 Tatarca konuşuru bulunmaktadır. 2009 sayımına göre Kazakistan’da 204.229; Azerbaycan’da 25.900, Kırgızistan’da 31.424 Tatar yaşamaktadır. 1995 sayımına göre Türkmenistan’da Tatar nüfusu 36.355’tir. 2000 tahminine göre Özbekistan’da 324.000, 2001 sayımına göre Ukrayna’da 73.304 Tatar vardır ve 25.770’i Tatarca konuşmaktadır (Tekin & Ölmez 2014: 111).

Geçen yüzyıl ortalarına kadar yazı dili olarak Çağataycayı kullanan Tatarlar 19. yüzyıl sonlarında kendi diyalektleri olan Kazan Tatarcası ile yazmaya başlamışlar ve bugünkü Tatar yazı dilinin temelini atmışlardır. 1927 yılına kadar Arap alfabesiyle yazılan Tatarca 1927-1939 yılları arasında Latin alfabesiyle yazılmış, 1939’da bu alfabe yerini Kiril asıllı yeni alfabeyle bırakmıştır (Tekin & Ölmez 2014: 109).

Tatarca Kıpçak grubu Türk dillerinin kuzey, diğer adıyla, Volga-Ural kolunda (Johanson 1998: 82); *quş-* alt grubunda yer almaktadır. Tatarcanın pek çok diyalekti vardır ve bu diyalektler Batı (Mişer vb.) diyalektleri, Orta diyalekt (Kazan Tatarcası) ve Doğu diyalektleri (Batı Sibirya diyalektleri) olarak üç ana grupta toplanmaktadır. Yazı dili Kazan Tatarcası üzerine kurulmuştur (Tekin & Ölmez 2014: 109).

1.3.2. Başkurtlar

Başkurtlar bugün çoğunluğu Rusya Federasyonu’na bağlı Başkurt Cumhuriyeti’nde yaşayan bir Türk halkıdır. Çağdaş Başkurtçada “Başqort” olarak geçen bu kavim adı Arap-Fars literatüründe “Başcirt”, “Bâşcird”, “Bâşqird” gibi farklı adlarla anılmıştır (Golden 2014: 273). Rusça aracılığıyla “Başkir” olarak da bilinen Başkurt adının

etimolojik kökeni ile ilgili çok sayıda görüş ortaya atılmıştır. Zeki VelidîTogan'a göre bu sözcük Beş Ogur'dan gelmektedir. Ferhat Zeynolov “başta gelen, birinci” anlamındaki *baş* isim köküne “kabile” anlamlı *kor* sözcüğü ve *+t* çokluk ekinin eklenmesiyle oluştuğunu belirtmiştir. Németh ve Kakuk gibi araştırmacılar ise Başkurt kelimesinin “macar/magyar” ve “mişer” etnonimleri ile ilgili olduğunu ileri sürmektedirler (Yazıcı Ersoy 2014: 147).

Adlarına tarih kaynaklarında ilk olarak IX. yüzyılın ortalarında, Pers yazarların eserlerinde rastlanan Başkurtların bir Türk halkı olduğuna ilişkin ilk bilgiler Kaşgarlı Mahmut'un *Divânü Lugât'it-Türk* sözlüğünde yer almaktadır. Kaşgarlı, sözlüğünde Başkurtları Kıpçak, Oğuz, Kırgız gibi dilleri birbirine yakın yirmi belli başlı Türk halklarından bir olarak saymıştır (Hisamitdinova & Biner 2014: 94).

Başkurtların oluşumu, değişik ölçeklerde de olsa, komşuları İdil Tatarlarında da bulunan aynı etnik unsurların (Oğuz, Kıpçak, Fin-Ugor) katkısıyla gerçekleşmiştir (Golden 2014: 406). 9. yüzyılda bugün de yaşamakta oldukları Volga, Kama, Tobol ve Ural nehirleri arasında bulunan sahaya yerleşmişlerdir. 10-13. yüzyıllar arasında Volga-Kama Bulgarlarının etkisi altında kalan, daha sonra 1236 yılında Moğollar tarafından Altın Ordu'ya bağlanan Başkurtlara, Moğol hâkimiyeti süresince bazı Bulgar, Kıpçak ve Moğol kabileleri katılmıştır (Yazıcı Ersoy 2014: 149). Altın Ordu'nun dağılmasından sonra, Başkurtlar bazı hanlıklara bağlı kalmışlardır. 1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan'ın Ruslar tarafından işgal edilmesinden sonra Kazan Hanlığı ile işbirliği içinde olan Başkurtlar da Rusların saldırılarına uğramışlar, 1557'de Rus hâkimiyetine girmişlerdir. Bu dönemde başlayan ayaklanmalar 18. yüzyılda da devam etmiştir. 1917 yılına gelindiğinde bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasına karar verilmiştir (Yazıcı Ersoy 2014: 150). Temmuz 1920'de Bolşevikler, Başkurtların mutlak azınlıkta olduğu yeni Başkurt yönetimini kurmuşlardır. Başkurt Muhtar Sosyalist Cumhuriyeti'nin oluşumu, 1917 yılından başlayarak 1934 yılına kadar geçen süre içinde tamamlanmıştır (Yazıcı Ersoy 2014: 151). 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bir yıl sonra Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir Başkurtistan Cumhuriyeti oluşmuştur.

Bugün Başkurtların çoğunluğu Başkurt Cumhuriyeti'nde yaşamakla birlikte Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan Kırgızistan ve Ukrayna'da da yaşayan Başkurtlar da vardır. Rusya'da 2010 sayımına göre 1.584.554 Başkurt bulunmakla birlikte

Başkurtça konuşanların sayısı 1.152.404'tür ve bu konuşurların arasında Tatarlar, Ruslar, Kazaklar ve Özbekler de vardır. 2009 sayımına göre Kazakistan'da 17.263, 1995 sayımına göre Türkmenistan'da 3.820, 2001 sayımına göre ise Ukrayna'da 4.253 kadar Başkurt bulunmaktadır ve Ukrayna'da Başkurtça konuşanların toplam sayısı 843'tür (Tekin & Ölmez 2014: 115).

Başkurtça Sovyet Devriminden sonra yazı dili olabilmıştır. 1929 yılına kadar Arap alfabesi ile yazılan Başkurtça için bu tarihte Latin asıllı bir alfabe düzenlenmiş ve 10 yıl kadar kullanılan bu alfabe 1939'da yerini bugünkü Kiril asıllı alfabeyle bırakmıştır (Tekin & Ölmez 2014: 114).

Başkurtça Kıpçak grubu Türk dillerinin kuzey kolunda (Johanson 1998: 82), Tatarca ile birlikte *quş-* alt grubunda yer almaktadır (Tekin 1991: 14). Tehlike altındaki Türk dillerinden olan Başkurtça en fazla Tatarca, Kazakça ve Nogayca ile benzerlik göstermektedir. Başkurt dilinde Moğolca, Mançu-Tunguz, Fin-Ugor ve İran dilleriyle etkileşimin izleri tespit edilmekle birlikte Arapça kopyaların sayısı da fazladır (Hisamitdinova & Biner 2014: 99).

Başkurt dilinin Doğu ya da Kuvakan ve Güney ya da Yurmat olmak üzere iki diyalekti vardır ve Başkurt yazı dili Doğu diyalekti üzerine kurulmuştur.

1.4. KIPÇAK GRUBU TÜRK DİLLERİNİN TÜRK DİLİ TASNİFLERİNDE YERİ

Türk dillerini sınıflandırma denemeleri eskiye dayanmaktadır. İlk tasnif denemesi Alman dilci Christoph Adelung'a ait olup 1806 tarihlidir. Adelung'un tasnifi dil özelliklerinden ziyade kavim isimlerine göre oluşturulmuş ve bu sebeple istenileni verememiştir (Arat 1953: 63).

Phonetik der Nördlichen Türksprachen'de (1882-1883) Radloff Türk dillerini ses özelliklerine göre sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırmada diyalektler Şark, Garp, Orta Asya ve Cenûp olmak üzere dört ana gruba ayrılmıştır. Garp grubunun Kırgız diyalektleri alt grubunda Kara-Kırgızca, Kazak-Kırgızca ve Karakalpakça yer

almaktadır. Aynı grubun Volga veya şarkî Rusya alt grubunda ise Mişer ve Kasım Tatarları bulunmaktadır. Başkurtça da şiveleri ile birlikte Kırgız diyalektlerine dâhil edilmiştir. Nogayca, Karaçay-Balkarca ve Kumukça Kafkasya diyalektleri olarak; Karay telaffuzuna göre Kırım Tatarcası da bir başka alt grup olarak Cenûp grubundadır (Arat 1953: 74-87).

İlk kez *r/z* ses denklliğini kullanarak Türk dillerini sınıflandırma çalışmalarına yeni bir bakış açısı getiren Samoyloviç bu çalışmasında Radloff'un tasnifini esas almıştır. 1922 tarihli *Nekotorie Dopolneniya Klassifikatsii Turetskih Yazıkov* adlı eserinde yer alan Samoyloviç'in sınıflandırmasında Kırgızca, Kumukça, Nogayca, Kırım Tatarcası, Mişer Tatarcası, Karaimce, Kazakça, Başkurtça ile Karaçay ve Balkar dilleri *tav* grubu (kıpçak, şimâl-i garbî) olarak belirlenmiştir (Arat 1953: 99).

Arat'ın 1953 tarihli *Türk Şivelerinin Tasnifi* adlı makalesinde Kıpçak dilleri *tav grubu* (*ayak, tav, tavlı, kalğan*) altında gösterilip *şimal* olarak işaretlenmiştir (Tekin 1991: 6).

Samoyloviç'in sınıflandırmasını esas alan Alman Türkolog Benzing 1959 tarihli *Classification of Turkic Languages* çalışmasında Kıpçak-Kuman dillerini Batı Türkçesi olarak adlandırmış ve Karadeniz-Hazar grubu (Karaim, Karaçay-Balkar, Kumuk), Ural grubu (Tatar, Batı Sibirya-Kırım Tatar, Başkurt), Aral-Hazar grubu (Kazak, Karakalpak, Nogay Kırgız) olarak üçe ayırmıştır (Tekin 1991: 7).

1959 yılında Menges, 1965 yılında Poppe ve 1971 yılında Doerfer gibi önemli bilim insanları da Türk dillerini sınıflandırma çalışmalarında bulunmuşlardır.

Bugün için Türkiye'de en bilinen sınıflandırmalardan biri Talat Tekin'in çalışmasıdır. Kendinden önceki sınıflandırmaları göz önünde bulundurarak yapılan bu tasnifte Tatarca, Kırım Tatarcası, Başkurtça, Nogayca, Kumukça, Karakalpakça, Karaçay-Balkarca, Kazakça ve Karaimce *tawlı* grubunda, Kırgızca ise *tôlû* grubunda yer almaktadır (Tekin 1991: 13).

Johanson'ın 1998 tarihli sınıflandırmasında ise Kıpçak grubu, Türk dillerinin kuzeybatı kolunda yer alır ve batı, kuzey ve güney olmak üzere üçe ayrılır. Kumukça, Karaçay-Balkarca, Kırım Tatarcası ve Karayca Batı Kıpçak grubuna; Kazakça, Kırgızca, Karakalpakça, Nogayca Güney Kıpçak grubuna; Tatarca ve Başkurtça ise Kuzey

Kıpçak grubuna dâhil edilmiştir (Johanson 1998: 82). Bu çalışmada Johanson'ın sınıflandırması esas alınmıştır.

Türk dillerini sınıflandırma üzerine gerçekleştirilen ilk çalışmalarda ölçüt olarak etnografik ve coğrafi özelliklerin dikkate alındığı görülmektedir. Konu üzerine yapılan çalışmaların artmasıyla tasniflerin yapısı değişmiş, esas alınan dilsel özellikler olmaya başlamıştır. Bu durumu sağlayanın Radloff'un ses özelliklerine göre düzenlenmiş olan sınıflandırma çalışması olduğu söylenebilir. Bu tasnif, kendinden sonraki tasniflerin çıkış noktası olmuş, üzerine bugüne dek pek çok sınıflandırma denemesi gerçekleştirilmiştir. Kıpçak grubu bu sınıflandırmalarda *şimâl*, *şimâl-i garbî*, *Tatar*, *tav grubu*, *tawlı grubu* adlandırmaları ile karşılanmıştır.

1.5. KIPÇAK GRUBU TÜRK DİLLERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

1.5.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dilleri

1.5.1.1. Kırım Tatarcası

Kırım Tatarcasının başlıca özelliklerinden birkaçı şunlardır:

1. Sözbaşı /y/ ünsüzü çoğunlukla korunsa da kimi sözcüklerde /c/ ünsüzüne değişmektedir: *yañı* “yeni”, *yardım*, *yer*, *caş* “yaş”, *cay* “yay”, *ciber*- “göndermek” vb.
2. Arapça-Farsça ve Türkçe alıntılardaki /h/ ünsüzü *ayat* “hayat”, *areket* “hareket”, *er* “her”, *oca* “hoca”, *muim* “mühim” vb. örneklerde olduğu gibi düşmektedir.
3. /ö/ ve /ü/ ünlüleri yarı artsillaşmaktadır: *böyle*, *közge*, *búyük*, *bútún*, *köster*- vb.
4. Dudak uyumu *bulunıp*, *coştırıcı*, *dörtüncü*, *içün*, *onıñ*, *soñki*, *yúzümüz* sözcüklerinde görüldüğü üzere sınırlıdır.

5. Sözsönü /iğ/ ve /ig/ ses grupları /uw/ ve /úw/ gruplarına değişmektedir: *aluw* “alma”, *baruw* “gitme”, *etúw* “etme,” *kelúw* “gelme” vb.
6. Vurgusuz orta hece ünlüsü korunmaktadır: *akılında* “aklında”, *çevirilip*, *episi* “hepsi”, *yalınız* vb.
7. *Adım*, *dağ*, *değil*, *gece*, *oda*, *ol-* gibi pek çok Oğuzca unsur bulunmaktadır (Tekin & Ölmez 2014: 139- 140).
8. Kırım Tatarcasının alıntı sözcüklerini Rusça, Farsça ve Farsça üzerinden Arapça sözlükbirimler oluşturmaktadır (Berta 1998b: 316).

1.5.1.2. Karaçay-Balkarca

Karaçay-Balkarcanın başlıca özelliklerinden birkaçı şunlardır:

1. /ağ/ ses grubu /aw/ ses grubuna; /ağı/ ses grubu /awu, aw/ ses gruplarına; /ağu/ ses grubu /uw, uwu/ ses gruplarına; sözcük sonunda yine /ağu/ ses grubu /aw, ow/ gruplarına; sözcük sonunda /egü/ ses grubu /ew/ ses grubuna; /aw, awu/ ses grupları /uwu/ ses grubuna; /oğ, uğ, ow/ ses grupları /uw, u/ biçimlerine; /ög, üg, öw/ ses grupları /üw, ü/ biçimlerine; /ögü, ügü/ ses grupları /üyü/ ses grubuna dönüşmektedir: *tağ* > *taw*, *yadağ* > *cayaw* “yaya”; *ağır* > *awur*, *ağız* > *awuz*; *ağu* > *uw* “zehir”, *yağuk* > *cuwuk* “yakın”; *buzağu* > *buzow*, *kırağu* > *kıraw*; *bileğü* > *bilew*, *küdegü* > *küyew*; *aw* > *uw*, *awuç* > *uwuç*; *boğ-* > *buğ-*, *tuğ* > *tuw-*, *kow-* > *kuw-*, *soğık* > *suwuk*, *buğday* > *buday*, *oğul* > *ul*, *oğrula-* > *urla-*; *öğren* > *üren-*, *öğret-* > *üret-*; *öğür* > *üyür* “aile”, *tügüm* > *tüyüm* vb.
2. *yaşa-* > *çaşa-*, *yığ-* > *cığ-*, *yıl* > *cıl*, *yır* > *cır* örneklerinde görüldüğü gibi sözbaşı /y/ ünsüzü /c/ ünsüzüne değişmektedir.
3. Çokluk ekindeki /r/ fonemi düşmektedir: *tawla* “dağlar”, *cigitle* “yiğitler” vb.
4. Bildirme eki *-Dir* biçimbirimindeki /r/ fonemi düşmektedir: *aman-dı* “kötüdür”, *curtu-du* “yurdudur” vb.

5. *-man/-men, -san/-sen* kişi eklerindeki /n/ fonemi düşmektedir: *keleme* “geliyorum”, *tawluma* “dağlıyım” vb.
6. Gelecek zaman *-lık/-lik, -nik/nik, -rık/-rik* eki ile kurulmaktadır: *bar-lık-ma* “gideceğim”, *min-nik-me* “bineceğim”, *aşa-rık-sa* “yiyeceksin” vb (Tekin & Ölmez 2014: 134-135).
7. Söz varlığında eski Alan dili, yeni Osetçe ve Rusça etkileri görülmektedir (Berta 1998b: 316).
8. Belirsiz isim tamlamalarında tamlanan unsur iyelik eki almamaktadır: *terek salqın* “ağaç gölgesi”, *at arba* “at arabası” vb.
9. Kimi fiiller gerektirdikleri hal ekleri açısından Türkiye Türkçesinden farklılaşmaktadır. *Yol* sözcüğü Türkiye Türkçesinde *git-* ve *gel-* fiilleriyle kullanılırken ayrılma hali eki; Karayca-Balkarcada ise yükleme hali ile çekimlenir: *colnu kelirge* “yoldan gelmek”, *colnu barırğa* “yoldan gitmek” vb. *Yetiş-* fiili Türkiye Türkçesinde genellikle “düşmana yetişmek” ifadesindeki gibi yönelme hali eki ile kullanılırken Karayca-Balkarcada yükleme hali gerektirmektedir: *mini cetti* “bana yetişti” vb. *Başla-* fiili de “işe başlamak” örneğinde olduğu gibi yönelme hali eki ile değil, *işni başla-* şeklinde, yükleme hali eki ile kullanılmaktadır (Tavkul 2007: 925-926).

1.5.1.3. Karayca

Karaycanın başlıca özelliklerinden birkaçı şunlardır:

- 1./ö/ ve /ü/ ünlüleri Troki diyalektinde /ö,o/ ve /ü,u/ olarak korunurken Haliç diyalektinde ise sırasıyla /e/ ve /i/ ünlülerine değişmektedir: T *k'ok'* = H *kek* “mavi”, T *öpk'a* = H *epke* “akciğer”, T *t'ug'al* = H *tigel* “ tam, tamam”, T *yuz* = H *iz* “yüz” vb.
2. Troki diyalektinde korunan /ş/ fonemi Kazakçada ve Nogaycada olduğu gibi Haliç diyalektinde /s/ fonemine değişmektedir: T *kışı* = H *kisi*, T *yaşırın* = H *yasırın* “gizlice”, T *ülüş* = H *ilis* “pay, hisse” vb.

3. Troki diyalektinde korunan /ç/ ünsüzü Haliç diyalektinde /ts/ ünsüzüne değişmektedir: T *üç* = H *its*, T *küç* = H *kits* “güç” vb.
4. Haliç diyalektinde /dz/ ünsüzüne değişen /c/ ünsüzü Troki diyalektinde korunmaktadır: T *can* = H *dzan*, T *cins* = H *dzins* “cins”, T *terece* = H *teredze* “pencere” vb.
5. /e/ ünlüsü Troki diyalektinde önceki ve sonraki ünsüzleri önsülleştirerek /a/ sesine değiştirirken Haliç diyalektinde korunmaktadır: H *ketse* = T *k'eç'a* “gece”, H *kerek* = T *k'er'ak* “gerek”, H *tere* = T *t'or'a* “yasa” vb.
6. /ŋ/ ünsüzü Haliç diyalektinde /n/ ünsüzüne, Troki diyalektinde /y/ ünsüzüne dönüşmektedir: H *atan* = T *atey* “babay”, H *barınız* = T *barıyız* “gidiniz”, H *mana* = T *maya* “bana” vb.
7. Haliç diyalektinde birkaç kelime haricinde korunan artdamaksıl /k/ ünsüzü Troki diyalektinde sızıcı /h/ ünsüzüne değişmektedir: H *arık* = T *arıh* “yorgun”, H *yabuk* = T *yabuğ* “kapalı”, H *yırak* = T *yırağ* “uzak” vb.
8. Sözbaşı /ti/ ses grubu Troki diyalektinde korunup Haliç diyalektinde çoğunlukla /ki/ ses grubuna değişmektedir: T *til* = H *kil* “dil”, T *tiş* = H *kis* “diş”, T *tiz* = H *kiz* “diz” vb (Tekin & Ölmez 2014: 145-146).
9. Karaycanın söz varlığına en fazla etki eden diller İbranice, Lehçe, Ukrayna dili, Rusça ve Litvancadır (Berta 1998b: 316). Temel sözcükler Türkçe kökenli olsa da çok sayıda Slav ve Baltık kelimeleri Karaycaya kopyalanmış durumdadır. Bu kelimeler Karaycanın fonetik ve gramatikal çatısına uyarlanarak kullanıma girmiştir (Csató 2012: 42).
10. Karaycada en sık görülen tümce öge sıralaması yüklem, özne, tümleç, zarf şeklindedir: Trak. *aytad ol maya bugün* “o bugün bana söylüyor”; Hal. *baslandı anın katı tirligi yangı orunda* “onun ağır yaşamı yeni yerinde başladı” (Musayev 2002: 223). Bu öge sıralaması İbranice etkisi sebebiyledir. Öge sıralamasının özne, yüklem, nesne biçiminde olduğu da görülmektedir (Csató 2012: 41). Bu diziliş ise dildeki Slav etkisindedir.

11. Slav etkisiyle iyelik yapılarının öge sıralamasında da yer değişikliği görülebilmektedir: *yırı mamanın* “annenin şarkısı” vb. (Berta 1998b: 315).

1.5.1.4. Kumukça

Kumukçanın başlıca özelliklerinden birkaçı şunlardır:

1. Artdamaksıl /ğ/ ve kimi zaman /g/ ünsüzü /w/ ünsüzüne değişmektedir: *ağır* > *awur*, *ağuz* > *uwuz* “ılık süt”, *ketig* > *getüw* “gidiş”, *sebig* > *süyüw* “sevgi” vb.
2. Öndamaksıl /g/ ünsüzü /y/ ünsüzüne değişmektedir: *beg* > *biy*, *tüg-* > *tüy-* “dügümlemek”, *öğren-* > *üyren-*, *öğür* > *üyür* “sürü vb”.
3. *avçı* > *awçu*, *bağımız* > *bawubuz* “bağımız” *birlen* > *bulan* “ile”, *yapış-* > *yabuş-* gibi örneklerde görüldüğü üzere dudak ünsüzleri nedeniyle yuvarlaklaşma meydana gelmektedir.
4. Sözbaşı /k/ ünsüzü kimi sözcüklerde /g/ ünsüzüne değişmektedir: *keç-* > *geç-*, *kértü* > *gerti* “gerçek, doğru”, *kişi* > *gişi*, *kötür-* > *göter-* “kaldırmak” vb.
5. Sözbaşında /e, è/ > /i/ değişmesi görülmektedir: *eder-* > *iyer-* “izlemek”, *eri-* > *iri-* vb.
6. Bazı sözcüklerde sözbaşı /y/ fonemi /ı, i, u/ önünde /c/ fonemine değişmektedir: *yığ-* > *cıy-*, *yigren-* > *cirgen-*, *yu-* > *cuw-* “yıkamak” vb.
7. *köpük* > *göbük*, *tapa* > *taba* “-a doğru”, *tapış-* > *tabış-* “buluşmak” örneklerinde olduğu gibi /p/ fonemi ünlüler arasında /b/ fonemine değişmektedir.
8. Sözbaşı /k/ ünsüzü bazı sözcüklerde /h/ ünsüzüne dönüşmektedir: *konşu* > *honşu*, *kum* > *hum*, *kurt* > *hurt* vb.
9. Çokluk ekindeki /r/ sesi ilgi-yükleme ve verme durum eklerinden önce düşmektedir: *giççiler* “küçükler”, *giççileni* “küçüklerin, küçükleri”, *ullular* “büyükler”, *ullulanı*

“büyüklerin, büyükleri”, *balalar* “çocuklar”, *balalağa* “çocuklara”, *üyeler* “evler”, *üylege* “evlere” vb.

10. Çift ünsüzle biten alıntı sözcüklerin sonunda ünlü türemesi görülmektedir: *fıkr* > *fıkru*, *ilm* > *ilmu*, *ism* > *ismu* vb (Tekin & Ölmez 2014: 129-130).

11. Kumukçanın söz varlığında Kafkas dilleri ve Rusça etkileri görülmektedir. (Berta 1998b: 316).

12. İlgi hâli ve yükleme hâli ekleri aynı (-nI) olduğundan bu eklerin görevi söz diziminden anlaşılmaktadır. Bu eki almış isim, isme bağlanmışsa ilgi hâlidir: *tawnu artı* “dağın arkası” vb. Fiile bağlanmışsa yükleme hâlidir: *tawnu göremen* “dağı göremiyorum” vb.

13. Bazı sıfat-fiillerle kurulan tamlamalarda iyelik eki sıfat-fiile değil, nitelenen isme getirilir: *meni satğan atım* “benim sattığım at”, *seni satajaq atın* “senin satacağın atın” vb.

14. Karşılaştırma edatlarından *yada...yada...* “ya...ya....” edatı karşılaştırılan unsurların önüne gelir: *yada sen, yada men* “ya sen ya (da) ben” (Pekacar 2007: 1002).

1.5.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dilleri

1.5.2.1. Karakalpakça

Karakalpakçanın başlıca özelliklerinden birkaçı şunlardır:

1. Sözbaşı /y/ fonemi /c/ fonemine değişmektedir: **yâş* > *cas* “genç”, *yıl* > *cıl*, *yôl* > *col*, *yigit* > *cigit* vb.

2. Sözbaşı /t/ fonemi kimi sözcüklerde /d/ fonemine değişmektedir: *diz-* (Kzk. tiz-), *dize* (Kzk. tize), *duman* (Kzk. tuman) vb.

3. Sözbashi öndamaksıl /k/ fonemi kimi sözcüklerde /g/ fonemine değişmektedir: *gez-* (Kzk. kez-), *gümis* (Kzk. kumis), *güre-* (Kzk. küre-) vb.
4. Ek başındaki /l/ ünsüzü korunmaktadır: *atla-* (Kzk. atta-) “adım atmak”, *atlı* (Kzk. attı), *kızlar* (Kzk. kızdar) vb (Tekin & Ölmez 2014: 123).
5. Karakalpakçanın söz varlığında Özbekçe ve Türkmençe üzerinden geçmiş çok sayıda Arapça ve Farsça sözcükler bulunmaktadır (Kirchner 1998a: 331).
6. Türkiye Türkçesinde kullanılan *ki*’li birleşik tümce yapısına Karakalpakçada rastlanılmamaktadır. Böyle bir cümle tipi Karakalpak gramerlerinde de yoktur. Nadiren resmi yazışmalarda -belki de Özbek Türkçesinin etkisiyle- görülebilmektedir (Uygur 2007: 611).

1.5.2.2. Nogayca

Nogaycanın başlıca özelliklerinden birkaçı şunlardır:

1. Sözbashi /y/ fonemi korunmaktadır: *yapuk* > *yabık* “kapalı”, *yağlık* > *yawlık* “mendil”, *yakşı* > *yahşı* “iyi”, *yigit* “genç” vb.
2. *baş* > *bas*, *kış* > *kıs*, *yâşıl* > *yasıl* “yeşil” sözcüklerinde olduğu gibi /ş/ fonemi /s/ fonemine dönüşmektedir.
3. /ç/ fonemi /ş/ fonemine değişmektedir: *çap-* > *şap-* “koşmak”, *çıkār-* > *şıgar-* “çıkarmak”, *saç* (> *çaç*) > *şaş* “saç”, *oçak* > *oşak* vb.
4. Arapça ve Farsça alıntılardaki sözbashi /c/ fonemi /y/ fonemine değişmektedir: *cawâb* > *yawap* “cevap”, *cân* > *yan* “can”, *cennet* > *yennet*, *cômart* > *yumart* “cömert” vb.
5. Gelecek zaman eki -AyAk şeklindedir: *barayakpan* “gideceğim”, *bereyeksin* “vereceksin”, *şabayak* “koşacak” vb (Tekin & Ölmez 2014: 127-128).

6. Sekiz ünlünün dışında çoğunlukla Arapça ve Farsçadan kopyalanmış sözcüklerin ilk hecesinde karşılaşılan ön, düz ve geniş /â/ ünlüsü vardır. Bu ünlü alfabede ayrı bir grafem ile (<аь>) gösterilir: *âyel* “aile”, *kârip* “garip”, *âwel* “evvel” gibi.

7. Sözbaşı ve söziçindeki /o/ sesi genellikle korunmuş olmakla birlikte, /o/ > /u/ daralmasının söz konusu olduğu örnekler de oldukça fazladır: *tuw-* “doğmak”, *suwîk* “soğuk”, *uwîl/ul* “oğul” vb (Ergönenç Akbaba 2013b: 279).

8. İlk hecenin sonundaki ötümsüz ünsüzün etkisiyle /-m/ > /-p/ gelişmesi olmaktadır: *altpîs* “altmış”, *yetpîs* “yetmiş”, *ötpék* “ekmek” vb (Ergönenç Akbaba 2013b: 281).

9. Nogaycaya Arapça ve Farsçadan pek çok sözlükbirimsel öge kopyalansa da Rusça ögeler daha ön plandadır. Bunların dışında Nogaycada birçok Moğolca unsur da barınmaktadır (Csató & Karakoç 1998: 342).

1.5.2.3. Kırgızca

Kırgızcanın başlıca özelliklerinden birkaçı şunlardır:

1. /d/ fonemi /y/ fonemine değişmektedir: *adaķ* > *ayak*, *tod-* > *toy-* vb.

2. Çok heceli sözcüklerin sonundaki /ıĝ/ ve /uĝ/ ses grupları /û/ sesine, /ig/ ve /üg/ grupları da uzun /ü/ fonemine değişmektedir: *taĝlıĝ* > *tôlû* “dağlı”, *uluĝ* > *ulû* “ulu, büyük”, *bilig* > *bilû* “bilgi”, *ölüg* > *ölû* “ölü” vb.

3. *yaş* > *caş* “genç”, *yel* > *cel*, *yötel* > *cötöl* “öksürük”, *yürek* > *cürek* sözcüklerinde olduğu gibi sözbaşı /y/ fonemi /c/ fonemine değişmektedir.

4. Bazı birincil uzunluklar korunmaktadır: *barı* [bârı] > *bârı* “hepsi”, *ya* [yâ] > *câ* “yay”, *yu-* [yû-] > *cû* “yıkamak” vb.

5. Türlü ses gruplarının büzüşerek pek çok uzun ünlü oluşturduğu görülmektedir: *tag* > *tô* “dağ”, *aĝız* > *ôz*, *buzaĝu* > *muzô*, *yeĝen* > *cên*, *yaņaķ* > *câk*, *edi* > *eye* > *ê* “sahip”, *eņek* > *êk* “çene” vb.

6. Dudak çekimi (o-a>o-o, ö-e>ö-ö, ü-e>ü-ö) mevcuttur: *col* “yol”, *coldor* “yollar”, *coldordo* “yollarda”, *köl* “göl”, *köldördön* “göllerden”, *cürök* “yürek”, *cöröktördögü* “yüreklerdeki” vb (Tekin & Ölmez 2014: 104-107).

7. Çağatay Türkçesi ve Özbekçe üzerinden geçmiş bir hayli Arapça ve Farsça alıntı kelimeler barındıran Kırgızcanın son zamanlarda söz varlığı bakımından en fazla etki altında kaldığı dil ise Rusçadır (Kirchner 1998b: 354-355).

1.5.2.4. Kazakça

Kazakçanın başlıca özelliklerinden birkaçı şunlardır:

1. *yat-* > *jat-*, *yet-* > *jet-*, *yıl* > *jil*, *yuğur-* > *juwir-*, *yüz* > *jüz* gibi sözcüklerde görüldüğü üzere sözbaşı /y/ fonemi /j/ fonemine değişmektedir.

2. /ş/ ünsüzü /s/ ünsüzüne değişmektedir: *baş* > *bas*, *kuş* > *kus*, *kişi* > *kisi*, *yâş* > *jas* “genç”, *yâşıl* > *jasıl* “yeşil” vb.

3. /ç/ fonemi /ş/ fonemine değişmektedir: *âç* > *aş*, *iç* > *iş-*, *kaç* > *kaş*, *uç-* > *uş-*, *üçün* > *üşin* vb.

4. Çok heceli ad soyundan sözcüklerde son ses /g/ düşerken eylem adlarında ise /w/ ünsüzüne değişmektedir: *katıg* > *kattı*, *süçig* > *tuşşı* “tatlı”, *barıg* > *baruw* “gitme”, *kelig* > *kelüw* “gelme” vb.

5. /ıg/ ve /ig/ ses grupları /ıy/ ve /iy/ ses gruplarına değişmektedir: *sıg-* > *sıy-*, *sıgır* > *sıyır-*, *yıg-* > *jiy-*, vb (Tekin & Ölmez 2014: 120).

6. Kazakçanın söz varlığında çokça Farsça ve Arapça kopyalar vardır. Bu tür kopyalar Tatarca ve Çağatay Türkçesi vasıtasıyla yerleştirmiştir. Moğol kökenli sözcüklerin de kullanımda olduğu Kazakçada Rusça sözcüklerse 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ödünç alınmaya başlanmıştır (Kirchner 1998a: 330).

1.5.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dilleri

1.5.3.1. Tatarca

Tatarcanın başlıca özelliklerinden birkaçı şunlardır:

1. İlk hecedeki geniş yuvarlak ünlülerde daralma görülmektedir: *bol-* > *bul-* “olmak”, *oķı-* > *ukı-*, *toķ* > *tuk*, *köz* > *küz*, *söz* > *süz* vb.
2. İlk hecedeki dar yuvarlak ünlüler genişleyip zayıflamaktadır: *ķuş* > *köş*, *tur-* > *tör-*, *yut-* > *yöt-* vb.
3. İlk hecedeki açık /e/ ve kapalı /è/ ünlüleri /i/ ünlüsüne değişmektedir: *ber-* > *bir-* “vermek”, *bêş* > *biş*, *kel-* > *kil-*, *kèrek* > *kirek* vb.
4. /oğ, uğ, ov, uv/ ses grupları /u/ fonemine değişmektedir: *boğ-* > *bu-*, *sogıķ* > *suk*, *kov-* > *ku-*, *suv-* > *su*, *uv-* > *u-* “ovmak” vb.
5. İlk hecedeki /ığ/ ses grubu /ıy/ ses grubuna ya da /ı/ ünlüsüne değişmektedir: *sığ-* > *sıy-*, *sığır-* > *sıyır-*, *yığla-* > *yıla-* vb.
6. /eg/ ve /ig/ ses grupları /iy/ ses grubuna dönüşmektedir: *beg* > *biy*, *eg-* > *iy-*, *teg-* > *tiy-*, *yigren* > *ciyren-* vb.
7. Daha çok /ı/, /i/; seyrek olarak /e/, /è/ ve /a/ önündeki sözbaşı başı /y/ fonemi /c/ fonemine değişmektedir: *yığ-* > *ciy-*, *yılığ-* > *cılı* “ılık, sıcak”, **yèti* > *cidi*, *yel* > *cel*, *yay* > *cey* “yaz”, *yadağ* > *ceyew* “yaya” vb (Tekin & Ölmez 2014: 111-113).
8. Tatarcanın söz varlığında rakamlar, akrabalık isimleri, organ adları, bitki adları ve insan hareketlerini işaretleyen ana fiiller gibi temel sözcükler Türkçe kökenli olsa da Moğolca, Arapça, Farsça ve Rusça öğeler de bulunmaktadır. Fin-Ugor sözcükleri ise ağırlıklı olarak diyalektlerde görülmektedir (Berta 1998: 299-300).
9. Gereklilik kipinin çekiminde kullanılan *-rğA* eki ve buna eklenen *kirek* sözü cümlenin öznesini *miña* biçiminde yönelme haline sokmaktadır. Böylece Türkiye Türkçesi için fark oluşturan “bana yazmak gerek” gibi bir söz dizimi yaratmaktadır (Öner 2007: 734).

1.5.3.2. Başkurtça

Başkurtçanın başlıca özelliklerden birkaçı şunlardır:

1. Sözcük ve ek başındaki /s/ fonemi /h/ fonemine değişmektedir: *sarı* > *harı*, *sin* > *hin* “sen”, *bul-sa* > *bul-ha* “olsa”, *köç-siž*, > *küs-hüž*, *ata-sı* > *ata-hı* “babası” vb.
2. *çap-* > *sap-*, *çık-* > *sık-*, *çeç* > *ses* “saç”, sözcüklerinde olduğu gibi /ç/ fonemi /s/ fonemine değişmektedir.
3. Söziçi ve sözsonu /z/ fonemi ötümlü dişlerarası sızıcı /z/ fonemine değişmektedir: *azık* > *azık* “azık”, *büz* > *buz* “boz”, *süz* > *hüz* “söz” vb.
4. Söziçi ve sözsonu /s/ fonemi ötümsüz dişlerarası sızıcı /s/ fonemine değişmektedir: *asra* -> *aşra* “korumak”, *bas-* > *baş-*, *kis-* > *kiş-* vb (Tekin & Ölmez 2014: 115).
5. Arapça ve Farsça alıntılarda sözbaşı /c/ fonemi /y/ fonemine değişmektedir: *cawap* > *yawap* “cevap”, *comga* > *yoma* “cuma”, *cemegat* > *yemeget* “cemaat”, *cam* > *yen* “can” vb.
6. Bulunma ve ayrılma hâl ekleri ile geçmiş zaman ekinin sözbaşı /d/ ünsüzü ünlülerden sonra /n/ fonemine değişmektedir: *kala-da* > *kala-na* “şehirde”, *bala-dan* > *bala-nan* “çocuktan”, *ukı-dı* > *ukı-nı* “okudu” vb.
7. Ek başındaki /d/ ve /l/ fonemleri /z/, /w/, /r/ ve /y/ ünsüzlerinden sonra /z/ fonemine değişmektedir: *kızdan* > *kızzan*, *tawdan* > *tawzan* “dağdan”, *tuyda* > *tuyza* “düğünde”; *kızlar* > *kızzar*, *tawlar* > *tawzar*, *sıyırlar* > *hıyırzar*, *taylar* > *tayzar* vb (Tekin & Ölmez 2014: 117-118).
8. Başkurtların İslamiyet’e girişi ile birlikte diğer bütün Türk dilleri gibi Başkurtçada da Arapça ve Farsça kelime yoğunluğu dikkate değer oranda artmıştır. Sonrasında ise Rusçanın tesiri ile dilde Rusça kelimeler artmış ve hatta Rusça kimi zaman söz dizimini de etkilemiştir (Yazıcı Ersoy 2014: 178).

2. BÖLÜM: KIPÇAK GRUBU TÜRK DİLLERİNDE TÜMCESEL OLUMSUZLUK

2.1. GİRİŞ

Bir beyanın tamamının ya da bir kısmının zıtlığının, inkârının, reddinin ifade edildiği, semantik ve gramatikal çözümlenimin bir parçası olan olumsuzluk dilbilimsel açıdan evrensel bir gerekliliktir. Her dilin farklı özellikleri ve ilkeleri bulunduğundan olumsuzluk kategorisinin yansıması da her dilde bambaşka görünümlere sahiptir. Dillerde olumsuzluk tonlama ile, öge sıralamasında yapılan değişikliklerle, olumsuz görevli farklı türden kelimelerle veya olumlu tümcede yer alan bir yapının tümceden eksiltilmesi gibi birçok farklı strateji ile işletilmektedir.

Türkçe, temel dilbilimsel olumsuzluğun morfolojik yöntemlerle elde edildiği sondan eklemeli bir dildir. Mantıksal sırada önce olumlunun ve olumluluğun sonra olumsuzun ve olumsuzluğun gelişi ile örtüşen bu yöntemde fiil tümcelerini olumsuzlamada *-mA* morfemi standart olumsuzlayıcı görevindedir. İsim tümcelerinde ise ek fiilin olumsuzu *değil* sözcüğü ile elde edilirken olumsuz varlıksal tümcelerın yüklemi *yok* sözlükbirimidir. Bu yapılar dışında *ne...ne* bağlacının yer aldığı cümleler, tümcenin olumsuz yönünü kuvvetlendiren bazı ifadeler ve kimi soru tümceleri de Türkçede dilbilimsel olumsuzluğun önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Olumsuzluk ile yalnızca ifadenin tamamı değil, sözcükler de olumsuzlanabilmektedir ve Türkçenin bu stratejide kullandığı biçimbirim *-sXz* ekidir. Sözcüklerin sonuna eklenen bu morfem tüm iletiyi değil, eklendiği sözcüğü olumsuzlamada kullanılan özel bir ektir. Türkçede kullanım bulan Arapça *gayr-* ile Farsça *bî-* ve *nâ-* ön ekleri ile olumsuzlanmış, kalıplaşmış kimi sözcükler de mevcuttur.

Kimi sözcükler ise herhangi bir olumsuzlayıcı ile işaretlenmeksizin doğalarında olumsuz anlam barındırırlar. Bu tip sözcüklerin sözlük karşılıklarında da olumlu karşılıklarının eksikliğinden bahsedilir. Çağrışımları hoş olmayan, negatif duygular uyandıran isimler ve fiiller de bir olumsuzluk türü oluştururlar.

Bu çalışmada Kıpçak grubu Türk dillerinde olumsuzluk yapımı yer yer Türkiye Türkçesinin gramatikal olumsuzluğu ile de karşılaştırılarak bu çerçevede ele alınacaktır.

2.2. TÜMCESEL OLUMSUZLUK

Önermesel olumsuzluk, ölçünlü olumsuzluk, dış açılı olumsuzluk, geniş açılı olumsuzluk, bildirici olumsuzluk, sentaktik olumsuzluk, tanımlayıcı/betimleyici olumsuzluk gibi adlarla da tanımlanan tümcesel olumsuzluk tüm dillerde görülen en temel olumsuzluktur. Olumsuzluk açısı tüm söylemi kapsamaktadır. Bu tür olumsuzlukta olumsuzlanan ifadenin tamamıdır.

Payne, Dahl ve Dryer sınıflandırmalarında olumsuzlayıcıları göz önünde bulundurmuşlar ve tümcesel olumsuzluğun işletildiği başlıca üç tip olumsuzlama belirlemişlerdir:

- a) Olumsuz görevli kelimeler ile olumsuzlama (negative particles): Olumsuz tümce oluşturmak için ayırıcı yapılar kullanılır.
- b) Olumsuz fiiller ile olumsuzlama (negative verbs): Çekimli filleri karakterize eden çekimsel kategorilerin tümünü veya bir kısmını olumsuz asıl fiil ya da olumsuz yardımcı fiil üstlenir. Morfosentaktik özellikler görülür.
- c) Morfolojik ya da eklerle olumsuzlama (morphological or affixal negation): Türkçenin temel olumsuzluk stratejisi olan bu yöntemde olumsuzluğu meydana getiren, sözcüklere eklenen morfemlerdir. Bu morfemler standart olumsuzluk işaretleyicisi olarak da adlandırılırlar.

2.2.1. Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi ile Elde Edilen Tümcesel Olumsuzluk

Morfolojik olumsuzlukta sıklıkla ön ekler genellikle ana fiile ya da yardımcı fiile eklenir. Japonca, Macarca ve Fince gibi dillerle birlikte Türkçe de

eklemeli/bağlantılı/bitişken dillerden biridir; ekler isim ile fiil kök ve gövdelerinin bitimine ilave edilir. Sondan eklemeli bir dil olan Türkçenin standart olumsuzluk eki *-mA* bu temel eklerden biridir: “Bugün okula git-*me*-di.” vb.

-mA, Orhon yazıtlarına dek izlenebilen, Türkçenin standart olumsuzluk işaretleyicisidir: *taplamadı* (BK D35), *sımadı* (BK K14), *körmez teg* (KT K10) (Tekin: 2010). *i-* fiili dışında tüm fiil kök ve gövdelerine eklenen morphem, Türkçenin en işlek eklerinden biridir. Vurguyu taşımayıp kendinden önceki heceye yükler. Bazı istisnalar dışında sözcük vurguları genellikle son hecede yer alan Türkçede şahıs ekleri, *-CXk* küçültme eki, *-(X)yor* şimdiki zaman eki, *-CA* eşitlik eki, birtakım zarf-fiil ekleri ve olumsuzluk eki gibi kimi ekler vurgusuzdurlar. Bu durumun sebebi söz konusu biçimbirimlerin sonradan ekleşmiş olmalarıdır. Tekin (2003: 248) Türkçe olumsuzluk ekinin vurgusuz olmasının, bu ekle kurulmuş fiil şekillerinin de aslında iki kelimededen oluşan bir grup veya ibare olduğunu gösterdiğini belirtmiş ve olumsuzluk ekinin etimolojisine dair görüşlerin bu fikir etrafında şekillendiğini ifade etmiştir.

Türkçe olumsuzluk ekinin etimolojisi üzerine ilk kez bir görüş bildiren Alman Türkolog W. Bang olmuştur. 1923'te yayımlanan makalesinde Türkçe *-mA* ekinin yapısında bu ekin vurgusuz olmasından dolayı, bağımsız bir *verbum negativum* (olumsuz fiil veya olumsuzluk fiili) gördüğünü belirtmiştir. Kononov ise 1980'de yayımlanan *Grammatika yazıka tyurkskih runičeskih pamyatnikov* adlı eserinde Türkçe olumsuzluk eki *-ba-/-be-*, *-pa-/-pe-* ve *-ma-/-me-*'nin, fiillerin *-a* veya *-ı* ile kurulmuş zarf şekillerinden sonra olumsuzluk fiili *a-/-e* ve buna eklenmiş olan *-pa(n)/-pe(n)*, *-ba(n)/-be(n)* ve *-ma(n)/-me(n)* ekli zarf şekillerinin getirilmesiyle oluştuğunu ileri sürmüştür: *al-ı/ al-a +a-pa* (*/*a-ba// *a-ma*) > **alapa*. Tekin Kononov'un bu teorisini şu sebeplerle reddetmiştir:

1. Olumsuzluk ekinin Ana Türkçe şekli sadece *-ma-/-me-* olabilir. *-ba-/-be-*, *-pa-/-pe-* şekillerindeki *b* ve *p* aslı olmayıp ikincildir, benzeşme sonucu oluşmuşlardır.
2. Türkçe zarf-fiil eki *-pa(n)/-pe(n)* (Eski Anadolu Türkçesi *-uban/-üben*) fonetik, morfolojik ve semantik nedenlerle olumsuzluk eki *-ma-/-me-*'nin kökeni olamaz.
3. Zarf-fiil eki *-pa(n)/-pe(n)* bir son şekildir (finite form). Bu ekle kurulmuş bir şekil bu özelliğini yitirip fiil çatısı veya gövdesi gibi görev yapamaz.

4. **al-a a-pa(n)* gibi iki zarf-fiilden oluşan bir grup düşünülemez.
5. **al-a a-pa(n)* gibi bir grupta vurgu, birincil vurgu, ikinci kelimenin son hecesinde değil, ilk kelimenin son hecesinde bulunur.

Tekin bu çeşitli teoriler içerisinde en makulünün Ramstedt'in görüşü olduğunu ve birçok Altayca veri ve kanıtın da bu teoriyi desteklediğini belirtmiştir (Tekin 2003: 249-250). Tekin'e göre Türkçenin standart olumsuzluk işaretleyicisi olan *-ma/-me* eylemlerin *-m* ile oluşturulmuş isim şekillerine Tunguz dilleri olumsuz eylemi *e-*'nin getirilmesiyle meydana gelmiştir.

Türkçede zaman ekleri ve şahıs ekleri olumsuzluk ekinden sonra gelir. Kendisinden sonra hiçbir yapım eki kabul etmeyen olumsuzluk eki *-mA* ardından ünlü ile başlayan bir ek aldığında araya bağlayıcı ses *-y-* girer: kork-ma-y-acak vb. Bu ek çekimlenmelerin bir kısmında yazıya yansıyan ve yansımayan kimi ses değişikliklerine de uğramaktadır. Örneğin şimdiki zamanın olumsuz çekiminde ünlülerin artlık-önlük ve düzlük-yuvarlaklık dizimine göre ek ünlüsünün *ı, i, u, ü*, seslerine dönüştüğü görülür: bak-*mi*-yor, iste-*mi*-yor, dur-*mu*-yor, öv-*mi*-yor vb. Ek, gelecek zaman eki aldığında da konuşma dilinde ünlüsü daralır ve *ı, i* ünlülerine değişir: at-*mı*-y-acağım, ser-*mi*-y-eceğim vb. Söz konusu daralma Kıpçak grubu Türk dillerinde de görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde olumlusu *-e* zarf-fiil eki ile *bil-* fiil kökünün birleşimiyle yapılan yeterlik fiilinin olumsuz şekli ise *-e* zarf-fiil ekinin olumsuzluk eki ile birlikte kullanılmasıyla gerçekleşmektedir: uç-*a-bil*-mek, uç-*a-ma*-mak vs.

Geniş zamanın ikinci ve üçüncü şahıslarında ise ek *-mAz* biçiminde eklenir: yaz-*maz*-sın, gör-*mezler* vb. *-mAz* biçimbirimi aynı zamanda *-r, -Xr* ortaç ekinin olumsuzluğunu üstlenip sıfat oluşturur: *unutulmaz olay, bulunmaz fırsat, görünmez kaza, değiştirilemez madde* vb.

-mA olumsuzluk eki İngilizce 'whether/if...(or not)' özel yapısını bağlayıcı zarf-fiil eki *-(y)Ip* ile birleşerek oluşturur. *-(y)Ip* ekini alan bir fiil tekrarlanır ve fiil bu kez olumsuzluk ekini ve yan tümce meydana getiren *-DİK, -(y)AcAK, -mA, -mAK* ve *-(y)Iş* eklerinden birini alır. Olumlu veya olumsuz fiil cümlelerinde görülebilen bu yapı

genellikle *bilmek, anlamak, fark etmek* gibi idraka dayalı ya da *söylemek, sormak* gibi fiillerin oluşturduğu cümlelerin nesnesi olarak görev oynar:

a. [Çocukları tatile *götürüp götürmeme-y*]-e henüz *karar vermediler*.

b. Ahmet [Nuran'a Noel hediyesi *alıp almayacağıın*]-ı *bilmiyor*.

c. Elif [*kalıp kalmayacağıın*]-ı söyledi mi?

Yapı, isim cümlelerinde yer aldığı anda ise genellikle *konusunda* sözcüğüyle birlikte görülür: Osman [bu yaz tatile *çıkıp çıkmama*] konusunda tereddütlüymüş (Göksel & Kerslake 2005: 273).

Türkçede ekler temelde sözcüğün anlamını ve türünü değiştirme ölçütü esas alınarak yapım ekleri ve çekim ekleri olmak üzere ikiye ayrılırlar. Ancak birtakım eklerin hangi kategoriye dâhil olması gerektiği konusunda bir fikir birliği söz konusu değildir. Fiilimsi ekleri, +cA eki ve olumsuzluk eki -mA, bu eklerdendir. -mA olumsuzluk ekinin türüne dair çekim eki olduğu görüşü, yapım eki olduğu görüşü, çatı eki olduğu görüşü, ara ek olduğu görüşü ve kategori eki olduğu görüşü gibi farklı düşünceler mevcuttur.

Standart olumsuzlayıcı -mA'nın bir çekim eki olduğunu kabul eden görüşün esas savı, söz konusu ekin yeni bir sözcük türetmede etkisiz kalışıdır. Bu fikrin savunucularından olan Hengirmen olumsuzluk ekini fiillerin çekiminde kullanılan eklerden biri olarak saymıştır: “Eylemlere gelen çekim ekleri genellikle kişi, zaman, sayı, soru, olumluluk, olumsuzluk, istek, dilek-koşul, gereklilik gibi kavramlar verir” (2007: 277). Türkçede bulunan dokuz eylem kipine gelen çekim eklerinin hepsinin birbirinden farklı olduğunu belirten Hengirmen eylemlere gelen çekim eklerinin işlevleri konusunda şu örneği vermiştir:

Gel- me- meli mi- y- di- m?

e.k- o.- gr. s.e. b.s ggz. l.t.ş.e

Koç da olumsuzluk ekinin kip ekleri, kişi ekleri gibi eylemin sonuna getirilen çekim eklerinden biri olduğunu belirtmiş ve bu eki yapım eki olarak gören dilcilerin olduğunu da ifade etmiştir (1996: 90).

Dahl'a göre morfolojik olumsuzluk kip, görünüş, kişi ifadeleriyle etkileşimde olduğundan türetimden çok çekimsel bir görünüş sergilemektedir, bu sebeple bu türün fiilin çekimsel bir kategorisi olduğu düşüncesindedir (Dahl 2010: 16)

Ergin ise *-mA* olumsuzluk ekinin bir yapım eki olduğu görüşündedir: “Bu ek Türkçede eskiden beri kullanılan ve işleklik derecesi en geniş olan fiilden fiil yapma ekidir. Fiiller arasında hususî bir durumu olan *i-* fiili hariç bütün fiil kök ve gövdelerini işleklik sahası içine alır. Fonksiyonu menfi fiil yapmaktır” (2004: 200).

Korkmaz da Ergin ile aynı görüşü paylaşmaktadır: “*-mA* fiil kök ve gövdelerinden olumsuz fiiller türeten bir ektir. *i-* ek-fiili dışında her fiil kök ve gövdesine gelebildiği için Türk dilinin en işlek türetme eki durumundadır. Bazı gramerler bu eki fiilde yalnızca biçim ve durum değişikliği yapan çatı eki olarak değerlendirmiştir. Ancak *-mA* eki, öteki çatı ekleri gibi fiilin özne ve nesne ile olan bağlantısında yalnız biçim ve durum değişikliği yapmayıp fiile yeni bir anlam yüklediği için doğrudan doğruya türetme eki niteliğindedir” (2009: 128).

Payne, morfolojik olumsuzlukta olumsuzlayıcı morfemin fiilin türetimsel kategorisinin bir parçası olarak düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir (Dahl 2010: 16).

Bir diğer görüş ise olumsuzluk ekinin hem yapım eki özellikleri hem de çekim eki özellikleri taşıdığı düşünülerek eşitlik eki, fiilimsi ekleri, çatı ekleri gibi diğer birkaç ekle birlikte bu ekin geçiş niteliği taşıyan bir ara ek olduğu fikridir. Olumsuzluk eki *-mA*'nın, eklendiği fiilin bildirdiği hareket ya da oluşun gerçekleşmediğini göstererek kelimedede belirli ölçüde anlam değişikliği yaptığını belirten Başdaş'ın (2006) örneği *geldi* ve *gelmedi* sözcükleridir. Bu çekimli fiillerinin ilkinde “gelme” işinin gerçekleştiği; ikincisinde ise bu işin gerçekleşmediği anlatılmaktadır. Fakat iki kelime de aynı hareketi yansıtır. Olumsuzluk eki, *gel-* fiilini başka bir fiile veya isme dönüştürmez; fiilde anlam ya da tür değişikliği değil kısmî bir değişiklik yapar.

Olumsuzluk ekinin yalın fiil tabanlarına gelerek o fiilin olumsuz görünüşünü (aspect négatif) meydana getirdiğini, *-mA*'nın diğer çatı eklerinin aksine vurgusuz olup kelime vurgusunu bir önceki hece üzerinde bıraktığını ve diğer çatı eklerinden sonra geldiğini belirten Banguoğlu (2015) ise olumsuzluk ekini fiilin görünüşünü değiştiren bir çatı eki

olarak görmektedir. Korkmaz (2009) ek, diğer çatı eklerinden farklı olarak fiile yeni bir anlam yüklediği için bu görüşü kabul etmemiştir.

Gülsevin ise eklerin alışlagelmiş gruplandırmalarını reddetmiş ve Türkçedeki ekleri türetme ekleri, tür değiştirici ekler, işletme ekleri ve kategori ekleri olmak üzere dörde ayırmıştır. Kategori eklerinin sözlüksel sözcük türetmediğini, kelimelerin türünü değiştirmedeğini ve tümcede öge belirlemek ya da ilişki kurmak gibi bir fonksiyonu bulunmadığını belirten Gülsevin olumsuzluk ekini bir kategori eki olarak kabul etmiştir (2004: 1279).

Erdem (2011: 81) *-mA* ekini sözcük seviyesinde olumsuzluk veren *-sXz* ve *-sXz*'ın aksi bir işlev üstlenen *-IX* isimden isim yapma ekleriyle karşılaştırmıştır ve konuya sözlükbirim oluşturma fonksiyonunu göz önünde bulundurarak yaklaşmıştır: “Fiilden fiil yapma eki olarak verilen olumsuzluk eki *-mA*, *i-* fiili dışındaki bütün fiillere uygulanabilir. Bu geniş uygulanabilirlik ekin, çekim eklerinde olduğu gibi, geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu gösterir. Yapım eklerinin sergilediği kalıcı yeni bir kelime türetme özelliğinin de uygulanamadığı açıktır. Bu ek, tıpkı fiilimsiler gibi geçici anlamlar oluşturmaktadır ve bu yüzden de *Sesli Türkçe Sözlük*'te (STS) fiillerin olumsuz anlamlarına rastlanmaz. Yine bu konu Banguoğlu'nun kimli ve kimsiz durumu olarak verdiği eklerle de ilişkilendirilebilir. Ergin (1985: 160) *-sXz* ve *-IX* eklerinin işlevlik derecesinin çekim eklerine yakın olduğunu belirtir. Fakat bu eklerin tür değişikliği yapması, sözdizimsel bir bilgi içermemesi onların yapım eki yönünü daha da kuvvetlendirmektedir. Benzer anlamsal görevi üstlenmeleri *-mA* ve *-sXz/-IX* eklerinin karşılaştırılmalarını gerekli kılmaktadır. *-mA* kalıcı isimler yapmazken *-sXz* ve *-IX* kalıcı isimler türetmektedir. *-mA* örneklerinin STS'de bulunmaması, *-sXz* ve *-IX* örneklerinin STS'de yer alması bunu desteklemektedir. Bu özellikler *-sXz* ve *-IX* eklerini, olumsuzluk eki *-mA*'dan daha çok yapım eki yapmaktadır.”

-mA morfeminin birden fazla kategoriye dâhil edilmesi, türünde veya işlevinde ortak bir kanıya varılamamasının sebebi hem yapım eki özellikleri hem çekim eki özellikleri taşıyan bir biçimbirim olmasıdır. Görünüş ile etkileşimde oluşu ve ardına yapım eki getirilemeyişi bu eki çekim ekine; şekil değişikliği yanında anlam değişikliği de yaratması ise eki yapım ekine yaklaştırmıştır. Bu gibi sebepler olumsuzluk ekine çoklu

bakış getirilmesine neden olmuş ve dolayısıyla ek farklı gruplandırmalar içinde yer almıştır.

Kıpçak grubu Türk dillerinde ise söz konusu olumsuzluk ekinin ya Türkiye Türkçesi ile aynı kaldığı ya da birtakım değişikliklere maruz kaldığı görülmektedir. Kimi dillerde standart olumsuzlayıcı ünsüzü benzeşme sonucu /b/ ve /p/ ünsüzlerine değişmiş ve kimi dillerde ünlü uyumu neticesinde ek ünsüzünü /o/ ve /ö/ seslerine dönüşmüştür.

2.2.1.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi ile Elde Edilen Tümcesel Olumsuzluk

Kıpçak grubu Türk dillerinin batı kolunu Kırım Tatarcası, Karaçay-Balkarca, Karayca ve Kumukça oluşturmaktadır. Bu diller de standart olumsuzlayıcı ile tümcesel olumsuzluk elde etmektedirler.

a. Kırım Tatarcasında Standart Olumsuzlayıcı ile Elde Edilen Olumsuzluk

Standart olumsuzluk işaretleyicisi Kırım Tatarcasında da *-mA*'dır (Yüksel 2007: 841). Fiil tabanına eklenen bu morfem ile tümcesel olumsuzluk sağlanır.

Lâkin İlyasniñ tırışuvlarına baqmadan bu manzara başqalarını pek *eyecanlandırmay*, çünkü bu onniñ katyuşa aqqında birinci ikâyesi degil.

“Lâkin İlyas’ın gayretine rağmen bu manzara başkalarını pek *heyecanlandırmıyor*, çünkü bu onun katyuşa hakkındaki ilk hikâyesi değil (Akın 2014: 174).

Tek Rüstemniñ ellerini yaqasından alıp taşladı ve pıñnayaraq, men eñqastan *yapmadım*, dedi.

“Sadece Rüstem’in ellerini yakasından alıp indirdi ve soluğu kesilmiş bir hâlde, bilerek *yapmadım*, dedi” (Akın 2014: 184).

Qadını bir daa *körmeycek* ve yüregindeki ağırlıq ebediy qalacaq.

“Kadını bir daha *göremeyecek* ve yüregindeki ağırlıq ebediyen kalacak” (Akın 2014: 216).

Bizim bir sofradaşımız *körünmey* — dep taşladı Süleyman olarnıñ lafı kesilgen arada ve başinen boş kürsüğe işmar etti.

“Bizim bir sofra arkadaşımız *görünmüyor*, diye söz açtı Süleyman; onların lafının kesildiği sırada başıyla boş sandalyeyi işaret etti” (Akın 2014: 216).

Aselet yavaş aşadı, aşap bitirgen soñ da, biraz vaqıt oturdı, lâkin qara saçlı qadın *kelmedi*.

“Özellikle yavaş yavaş yedi, kahvaltısını bitirdikten sonra da biraz oturdu, lâkin kara saçlı kadın *gelmedi*” (Akın 2014: 216).

b. Karaçay-Balkarcada Standart Olumsuzlayıcı ile Elde Edilen Olumsuzluk

Karaçay-Balkarcada da standart olumsuzlayıcı *-mA* morfemidir (Tavkul 2007: 902). Bu ek ile geniş açılı olumsuzluk elde edilir.

Kübelerin kılıç *almagandı*

Sadak ok da andan ötüb *bolmagandı*.

“Zırhlarına kılıç *işlememiş*

Ok da ondan *geçmemiş*” (Tavkul 2004: 20).

Uzun, uzak col cürüy ketib, aş *kabmayla*

Kartla aythan Debetni va *tabmayla*.

“Uzun yollar giderek yemek *yemiyorlar*

Yaşlıların söyledikleri Debet’i *bulamıyorlar*” (Tavkul 2004: 26).

Alanı aytıp mından arı menden *tileme*.

“Onları söyleyip bundan sonra benden *isteme*” (Tavkul 2004: 122).

Köbdü cüyüşhan, bizni bla *küreşme*

Horlarma deb bizni bla *öçeşme*.

“Çoktur prens, bizimle *uğraşma*

Yenerim diye bizimle *iddialaşma*” (Tavkul 2004: 138).

c. Karaycada Standart Olumsuzlayıcı ile Elde Edilen Olumsuzluk

Standart olumsuzluk işaretleyicisi Karaycada da *-mA* şeklindedir (Berta 1998b: 310).

Tümcesel olumsuzluk fiil kök ve gövdelerine eklenen bu biçimbirimle oluşturulur.

Da *tnlamadım* avazına üvrätüvçülärimnin; da çınıxtıruvçularıma *kayırmadım* kulağımını.

“Öğretmenlerimin sesini *dinlemedim*, kulağımı öğretmenlerime *çevirmedim*” (Gülsevin 2010: 298).

Sen maya *aldamıs*.

“Sen beni *aldatmıyorsun*” (Gülsevin 2010: 245).

Da *üvränmedim* usnu; da akılın azizlärnin *bilmiymin*.

“Akı *öğrenmedim*, akılın mukaddeslerini *bilmiyorum*” (Gülsevin 2010: 334).

Öbgälärimiz anı bizgä kaldırdılar, tek biz sondrağısı yıllarında azardıx, azaşxanlar söbüldük da ulanlarımıznı Karay tilinä *üvrätälmedik*.

“Atalarımız onu bize bıraktılar, fakat biz sonraki yıllarda azaldık, yolunu şaşırınlar lanetlendik, çocuklarımıza Karay dilini *öğretmedik*” (Gülsevin 2010: 228).

d. Kumukçada Standart Olumsuzlayıcı ile Elde Edilen Olumsuzluk

Olumsuzluk eki Kumukçada da *-mA* biçimindedir (Pekacar 2007: 975). Bu standart olumsuzluk işaretleyicisi ile tümcesel olumsuzluk sağlanır.

Men arkama yerim *artmadım*.

“Arkama eyerimi *atmadım*” (Tiryaki 2012: 124).

Kart kocagım neçe de bek *süymeğen*.

“İhtiyar yiğidim pek de *sevmemiş*” (Tiryaki 2012: 124).

Heç *görmedik*.

“Hiç *görmedik*” (Tiryaki 2012: 137).

2.2.1.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi ile Elde Edilen Tümcesel Olumsuzluk

Kıpçak grubu Türk dillerinin güney kolunu Karakalpakça, Nogayca, Kırgızca ve Kazakça oluşturmaktadır. Bu diller de standart olumsuzlayıcı ile tümcesel olumsuzluk elde etmektedirler.

a. Karakalpakçada Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi ile Elde Edilen Tümcesel Olumsuzluk

Karakalpakçada standart olumsuzluk işaretleyicisi ünlülerden ve l, r, y, w sessizlerinden sonra *-mA*; m, n, ñ, z'den sonra *-bA*; tonsuz ünsüzlerden sonra *-pA* şeklindedir (Uygur 2007: 567). Bu biçimbirimlerle tümcesel olumsuzluk elde edilir.

Jöne basqanıñ malına

Talap edip *qaramadım*

Maqtamadım atalıqtı

Söytip ettim qatalıqtı

Ol da etti jamanlıqtı

Sol sebepten *jarımadım*.

“Ve başkasının malına

Talep edip *bakmadım*
 Övünmedim atalıkla
 Böylece ettim hatayı
 O da etti kötülüğü
 O yüzden *iflah olmadım*” (Uygur 1999: 10).

Qaladağı azıq-awqat tawsılıp, aşarşılıq baslanadı. Biraq, aş xalıq quralların *taslamaydı*,
 duşpanlarğa *bağınbaydı*.
 “Kaledeki yiyecekler tükenip açlık başlıyor, fakat halk aç olsa da silahlarını *bırakmıyor*,
 düşmana *boyun eğmiyor*” (Fedakâr 2008: 286).

Süygeniñe heş *oylanba*.
 “Sevdiğini hiç *düşünme*” (Uygur 1999: 42).

Teñselgen jorğa *minbedim*
 Jaynatıp kiyim *kiymedim*
 Joqlıqtan başka *körmedim*.
 “Koşan ata *binmedim*
 Rahat kıyafet *giymedim*
 Yokluktan başka bir şey *görmedim*” (Uygur 1999: 58).

Biraq Qudaynazar qartayğanda bala berse, basqasınan da qurı qaldırmas berer dep
 kökiregin quwanış keredi, jaqsılıqtan güder *üzbeydi*.
 “Yaşlılığımızda bize çocuk verirse, diğerk dileklerimizide yerine getirir, diye düşünerek
 ferahlıyor ve ümidini *yitirmiyor(du)*” (Fedakâr 2008: 337).

Qız jawanlar süygeniñe *ketpedi*
 Şağlap külip teni menen *jürmedi*.
 “Kız civanlar sevdiğine *gitmedi*
 Güle oynaya dengi ile *yürümedi*” (Uygur 1999: 42).

Taqısır, ol usı jerde pälenşe degen sawdagerdiñ qızı eken,- degennen başka heşnärse
aytpadı.
 “Efendim, gördüğünüz güzel kız Pelenşe adlı bir tüccarın kızımıyş, dedi ve başka bir
 şey *söylemedi*” (Fedakâr 2008: 343).

Häzir qolım *tiymeydi*, erteñ kel, dese de Ziybagüldiñ özi qobızğa sonday ısqıpaz bolğanlıqtan ustaniñ qasınan *şıqpağan*.

“Şimdi *yapamıyorum*, yarın gel; derse de kopuzu çok beğenen Ziybagül, ustanın karşısından *kalkmamış*” (Fedakâr 2008: 350).

Ülkenlerdiñ balalarğa jumıs buyırsa “atşaköklep alıslap *ketpe*”, “bir ayaq penen barıp, bir ayaq penen kel”, dep zinharlawı usınıñ sebebine bolğan eken.

“Büyüklerin, çocuklara iş verdikleri zaman, Atşakökek gibi uzaklaşıp *gitme*; bir ayakla git, bir ayakla gel, diye tembih etmelerinin sebebi de budur” (Fedakâr 2008: 302).

b. Nogaycada Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi ile Elde Edilen Tümcesel Olumsuzluk

Nogaycanın standart olumsuzlayıcısı *-mA*, *-BA*'dır (Ergönenç Akbaba 2007: 633). Bu biçimbirimler ile tümcesel olumsuzluk oluşturulur.

Men saga *ıynanmayman*.

“Ben sana *inanmıyorum*” (Doğan & Güllüdağ 2014: 38).

Menim üyge barga köñilim *süymeydi*.

“Benim eve varmayı gönlüm *istemiyor*” (Doğan & Güllüdağ 2014: 35).

Men bu zamanga şeki *bilmeymen*.

“Ben bu zamana kadar bilmiyordum” (Doğan & Güllüdağ 2014: 36).

Uşkan kustan, esken yellen, saparşıdan, elşiden Layla hat kütti, *üzbedi* ümitti.

“Uçan kuştan, esen rüzgârdan, sefere çıkanlardan, elçiden Leyla yazı bekledi, ümidini *yitirmedii*” (Işık 2010: 430).

Men seni men *sogıspayakpan*.

“Seninle *savaşmayacağım*” (Doğan & Güllüdağ 2014: 53).

Han tuvrasın *aytpaydı*,

Han yarlıga *kaytpaydı*.

“Han doğrusunu *söylemiyor*,
Han yoksuluğa *dönmüyor*” (Doğan & Güllüdağ 2014: 41).

Ketpeşi, benim, iem *ketpeşi*,
Karap turıp bu terslikti *etpekşi*.
Gitme benim sahibim, *gitme*
Bakıp durup bu tersliği *yapma*” (Doğan & Güllüdağ 2014: 60).

c. Kırgızcada Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi ile Elde Edilen Tümcesel Olumsuzluk

Kırgızcanın standart olumsuzlayıcısı tonluyla biten fiillerde b’li, tonsuzla biten fiillerde p’li kullanılmak üzere *-BA/-BO* biçimindedir. Kırgızcadaki damak ve dudak uyumu dikkate alındığında /a/, /ı/ ve /u/ ünlüsü taşıyan fiillerden sonra *-ba-*, *-pa-*; /e/ ve /i/ ünlüsü taşıyan fiillerden sonra *-be-*, *-pe-*; /o/ ünlüsü taşıyan fiillerden sonra *-bo-*, *-po-*; /ö/ ve /ü/ ünlüsü taşıyanlardan sonra *-bö-*, *-pö-* şekilleri eklenir (Kasapoğlu Çengel 2005: 151). Geniş açılı olumsuzluk bu eklerle elde edilir.

Asıl olco alam dep
Aylasız kalıñ duşmandan,
Acalsız ölüp *kalbagın*.
“Halis ganimet alayım diye,
Güçsüzce kalabalık düşmandan
Ecelsiz ölüp *kalmayın*” (Çeribaş 2011: 121).

Kırk tayғанım kırsa da,
Köp çıkandı *cenbedi*.
“Kırk köpeğimi katletse de,
Kalabalık sıçanı *yenmedi*” (Çeribaş 2011: 165).

Kaңçalık kıykırışsa da *bolbodu*.
“Ne kadar bağırsalar da *olmadı*” (Bolçurov 1997: 83).

Adam maga da kün körgözböyt.

“Adam bana da gün göstermiyor” (Bolçurov 1997: 92).

Ömurüñ uzun bolsun aylanayın, bizdey qarıp-arı” deşip, aq batarın ayaşpayt.

“Ömrün uzun olsun güzel kızım, bizim gibi iyi yaşayıp yaşlan, diyerek benden dualarını esirgemiyorlar” (Yıldız 2012a: 72).

Şaar cerde bekem bol, teñtuş kızdarıñ pul surasa bere berbe, musapır şaar, özüñdö çok bolso, eç kim carım tıyın kayrılışpayt - dep, kulağıma kıydu.

“Şehirde dikkatli ol, senin yaşındaki kızlar para isterlerse verme, paran biterse kimseye bir kuruş bile vermiyorlar; iktisatlı ol, diyordu” (Yıldız 2012a: 164).

Süyüktüü dosum sen çoñ ak çiydin tübünön ketpe.

“Sevgili dostum, sen büyük beyaz otların dibiden ayrılma” (Bolçurov 1997: 79).

Keede küyö-müyö tüşpögöy ele dep kıoptonom, biroq çoñ kara kulpu colotpoyt.

“Bazen güve-müve yemiş olmasın diye tedirgin olur, bakmak isterim, ama şu siyah ve büyük kilit izin vermiyor” (Yıldız 2012a: 92).

Andan kiyin men da söz koşpodum.

“Ondan sonra ben de tek söz etmedim” (Yıldız 2012a: 195).

Mından arı da öz barkımdı el közünö tüşürböskö tırışıp, ansayın cibektey sozulam, uluu kişilerdin aldınan kıya basıp ötpöym.

“Bundan sonra da insanların gözünden düşmemek için hep davranışlarıma dikkat ediyorum, büyük insanların önünden geçmiyorum” (Yıldız 2012a: 72).

Uşundan ulam “ ata- ene balaga tütöt, bala ata eneğe tütpöyt” degen söz kalıptır deyt.

“Bundan dolayı ardından ‘anne- baba evlada sabrediyor da, evlat anne-babaya sabredemiyor’, diye söz kalmış (Bolçurov 1997: 90).

Men obu çok ırcaqtap kulböym, ırsaqtap biröögö tiyişpeym, uşaq aytqandı zeenimde caqtırbaym.

“Ben yok yere aşırıya kaçarak gülmüyorum, yerli yersiz başkalarını rahatsız etmiyorum, birileri hakkında dedikodu yapmayı ise hiç sevmiyorum” (Yıldız 2012a: 72).

d. Kazakçada Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi ile Elde Edilen Tümcesel Olumsuzluk

Kazakçada tümcesel olumsuzluk elde etmek için ünlüyle veya sedâlı ünsüzlerle (m, n, ñ, z hariç) biten fiillere *-mA*; m, n, ñ, z ile biten fiillere - *bA*; sedâsız ünsüzlerle biten fiillere ise - *pA* ekleri getirilir (Tamir 2007: 448). Cümlesel olumsuzluk bu standart olumsuzluk işaretleyicileri ile sağlanır.

Sen tügil, patşaga da bas *urmaymın*.

“Sen değil, padişaha da baş *eğmiyorum*” (Ergun 2002: 261).

Koyan cılı *cavmadı* kökten cañbır.

“Tavşan yılı *yağmadı* gökten yağmur” (Ergun 2002: 373).

Üş cüzdiñ balasın

Bir balasıday *körmedi*.

“Üç yüzün balasını

Bir balası gibi *görmedi*” (Ergun 2002: 207).

Cigitler, mal menen basım köp *demeñiz*,

Kiyim bütün, tamağım tok *demeñiz*.

“Yiğitler, mal-mülküm çok *demeyin*,

Sırtım pek, karnım tok *demeyin*” (Ergun 2002: 202).

Akılğa keybir nadan *bağınbağan*.

“Bazı cahiller akla *bağlanmamış*” (Ergun 2002: 261).

Akıldı cigit, adal cür,

Urlıktı kılıp *maktanba*.

“Akıllı yiğit, dürüst ol,

Hırsızlık edip *övünme*” (Ergun 2002: 371).

Atıñ barda esek *minbe*.

“Atın varsa eşeğe *binme*” (Mert 2007: 304).

Otırsam koy küzetip tañ *aytpaydı*,
 Cürgende maldı cayıp keş *batpaydı*.
 “Koyun otlanıp otursam tan *atmıyor*
 Malı bakıp gezerken akşam *olmuyor*” (Ergun 2002: 537).

Bes Satınıñ urkına,
 Sırtınan eşkim *batpağan*.
 “Bes Satı’nın uruğuna
 Arkasından hiç kimse el *uzatmamış*” (Ergun 2002: 516).

Cigitter caman sözü kesip *etpe*,
 Kurbındı özin tendi basığ *ötpe*.
 “Yiğitler, yaman sözü kesip *etme*,
 Özünle denk akranını basıp *geçme*” (Ergun 2002: 201).

El kumarın tarkatıp
 Bir *şespediñ* tüyindi.
 “El isteğini yapıp
 Bir *çözmedin* bağı” (Ergun 2002: 437).

2.2.1.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi ile Elde Edilen Tümcesel Olumsuzluk

Kıpçak grubu Türk dillerinin kuzey kolunu Tatarca ve Başkurtça oluşturmaktadır. Bu dillerde de dış açılı olumsuzluk standart olumsuzlayıcı ile sağlanmaktadır.

a. Tatarcada Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi ile Elde Edilen Tümcesel Olumsuzluk

Tatarcada da olumsuzluk eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *-mA* biçimindedir (Öner 2007: 706). Bu ek ile tümcesel olumsuzluk meydana getirilir.

Işınmagıl, Tülegim.

“*Güvenme Tülek'im*” (Urmançı 2007: 35).

Çaçdar Han üzi uyinga gaşyık bulıp, *sabır ite almadı*.

“Çaçdar Han'ın kendisi ezgiyi beğenip *sabredemedi*” (Urmançı 2007: 47).

Utız iki batır hiçbir eş *kıla almadı*, Meskev urdası Kazannıñ çitine kelip, eçine kire başladı.

“Otuz iki yiğit hiçbir iş *yapamadı*, Rus ordusu Kazan'ın kenarına gelip içine girmeye başladı” (Urmançı 2007: 388).

Çora Batır birni *deşmedi*, torgan öyinnen tışka *çıkmadı*.

Çora Batır hiçbir şey söylemedi, yaşadığı evden de dışarı *çıkmadı*” (Urmançı 2007: 388).

Şulay barıp kız suvdan *çıkkançı*, bileginnen *yibermedi*.

“Böyle durup, kız sudan *çıkana* kadar bileğinden *bırakmadı*” (Urmançı 2007: 37).

Monıñ kayda ikenin de *bilmegenler*.

“Bunun nerede olduğunu da *bilmiyorlarmış*” (Urmançı 2007: 214).

b. Başkurtçada Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi ile Elde Edilen Tümcesel Olumsuzluk

Başkurtçanın da olumsuzluk eki *-ma-*, *-mä-*' dir (Yazıcı Ersoy 2007). Tümcesel olumsuzluk bu standart olumsuzlayıcı ile elde edilir.

İzevkäy yaş bulha la

Qul qawşırıp *tormagan*.

“Edige genç olsa da

Kol kavuşturunup *oturmadı*” (Öztürk 2001: 38).

Yulda barğanda tölkö osray-*sapmay*, büre osray-*qıymay*, ayıw osray-*atmay*, haman alğa kitkan.

“Yolda giderken tilkiye rastlıyor, *koşturmuyor*; kurda rastlıyor, *kovalamıyor*; ayıya rastlıyor, *atmıyor* ve hemen ileriye doğru gitmeye devam ediyor” (Ergun & İbrahimov 2000: 189).

His ber bala *tapmanım*

Qatın qorom ütep bara,

Bala tämen *tatımanım*.

“Hiçbir evlat *doğurmadım*

Kadınlığım geçip gidiyor,

Evlat tadını *tatmadım*” (Öztürk 2001: 72).

Min kürgände *kürgmägän*

İşetep tä *belmägän*.

“Benim gördüklerimi *görmemiş*

İşitip de *bilmemiş*” (Öztürk 2001: 33).

İzev attan *töşmägän*

Qulındağı *tezgenen*

Bey qolona *birmägän*.

“Edige attan *inmemiş*

Elindeki dizginini

Beyin kölesine *vermemiş*” (Öztürk 2001: 42).

Atamdan alğan mal ösön

Barımta yullap *kilmänem*.

“Babamdan aldığın malın

Diyeti için *gelmedim*” (Öztürk 2001: 49).

Standart olumsuzluk işaretleyicisinin Batı Kıpçak ve Kuzey Kıpçak Türk dillerinde Türkiye Türkçesinin standart olumsuzluk işaretleyicisi ile ortak olduğu görülmektedir: Kırım Tatarcası, Karaçay-Balkarca, Karayca, Kumukça, Tatarca ve Başkurtçada da tümcesel olumsuzluk *-mA* ile oluşturulmaktadır. Morfemin Güney Kıpçak Türk dillerinde kullanımında ise bir birlik olmadığı açıktır. Standart olumsuzlayıcı Karakalpakça, Nogayca ve Kazakçada *-mA*, *-BA* iken Kırgızcada uyuma bağlı olarak *-BA/-BO* biçimindedir.

2.2.2. Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi Kullanılmaksızın Tümcesel Olumsuzluk Elde Edilen Kipler

Kıpçak grubu Türk dillerinde ek fiilin olumsuzunu kurmada kullanılan *emes* ile *değil* yapısının varyantları ve olumsuz varlıksal tümcelerin eylemi görevindeki *yok* sözlükbirimi standart olumsuzluk işaretleyicisinin eklenmediği kimi bildirme ve tasarlama kiplerinin olumsuzlayıcısı işlevini de görmektedirler.

2.2.2.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi Kullanılmaksızın Tümcesel Olumsuzluk Elde Edilen Kipler

Kıpçak grubu Türk dillerinin batı kolunu Kırım Tatarcası, Karaçay-Balkarca, Karayca ve Kumukça oluşturmaktadır. Bu dillerden Karaçay-Balkarcada ve Kumukçada standart olumsuzluk işaretleyicisi kullanılmaksızın tümcesel olumsuzluk sağlanan kiplerin varlığı mevcuttur.

a. Karaçay-Balkarcada Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi Kullanılmaksızın Tümcesel Olumsuzluk Elde Edilen Kipler

Karaçay-Balkarcada gelecek zamanın olumsuz şekli *tül/tüyül* sözcüğüne getirilen şahıs eklerinin yardımıyla yapılır (Tavkul 2007: 912):

Ay, men mından kesim da *toyarıq tüyülme*.

“Ben bunlarla da *doymayacağım*” (Aslan 2012: 276).

Cumalaqnı etin aşamasam, *caşayallıq tüyülme*.

“Cumalak’ın etini yemeden *rahat etmeyeceğim*” (Aslan 2012: 279).

Alay ceñil berip *iyallıq tüyülbüz*.

“Öyle hemencecik verip *yollamayacağıız*” (Aslan 2012: 325).

a. Kumukçada Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi Kullanılmaksızın Tümcesel Olumsuzluk Elde Edilen Kipler

Kumukçada ise 1.tip gereklilik kipi *gerek* ve *tarıq(lı)* kelimelerinin olumsuzu da *tügüil* ile yapılır: *başlamağa gerek tügüil* vb. (Pekacar 2007: 991).

2.2.2.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi Kullanılmaksızın Tümcesel Olumsuzluk Elde Edilen Kipler

Kıpçak grubu Türk dillerinin güney kolunu Karakalpakça, Nogayca, Kırgızca ve Kazakça oluşturmaktadır. Bu gruptaki Türk dillerinde de standart olumsuzluk işaretleyicisi kullanılmaksızın olumsuzluğu oluşan kipler mevcuttur.

a. Karakalpakçada Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi Kullanılmaksızın Tümcesel Olumsuzluk Elde Edilen Kipler

Karakalpakçada duyulan geçmiş zamanın olumsuz çekimi *emes* ve *joq* kelimeleri ile yapılmaktadır (Uygur 2007: 586- 587):

Bul âlemde Sizdey pana, oyı jetik dana, kewili tetik agla, qarıwlı hâm usınaqlı ustaz, turaqlı taxt iyesi *bolgan emes*.

“Bu âlemde siz kadar hâmi, akıllı bilge, gönlü zengin, güçlü ve becerikli üstat bir taht sahibi daha *olmamıştır*” (Fedakâr 2008: 309).

Jaqsır xanımız, Erejep tentekti sorağanda onı jarılqap sorap *turğanım joq*.

“Efendimiz, Erejep Tentek’i serbest bırakmanızı istemek için *gelmiş değilim/gelmedim*” (Fedakâr 2008: 341).

Muralı-Şerdiñ basınan quyılğan suw ayağınan şıqqanday boldı. Biraq, ol sır *bergen joq*.

“Bu sözleri duyan Muralı-Şer’in başından aşağı kaynar sular dökülmüş gibi olmuş, fakat yine de sırrını padişaha *söylememiş*” (Fedakâr 2008: 343).

Gelecek zamanın olumsuz *emes* ile de yapılmaktadır: *men alajaq emespen*

“almayacağım” vb (Uygur 2007: 589- 590).

Gereklilik kipinin olumsuz şekli de *emes* ile yapılabilmektedir: *alıwıñ kerek emes*

“almamalısın” vb (Uygur 2007: 593).

b. Nogaycada Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi Kullanılmaksızın Tümcesel Olumsuzluk Elde Edilen Kipler

Nogaycada 2. tip geçmiş zaman kipinin üç olumsuz şeklinden ikisi *yok* kelimesi yardımı ile yapılmaktadır. Kipin olumsuz şekillerinden biri *yok* kelimesinin kip ekinden sonra getirilmesidir. Şahıs ekleri en sonda bulunur (Ergönenç Akbaba 2007: 641).

Senin pişenine ot salgan sakat ayak özi kelip *salgan yok*.

“Senin biçinine ateş düşüren sakat ayak, kendisi gelip *düşürmemiş*” (Işık 2010: 200).

Balaga eli de at *atalgan yok*.

“Çocuğa hâlâ isim *verilmemiş*” (Işık 2010: 452).

Artınnan karap edem *körgeñ yok*, aldınnan karasa, yigit üyge de *kirgeñ yok*.

“Arkasından bakınca insan *görmemiş*, önünden baksa yiğit eve de *girmemiş*” (Işık 2010: 245).

Yas eli de *ölgeñ yok*, onı pışaklar kespeydiler.

“O hala *ölmemiş*, bıçaklar onu kesmedi” (Işık 2010: 452).

Kipin diğerk olumsuzluk şekli ise fiil+ -gAn sıfat-fiil eki+iyelik ekleri+yok kelimesi ile yapılmaktadır (Ergöner Akbaba 2007: 641):

Al endi eri yağın tıñla, han akam, men körgenlerimdi eli saga aytıp *kutarganım yok*.
“Şimdi hepsini dinle, hanım, ben gördüklerimi sana söyleyip *bitirmedim*” (Işık 2010: 251).

2. tip gelecek zaman kipinin de standart olumsuzlayıcı ile yapılan olumsuzluk dışında iki olumsuz şekli vardır. İlk yöntemde kip eki ile şahıs ekleri arasına *tuvil* kelimesi getirilir (Ergöner Akbaba 2007: 645):

Şaarbek Ahmetke bolmasa birevge de *barayak tuvil*.

“Şaarbek Ahmet’e olmazsa başkasınaa *varacak değıl/varmayacak*” (Doğan & Güllüdağ 2014: 43).

Kipin bir başka olumsuz şekli ise fiil+-(A)yAk)+ iyelik ekleri+yok kelimesi ile yapılmaktadır: *at-ayag-t-m yok* “atmayacağım” vb (Ergöner Akbaba 2007: 646).

1. tip gereklilik kipinin olumsuz şekli kipten sonra *tuvil* kelimesi getirilerek yapılır: *yıy-ma-ga kerek tuvil-man* “toplamamalıyım” vb (Ergöner Akbaba 2007: 647).

2. tip gereklilik kipinin olumsuz şekli ise *tiyisli* kelimesinden sonra *tuvil* kelimesi getirilerek yapılmaktadır: *oyna-ma-ga tiyisli tuvil-man* “oynamamalıyım, oynamamam lâzım” vb (Ergöner Akbaba 2007: 648).

c. Kırgızcada Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi Kullanılmaksızın Tümcesel Olumsuzluk Elde Edilen Kipler

Kırgızcada görülen geçmiş zamanın olumsuz çekimlerinden biri -GAn/-GOn geçmiş zaman ekine *cok* veya *emes* kelimelerinin eklenmesi ile sağlanır (Kasapoğlu Çengel 2005: 208):

Eç kim aga *köñül burgan cok*.

“Bu olay kimsenin *dikkatini çekmedi*” (Kulamshaeva 2008: 564).

Mındayda özü bir az cata tüşüp, coo men *ölgön cokmun* dep, tura cügürüp soguşka kirer ele.

“Böyle zamanlarda o biraz sonra, hayır *ben ölmedim*, diye kalkıp, tekrar savaşa girerdi” (Kulamshaeva 2008: 557).

Uşintip alar kinonu da ayagina çeyin *körüşkön cok*.

“Böylece onlar filmi de sonuna kadar *izleyemediler*” (Kulamshaeva 2008: 565).

Al eç kaçan birincilikti başka biröögö *bergen emes* da, dayıma birinçi!

“O birincilikten başka da hiçbir şeyi kabul *etmedi*, daima birinciydi” (Yıldız 2012a: 135).

Körgön emes mındaydı,

Kalmak enesinen tuulup.

“*Görmedi* böylesini,

“Kalmuk anasından doğduğundan beri” (Çeribaş 2011: 96).

Bar bolçu, *katışkan emesmin*.

“Vardı, *katılmadım*” (Yıldız 2012a: 171).

Esimde coğ, atam bir colu da moynuna mingizip, Turatbektey alçaqtatıp *erkeletken emes*.

“Hiç hatırlamıyorum. Babam beni Turatbek gibi omzuna oturtup beni onun gibi hiç *şımartmadı*” (Yıldız 2012a: 87).

Görülen uzak geçmiş zamanın olumsuz çekimlerinden biri de *-GAN/-GOn* geçmiş zaman ekine *cok* veya *emes* kelimelerinin eklenmesidir (Kasapoğlu Çengel 2005: 211):

Al añgıça *bolgon cok*.

“Kısa bir zaman *geçmemiştii*” (Kulamshaeva 2008: 469).

Körgön cokmun.

“*Görmemiştii*” (Bolçurov 1997: 89).

Birok Avalbek *külgön cok*.

“Ancak Avalbek *gülmemiştii*” (Kulamshaeva 2008: 565).

Al toguz katını erkekçe kiyinip, Meerdin canında surak surap oturganın *bilgen cok*.
 “O dokuz kadının erkek gibi giyinip Meer’in yanında oturduğunu kimse *bilememişti*”
 (Bolçurov 1997: 82).

Eç kaçan mintip şaşkalaktap, eldin suğu tüşkön sınımdı *buzğan emesmin*.
 “Hiçbir zaman bu kadar acele edip, görünüşümü ve endamımı *bozmamıştım*” (Yıldız
 2012a: 113).

Moyunğa alış kerek, minday bolot dep eç *oylogon emesmin*.
 “Bunu kabul etmek gerekir, böyle olabilecek diye hiç *düşünmemiştim*” (Yıldız 2012a:
 163).

Apam kayrattuu can ele, minday eñşerilip ıyłağanın *körgön emesmin*.
 “Annem cesur yürekli birisiydi, bu kadar gönlümü acıtacak denli ağlamasını hiç
görmemiştim” (Yıldız 2012a: 167).

Görülen uzak geçmiş zamanın olumsuz şekillerinden diğeri ise *-GAN/-GOn* ekine iyelik
 eklerinin ve daha sonra *cok* kelimesinin ilave edilmesiyle yapılmaktadır (Kasapoğlu
 Çengel 2005: 211). Bu yapı Türkiye Türkçesindeki *fil+DXk+iyelik eki+ yok* kalıbından
-GAN/-GOn eki ile ayrılmaktadır:

Körgönüm cok.
 “Görmemiştim” (Bolçurov 1997: 89).

Kaşıjarga kol boşop,
Barganım cok kırk cigit.
 “Önünüzde el bırakıp,
Varmamıştım kırk yiğit” (Çeribaş 2011: 94).

Âdet edilen geçmiş zamanın olumsuz çekimi büyük çoğunlukla *emes* kelimesi ile
 yapılır. Şahıs ekleri kip ekine değil, *emes* kelimesine eklenir (Kasapoğlu Çengel 2005:
 217):

Men atamdın moynuna asılıp, kökürögün cıtağılap, erkelöönü *kaalooçumun*, biroq,
 atamın suz kebetesin körüp, negedir batına *alçu emesmin*.

“Ben ise hep babamın boynunda oturmayı, onun göğüslerini koklamayı çok isterdim ama onun durgun halini gördükçe *cesaret edemezdim*” (Yıldız 2012a: 87).

Çooçun köz körüp alabı dep, men apaarıp *batınçu emesmin*.

“Birileri fark eder diye ona *uzatamazdım*” (Yıldız 2012a: 136).

Adam ubananda adimkidey ıylayt dese, taır *iençü emesmin*

“İnsanlar sevinince de eskisi gibi alarlar, dediğinde hiç *inanmazdım*” (Yıldız 2012a: 160).

Antkeni men altıga ikkanga eyin sanagandı *bilçü emesmin*.

“Doğrusunu söylemek gerekirse, ben altı yaşına kadar sayı saymayı *bilmezdim*” (Alyılmaz 2004: 131).

3. tip istek kipinin olumsuz ekimi de *emes* kelimesiyle yapılmaktadır (Kasapoğlu engel 2005: 248):

Egerde, atasınday olhozdu başarması bolso, oy, bul e kimge *kün körsötmök emes*.
“Eğer o da babası gibi, köyümüzün muhtarı olsa, hiç kimseye *gün yüzü göstermek niyetinde değil*” (Yıldız 2012a: 110).

2. tip istek kipinin olumsuz ekim şekillerinden birinde olumsuzluk *cok* kelimesiyle ifade edilir: *iteğisi cok* “alışmak istemiyor” vb (Kasapoğlu engel 2005: 246). Türkiye Türkçesinde ise bu yapı *-GX* isim-fiil eki yerine *-AsI* orta eki ile sağlanmaktadır.

1. tip gereklilik olumsuzluk kipinin olumsuzluk şekillerinden biri *emes* kelimesiyle yapılmaktadır: *oku--u-m zarıl emes* “okumamalıyım” vb (Kasapoğlu engel 2005: 250).

2. tip gereklilik kipinin olumsuzluğu da *emes* kelimesiyle yapılmaktadır: *iteöösü kerek emes* “alışmaması gerek” vb.

3. tip gereklilik kipinin de olumsuzluğu *emes* kelimesiyle yapılmaktadır: *bilüügö tiyi emesmin* “bilmek zorunda değilim” vb (Kasapoğlu engel 2005: 252- 253).

d. Kazakçada Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi Kullanılmaksızın Tümcesel Olumsuzluk Elde Edilen Kipler

Kazakçada maksatlı gelecek zamanın olumsuzu *emes* ile yapılmaktadır. Kip ekinden sonra *emes* kelimesi getirilir, şahıs ekleri bu sözcüğe eklenir: *almaq emespin* vb. (Tamir 2007: 465).

Görülen geçmiş zamanın ikinci tip olumsuzluğu *fiil+-GAN+cok/emes+kişi eki* biçimindedir (Doğan & Koç 2004: 254):

Menin, tuwgamma üş ay *bolgan cok*.

“Ben doğal üç ay olmadı” (Savran 1998: 141).

Gereklilik kipinin olumsuz şekli de *emes* kelimesi yardımıyla yapılır. (Tamir 2007: 467). *Qajet* ve *tiyis* sözcükleri de *kerek* yapısının işlevini üstlenir (Doğan & Koç 2004: 282):

Zalım adamnıñ kızmet kılıp, jaksılık körsetemindegenine *seniüv kerek emes*.

“Zalim adamın hizmet edip iyilik gösterdiğine *inanmamak gerek*” (Özdarendeli 1997: 298).

Ҳан күрдели мèselenи Ҳандиқ Кеñсиз şeşüvge *tiyis emesti*.

“Han karışık meseleyi Hanlık Meclisi olmadan *çözmemeli*” (Kaya 2012: 459).

Gelecek zaman yapısı oluşturan bir kipin olumsuzluğu *fiil+-MAK(şI)+emes +kişi eki* şeklindedir: *aytpaq emessiz* “söylemek niyetinde değilsiniz” (Doğan & Koç 2004: 271).

2.2.2.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi Kullanılmaksızın Tümcesel Olumsuzluk Elde Edilen Kipler

Kıpçak grubu Türk dillerinin kuzey kolunu Tatarca ve Başkurtça oluşturmaktadır. Başkurtçada da standart olumsuzluk eki kullanılmaksızın olumsuzu oluşan kipler mevcuttur.

a. Başkurtçada Standart Olumsuzluk İşaretleyicisi Kullanılmaksızın Tümcesel Olumsuzluk Elde Edilen Kipler

Başkurtçada 2. tip gereklilik kipinin olumsuzluğu *tügil* kelimesinin yapının sonuna getirilmesiyle elde edilir: *hine birirge kerek tügil* “vermemelisin” vb (Yazıcı Ersoy 2007: 784).

6. tip gereklilik kipinin olumsuzunda ise *yuq* kelimesi kullanılmaktadır: *alahı yuq* “almaması lazım” vb (Yazıcı Ersoy 2007: 786).

2.2.3. Geniş Zamanın Olumsuzu

Türkçede olumsuz geniş zamanın oluşturulması diğer zamanların olumsuz çekiminden farklıdır. Standart olumsuzlayıcı olan *-mA* biçimbirimi geniş zamanın olumsuz çekiminde yalnızca birinci şahıslara eklenmektedir. Diğer şahıslarda bu morfem *-mAz* biçimindedir. Ergin’e (2004) göre bu çekimde *-mA*, olumsuz geniş zaman eki durumundadır. Olumsuzluğu zaman eki üstlenmiştir. Vurguyu kendinden bir önceki heceye aktaran olumsuzluk eki zaman eki haline geldiğinden vurguyu taşımaktadır. Ardından *-m* şahıs ekinin gelişi de zaman eki sayıldığını göstermektedir. Önceleri birinci şahıslarda da *-mAz* morfemi kullanılmaktayken bu değişiklik sonradan ortaya çıkmıştır. Aslında *-mA* olumsuzlayıcısı ile *-z* fiilden isim yapın ekinin birleşmesiyle oluşan *-mAz* olumsuz ortaç eki olması sebebiyle geniş zaman eki olarak kullanılan tek ek olmuştur.

Geniş zamanın olumsuz çekimin yalnızca birinci şahıslarda standart olumsuzlayıcı ile işaretlenip diğer şahıslardaki ek değişimi birtakım Kıpçak grubu Türk dillerinde de görülmektedir. Kumukçanın, Karaycanın, Tatarcanın ve Başkurtçanın olumsuz geniş zaman çekimi *-mAs* ile yapılırken ekin birinci şahıs çekimlerinde ek yerini *-mA* morfemine bırakmaktadır. Aynı durum geniş zaman olumsuz çekiminin *-mAz* ile sağlandığı Kırım Tatarcasında ve Karaçay-Balkarcada da mevcuttur. Kazakça, Nogayca

ve Karakalpakça geniş zaman olumsuz çekimi için *-mAs*, *-BAs* eklerini kullanırken Kırgızcada bu ek uyuma bağlı olarak *-BAs/-BOs* şeklindedir.

Geniş zaman kipinin açısı geleceği ve şu anı da kapsamaktadır. Bu kiple kurulmuş tümceler istek ya da ihtimal anlamı da taşıyabilmektedir. Bu sebeple Mustafa Öner (1998a) geniş zamanı “şimdiki zaman ifadeli geniş zaman”, “gelecek zaman ifadeli geniş zaman” ve “-Ar, -r ekli geniş zaman” olmak üzere üç grupta incelemiştir (bk. 1998a: 172-184). Kasapoğlu Çengel (2005) Kırgızcanın geniş zaman kipi için “belirsiz gelecek zaman” terimini uygun görürken Ergönenç Akbaba (2007) Nogaycanın ve Yüksel (2007) Kırım Tatarcasının bu kipine “gelecek zaman” başlığında yer vermişlerdir.

Birçok Tatar, Kazak ve Kırgız gramer kitaplarının fiil çekiminde de geniş zaman bahsi yoktur. Sadece şimdiki zaman ve gelecek zaman çekiminde yapının geniş zaman fonksiyonuna atıflar yapılmaktadır (Efendioğlu 2010: 4). Doğan ve Koç ise (2004) geniş zaman bahsinde şimdiki ve gelecek olmak üzere bütün zamanları içine alan *fiil+-a,-e,-y + 1.tip kişi ekleri* formülüyle yapılan zaman kipini işaret etmişlerdir. Kazakça için olumsuz *-mAs*, *-BAs* ekleri ile yapılan kipi ise “-ar, -er, -r ile gelecek zaman” kapsamında değerlendirmişlerdir. Bu değerlendirmeye göre yine gelecekte yapılan bir işten söz edilmekte ancak işin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği belirsizdir. “Belirsiz gelecek zaman” olarak da adlandırılabilir olan bu yapı, geniş zaman anlamını artık ancak atasözlerinde yaşatmakta olup fiile Türkiye Türkçesinde temel olarak geniş zaman eki olarak kullanılan *-ar,-er,-r* ekinin verdiği ihtimal anlamını vermektedir.

Geniş zamanın kapsam genişliğinden doğan bu durum aşağıda gösterilen Kıpçak grubu Türk dilleri örneklerinde de görülebilmektedir. Ekin yansıttığı anlam kimi örneklerde gelecek zaman, kimi örneklerde şimdiki zamandır. Bu çalışmada “geniş zaman” olarak adlandırılan kip olumlusu *-ar, -er, -r* ekleriyle kurulan yapılarla sınırlıdır.

2.2.3.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Geniş Zamanın Olumsuzu

Kıpçak grubu Türk dillerinin güney kolunu Kırım Tatarcası, Karaçay-Balkarca, Karayca ve Kumukça oluşturmaktadır. Bu dillerde geniş zaman kipinin olumsuz çekiminde birinci şahıslara getirilen ekte kaybolmalar görülmektedir.

a. Kırım Tatarcasında Geniş Zamanın Olumsuzu

Kırım Tatarcasında olumsuz geniş zaman çekimi için *-mAz* ekleri kullanılmaktadır (Yüksel 2007: 853). Bu biçimbirim birinci teklik ve çokluk şahıslarda ek *-mA* şeklindedir.

Eki tünya bir bolsa

Ayrılmam süydüğimden.

“İki dünya bir olsa

Ayrılmam sevdiğimden” (Kakuk 1993: 17).

Ende ben iç *çalışmam*

Vakit kerek kaçmağa.

“Şimdi ben hiç *çalışmam*

Vakit gerek kaçmağa” (Kakuk 1993: 48).

Ne bakaysıñ utamdan

Utanmazsıñ adamdan.

“Ne bakarsın odamdan

Utanmazsın adamdan” (Kakuk 1993: 66).

Ay tuğay aylanmaz

Kalbım saña *inanmaz*.

“Ay doğar *dolanmaz*

Kalbim sana *inanmaz*” (Kakuk 1993: 15).

Bu tünkada bir keldim

Bir taha *kelmem*.

“Bu dünyada bir geldim
Bir daha *gelmem*” (Kakuk 1993: 131).

Altın yüzük *kesilmez*
Derdim artar *eksilmez*
Künde yüz biş güzel körsem
Biri saña *benzemez*.
“Altın yüzük *kesilmez*
Derdim artar *eksilmez*
Günde yüz bin güzel görsem
Biri sana *benzemez*” (Kakuk 1993: 9).

Kız saçını *ürmezler*
Seni başa *vermezler*
Kel alayım kaçayım
Karanlıkta *kürmezler*.
“Kız saçını *örmezler*
Seni bana *vermezler*
Gel alayım kaçayım
Karanlıkta *görmezler*” (Kakuk 1993: 125).

b. Karaçay-Balkarcada Geniş Zamanın Olumsuzu

Karaçay-Balkarcada geniş zamanın olumsuzu *-mAz* biçimbiriminin fiil tabanına eklenmesi ile sağlanmaktadır (Tavkul 2007: 912). Birinci teklik şahısta ekin son foneminin kaybolduğu ve kaybolmadığı iki örnek tespit edilmiştir:

Ak maralını savmay, Teyri, *kaytmazma* sav bolub.

“Beyaz geyiği sağmadan *dönmem* sağ iken” (Tavkul 2004: 104).

Ol cangız ketib başına börk *kiyemem*
Artha aylanıb Düger Badinatnı men *iyemem*.

“O yalnız gidip başıma kalpak *giymem*

Geri dönüp Oset beylerini ben *bırakmam*” (Tavkul 2004: 280).

Ol da atasına halal caş *bolmaz*.

“O babasına hayırlı oğul *olmaz*” (Tavkul 2004: 246).

Ne küreşseng da, cazık, cuvuk *kelalmazsa* katıma.

“Ne kadar uğraşsan da, zavallı, yanıma *yaklaşamazsın*” (Tavkul 2004: 112).

Bıçağın kamamdan igi *kesmez*

Sadaging menikinden bek *teşmez*.

“Bıçağın kamamdan daha iyi *kesmez*

Orkun benimkinden daha çok *delmez*” (Tavkul 2004: 312).

c. Karaycada Geniş Zamanın Olumsuzu

Karaycada geniş zamanın olumsuz çekimi *-mAs* ile şekillenmektedir. Birinci ve ikinci şahıslarda ek sonunda yer alan */s/* fonemi kaybolabilmektedir (Berta 1998b: 311).

Kara tengiz! Men *unutmam*

Küçün terän suvlarıynın.

Köp kleym aytma, tek *yazalmam*

Çuvlamahın tolhunlarnın.

“Kara deniz! Ben *unutmam*

Derin sularının gücünü.

Söylemeyi çok isterim, sadece *yazamam*

Dalgalarının sesini” (Çulha 2002: 31).

Bahalırxtır ol cühärlärdän; da bar bahalı nersäläriy tenşi *bolmaslar* anar.

“Mücevherlerden daha değerlidir, o kadar ki, değerli hiçbir şeyin ona denk *olmaz*” (Gülsevin 2010: 295).

Bar kelivçülär anar *kaytmaslar*; da *yetmäslär* yolların tirlükün.

“Bütün gelenekler ona *dönmezler* ve hayatın yollarını ona *ulaştırmazlar*” (Gülsevin 2010: 294).

Aşsız *tirilmäs*- işsiz *yemlämäs*.

“Aşsız *yaşamaz*, işsiz *yiyemez*” (Gülsevin 2010: 257).

Anda çağırsalar maya da karuv *bermemmin*; izläsälär meni da *tabalmaslar* meni.

“Orada bana seslenseler de ben cevap *vermem*, onlar beni arasalar da *bulamazlar*” (Gülsevin 2010: 293).

Biyliknin işlərində, yat dünya arasına Karayçä *sözläşälmäs*.

“Devlet işlerinde, yabancı milletler arasında Karayca *konusulmaz*” (Gülsevin 2010: 229).

d. Kumukçada Geniş Zamanın Olumsuzu

Kumukçada da geniş zamanın olumsuz çekimi için fiil tabanına *-mAs* getirilir. Birinci şahıs çekimlerinde *alman*, *gelmen* gibi kısaltmalar olabilir (Pekacar 2007: 986).

Aldıngı aburumnu *aldırman*.

“Evvelki hürmetimi *aldırmam*” (Tiryaki 2012: 163)

İçgenler bulan oltursañ, *qutulmassan* sen olanı davundan.

“Sarhoşlar ile oturursan, *kurtulamazsın* onların kavgasından” (Pekacar 2006: 133).

Aslunu aburun saqlamağan, onu düşmanlardan da *yaqlamas*.

“Aslının saygınlığını korumayan, onu düşmanlara karşı da *korumaz*” (Pekacar 2006: 58).

Bir xapğan bulan it de *toymas*, birdağı xapma yesi de *qoymas*.

“Bir ısırmaq ile it de *doymaz*, bir daha ısırmağa sahibi de *birakmaz*” (Pekacar: 2006: 88).

Men de *etmen* ogar vayım.

“Ben de ona kaygı *çekmem*” (Tiryaki 2012: 132).

Atalardan qalıp at *minmes*, analardan qalıp ton *giymes*.

“Babadan olmakla at *binilmez*, anadan olmakla kürk *giyilmez*” (Pekacar 2006: 60).

Nasibi tutmağannı bavuna yañurnu bürtüğü de *tüşmes*.

“Nasibi olmayanın bağına yağmurun damlası da *düşmez*” (Pekacar 2006: 152).

2.2.3.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Geniş Zamanın Olumsuzu

Kıpçak grubu Türk dillerinin güney kolunu Karakalpakça, Nogayca, Kırgızca ve Kazakça oluşturmaktadır.

a. Karakalpakçada Geniş Zamanın Olumsuzu

Karakalpakçada geniş zamanın olumsuzu fiil kök ve gövdelerine getirilen *-mAs*, *-bAs*, *-pAs* ekleri ile elde edilmektedir (Uygur 2007: 589).

İşek qarın göş *bolmas*,

Duşpan hasla *dos bolmas*.

“İç karından et *olmaz*,

Düşman asla dost *olmaz*” (Uygur 1999: 216).

Qaraqalpaq *bermes* kızın.

“Karakalpak, kızını *vermez*” (Uygur 1999: 45).

Quda berdi bu zibannı,

Ne rahmanı, ne şaytanı,

Bilmäsman sözni- ziyanı,

Halım müşkil bolğan eken.

“Hüda verdi bu lisanı,
Ne Rahman’ı, ne şeytanı
Bilmem sözü ziyanı
Hâlim müşkül olmuş imiş” (Tokat 2012: 2880).

Jer öz köşerinen awsa *qıylanbas*.
“Yer yörüngesinden kaysa *acı çekmez*” (Yıldız 2012b: 51).

Jası jetip äwere bolğan Künxoja
Közin jumılğanşa eliñ *körbes*.
“Yaşı ilerlemiş, avare olmuş Kün hoca
Gözünü yumana dek yurdunu *görmez*” (Uygur 1999: 10).

Yaman adam giyne tutsa *unutpas*.
“Yaman adam kin tutarsa *unutmaz*” (Uygur 1999: 32).

Hä balam, mına iytiñ öziñe qutlı bolsın, özim ğarrı adamman, iytiñdi alıp bara
almaspan, jibereber.
“Oğlum, bu köpek sende kalsın! Ben yaşlı bir adamım, itini alıp *gidemem*, al.” (Fedakâr
2008: 296).

Bul qalanıñ qolı *jetpes* qay jaqqa?
“Bu şehrin eli hangi yana *yetmez*” (Yıldız 2012b: 31).

Suw iş suwıq bulaqtan,
Sesti *ketpes* qulaqtan.
“Su iç soğuk kaynaktan,
Sesi *gitmez* kulaktan” (Yıldız 2012b: 37).

b. Nogaycada Geniş Zamanın Olumsuzu

Nogaycada geniş zamanın olumsuzu fiil tabanına getirilen *-mAs -BAs* ekleri ile yapılmaktadır (Ergönenç Akbaba 2007: 645).

Eger de men beri de esitkenlerimdi de aytsam, ol men ölgenşi de *kutulmas*.

“Eğer ben bütün duyduklarımı anlatırsam, onlar ben ölene kadar *bitmez*” (Işık 2010: 253).

Yok, aşagaseken, *aşamaspan*.

“Hayır, acıkmış olsam da *yemem*” (Işık 2010: 315).

Yok, ol pişendi biz berimiz de *tölemespiz*.

“Hayır, biçinleri biz hepimiz *ödemeyiz*” (Işık 2010: 200).

Eger mal tursa, altinga *tiymessiz*.

“Eğer malınız varsa altına *dokunmazsınız*” (Işık 2010: 230).

Bay konak bizdey yarlığa nesip *ekelmes*.

“Zengin misafir bizim gibi fakire nasip *getirmez*” (Doğan & Güllüdağ 2014: 183).

Mutpassiñ, Zuhra meni

“*Unutmazsın*, Zühre beni” (Doğan & Güllüdağ 2014: 259).

Şırıldap otta yansak da

Sen değendi *etpespiz*.

“Çırpınıp ateşte yansak da

Senin dediğini *yapmayız*” (Doğan & Güllüdağ 2014: 237).

Bir yaka şığıp, kıldırıp *ketpessiñ*.

“Bir tarafa çıkıp *gitmezsin*” (Doğan & Güllüdağ 2014: 198).

c. Kırgızcada Geniş Zamanın Olumsuzu

Kırgızcada geniş zamanın olumsuz çekimi *-BAs / -BOs* biçimbirimleriyle elde edilmektedir (Kasapoğlu Çengel 2005: 231).

Altı ay minse *arıbas*,

Arkasın kesip salsa *coorubas*,

Asti da köönüñ *oorubas*.

“Altı ay binse de *yorulmaz*,

Sırtını kessen de yara *olmaz*,

Asla gönlün *ağrımaz*” (Kulamshaeva 2008: 521).

Çakırsa da *barbasbız*.

“Çağırrsa da *gitmeyiz*” (Kulamshaeva 2008: 525).

Beren atam öttü dep

Barsa *kelbes* cayına.

“Aziz atam göçtü diye

Giderse *dönmez* yerine” (Kulamshaeva 2008: 458).

Baytalduga bay *berbes*,

Caktuuga cay *berbes*.

“Baytalı olana bey *vermez*,

Taraf tutana huzur *vermez*” (Kulamshaeva 2008: 522).

Güküşcan, uşul tilegime cetssem, armanım *bolbos*.

“Güküşcan, bu dileğime bir ulaşabilsem, başka hiçbir arzum *kalmaz*” (Yıldız 2012a: 94).

Çeçingen suudan *kaytpas*, kezengen coodan *kaytpas*.

“Soyunan sudan *vazgeçmez*, nişan alan düşmandan *vazgeçmez*” (Doğan 2000: 225).

Celgenine cel *yetpes*,

Baskanına mal *yetpes*.

“Esişine rüzgâr *yetişmez*,

Basışına hayvan *yetişmez*” (Kulamshaeva 2008: 465).

Kerişke kiyse ok *ötpös*.

“Savaşta giyerse ok *geçmez*” (Kulamshaeva 2008: 502).

d. Kazakçada Geniş Zamanın Olumsuzuz

Kazakçada geniş zamanın olumsuz çekimi diğer zaman çekimlerinden farklı olarak olumsuzluk ekiyle değil, *-mAs ve -BAs* ekiyle kurulur (Doğan & Koç 2004: 270).

Bakası koyday şuvlayan,
Şırmavıǵı şökken tüye *taptırmas*.
“Kurbaǵası koyun gibi meleyen,
Yabani keteni, çöken deveyi *buldurmaz*” (Ergun 2002: 151).

Kızıkpañız bes künge,
Bul dünyä *kalmas* erkinge.
“Sevinmeyiniz beş gün için,
Bu dünya *kalmaz* kimseye” (Ergun 2002: 458).

Tar peyildi *keñimes*,
Keñ peyildi *kemimes*.
“Kötü (dar) niyetli *devlet bulmaz*,
İyi (geniş) niyetli *daralmaz*” (Ergun 2002: 186).

At kılınmay jol *şalmas*. Kayıspas kara baltasız jaw *alınbas*. Mıñırğan mal jıyğanmen adam jomart *atınbas*.
“At eziyet çekmeden yol *almaz*. Eğilmez kara baltasız düşman ele *geçmez*. Artan malı yağmakla adam cömert *bilinmez*” (Savran 1994: 37).

Dänikkesin bul şirkin,
Adal bir dem *cegizbes*.
“Alışınca bu zavallı,
Helal aş *yedirtmez*” (Ergun 2002: 209).

Ökpendi tespey *şıkpas* işten kılkurt.
“Akciğerini deşmeden *çıkamaz* içerden kılkurt” (Ergun 2002: 611).

Tiyirmende tuwǵan tışqan dürsilden *qorkpas*.
“Değirmende doğan fare gürültüden *korkmaz*” (Mert 2007: 307).

Şegirtkeden qorıqqan egin *ekpes*.
“Çekirgeden korkan ekin *ekmez*” (Mert 2007: 307).

2.2.3.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Geniş Zamanın Olumsuzu

Kıpçak grubu Türk dillerinin kuzey kolunu Tatarca ve Başkurtça oluşturmaktadır. Bu dillerde geniş zamanın olumsuz çekiminin birinci şahıslarında kipi olumsuzlayan ekte kısaltmalar görülür.

a. Tatarcada Geniş Zamanın Olumsuzu

Tatarcada geniş zamanın olumsuz çekimi *-mAs* ile sağlanmaktadır (Öner 2007: 717). Birinci teklik şahıs çekiminde ekin son foneminin kaybolduğu görülür:

Min *aşatmam*.

“Ben *yedirmem*” (Urmançı 2007: 212).

İndi iki bala, kartaygan çakta tuvgannar karga balası, sizler aşamak idigizmi, *aşıy almassız*.

“Şimdi siz iki yavru, yaşlılık zamanında doğanlar, karga yavrusu, sizler mi yediniz, *yiyezsiz*” (Urmançı 2007: 190).

Min sini buşatmıyım, sin vegdeñde *tormassıñ*.

“Ben seni bırakmıyorum; sen sözünde *durmazsın*” (Urmançı 2007: 210).

Bu hizmetni itmege

Halim *yitmes*, bay uğlu.

“Bu hizmeti yapmaya

Gücüm *yetmes* bey oğlu” (Urmançı 2007: 42).

Ey ebi, min yarlı kişi, mini *kirtmesler*, sakçılar mini *cibermesler*.

“Ey nine, ben fakir bir kişiyim, beni içeri *sokmazlar*, nöbetçiler beni *göndermezler*” (Urmançı 2007: 234).

b. Başkurtçada Geniş Zamanın Olumsuzu

Başkurtçada geniş zamanın olumsuzu *-maş, -mäş* ekleriyle sağlanmaktadır. Teklik ve çokluk birinci şahıslarda ek *-mA* biçimindedir (Yazıcı Ersoy 2007: 779).

Doşman utın *yandırمام*.

“Düşmanımın ateşini *yakمام*” (Öztürk 2001: 102).

Beylegen mäñ yözönä

Yaman qara *yaqmaşhiñ*

“Beyliğine ve kendi yüzüne

Kara leke *yakmazsın*” (Öztürk 2001: 50).

İlen halgan surlıqqa

Beyzär zä bizäl *bulalmaş*.

“Halkına zarar veren

Beylerde itibar *olamaz*” (Öztürk 2001: 39).

İlasın da söygän qaz küse

Talpınıp ta osop *mandımaş*.

“Şahinin de saldırdığı kaz sürüsü

Silkinip de uçup *kurtulmaz*” (Öztürk 2001: 59).

Atahınan yöşerep qızın *höymäm*.

“Babasından gizleyerek kızını *sevmem*” (Ergun & İbrahimov 2000: 86).

Kön bötmähä, ay *bötmäş*

Ay bötmäşä, yıl *bötmäş*.

“Gün bitmese ay *bitmez*

Ay bitmese yıl *bitmez*” (Öztürk 2001: 44).

Qazandarın hıwga atıp

Yılı aşın *tükmäsheñ*.

“Kazanlarını suya atıp

İlık aşını *dökmezsin*” (Öztürk 2001: 50).

Şoňgar zä osqan yalanda
 Yabalaqqa beyem, yem *teymäş*.
 “Sungurda uçan bozkırda
 Baykuşa beyim, yem *düşmez*” (Öztürk 2001: 59).

Asılın horamay aş *birmäm*,
 Atasın hormay dan *birmäm*.
 “Aslını sormadan aş *vermem*,
 Atasını sormadan değer *vermem*” (Öztürk 2001: 102).

2.2.4. Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu ve Değil Edatı

Diller, fiil olmayan yüklem için koşaç kullanılıp kullanılmadığına ve hangi yapıların koşaç gerektirdiği konusunda farklılık gösterir. Koşaçsız yapılarda genellikle özel bir olumsuzlayıcı kullanılır. Türkiye Türkçesinde ise ek fiilin olumsuzluğunu kuran *değil* sözcüğüdür. *i-* fiiline standart olumsuzluk eki *-mA* eklenmediği için isim cümlelerinin olumsuzluğu *değil* olumsuzluk koşacı ile sağlanır. Ek fiilin olumsuz biçimi kurulurken *değil* edatı ad ve ad soylu kelime ile *i-* fiili arasına girer. Şahıs ekleri yine bu fiilden sonra gelir. *Ad ögesi + değil + çekimli ek fiil* kalıbındaki olumsuz türün de geniş/şimdiki zaman, duyulan geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart olmak üzere yine dört kipi vardır (Korkmaz 2009: 716).

Değil sözcüğü *evde değilsin, evde değildin, evde değilmişsin* gibi şimdiki/geniş zaman, görülen geçmiş zaman ve duyulan geçmiş zaman kiplerinde ifade edilebilirken gelecek zaman kapsamlı yapılarda yer almamaktadır. İşaret edilenin olumsuz biçimi *ol-* fiili ile yansımaktadır: *evde olmayacaksın* vb.

Ulaş eki almış ek-fiil olan *iken* ile birlikte kullanıldığında ise olumsuzlanan tümcenin tamamı değil, *değil iken / değilken* ifadelerinden önce yer alan ögedir: “Aç *değil iken / değilken* yemek yemek istemek birtakım bozuklukların habercisi olabilir.”

Özmen (1997), sözcüğün *Divânü Lügati't-Türk*'te Arguca *dag/dhag* “yok, değil” sözcüğünden geldiğini, Oğuzların *dag ol* tabirini Argulardan alıp değiştirerek *tegül* biçiminde kullandıklarının belirtildiğini ifade etmiştir.

Ek fiilin olumsuzluğunu oluşturan bu yapı Kıpçak grubu Türk dillerinin bir kısmında ve diğer bazı Türk dillerinde varyantlarıyla kullanılmakta olup bir kısmında ise *emes* görünümündedir. Ergin bu durumu şöyle açıklamaktadır: “Eski Türkçede *er-* fiilinin diğer kipleri gibi olumsuz çekimleri vardı. Geniş zamanın olumsuzu olan *er-mez* diğer şivelere de geçmiş ve ek fiilin olumsuzunda *değil* yerine birçok şive *imes* şeklini kullanır olmuştur” (2004: 319). Kıpçak grubu Türk dillerinde sözcüğün her iki işlevde durumu şöyledir:

		Olumsuz ek fiil kuruluşunda	Edat işlevinde iken
Batı Kıpçak Grubu Türk Dilleri	K.T.	Değil	değil
	K.B.	tügül/tüğüül/tül/tüyül	tügül/tüğüül/tül/tüyül
	Kry.	tuvul/tüwül	tuvul/tüwül
	Kmk.	tügül	tügül
Güney Kıpçak Grubu Türk Dilleri	Krk.	emes	emes
	Ngy.	tuvıl	tuvıl
	Krg.	emes	emes/ tügül
	Kzk.	emes	emes/ tügil
Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dilleri	Ttr.	tügil	tügil
	Baş.	tügel	tügel

Tablo 1: Kıpçak grubu Türk dillerinde olumsuz ek fiil kuruluşunda ve edat işlevinde *değil* sözcüğü

2.2.4.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu

Kıpçak grubu Türk dillerinin batı kolunu Kırım Tatarcası, Karaçay-Balkarca, Karayca ve Kumukça oluşturmaktadır. Olumsuz ek fiilin kuruluşunda *değil* sözlükbiriminin varyantları görev almaktadır.

a. Kırım Tatarcasında Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu

Olumsuz bildirme çekimi Kırım Tatarcasında *degil* ile yapılmaktadır. (Berta 1998b: 309).

Seniñ sevgiñ, Server, aqıqiy sevgi *degil*.

“Senin sevgin Server, hakiki sevgi *değil*” (Akın 2014: 173).

Seniñ kibi alıp çapqan soyundan *degilim* ki.

“Senin gibi alıp kaçan soyundan *değilim* ki” (Akın 2014: 203).

b. Karaçay-Balkarcada Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu

Karaçay-Balkarcada olumsuz ek fiil kuruluşu *tüyül* ile yapılmaktadır.

Sadak bla atışuv ol batırlıkni işi *tüyüldi*.

“Okla atışmak o kahramanların işi *değildir*” (Tavkul 2004: 70).

Tavlada otlayan bir savluk maral *tüyülmüse?*

Dağlarda otlayan sağılacak bir geyik *değil misin*” (Tavkul 2004: 110).

c. Karaycada Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu

Ek fiilin olumsuzu Karaycanın Troki diyalektinde *tüvül* ile kurulmaktadır.

Tüvül aley ol tanuvçular.

“İtaatsizler böyle *değildir*” (Çulha 20002: 35).

Ki *tüvül* çıhişından kuyaşnın da enüvündän da *tüvül* boş yerdän tavlar.

“Güneşin doğuşu ve batışı da boş yere *değil*, dağlar da boş yere *değil*” (Çulha 2002: 50).

Da bolmaheylar ataları kibik dor tanuvçu da azuvçu dor tüzümädi ürägin, da inamlı *tüvül* edi Tenrigä canı anın.

“Ve ataları gibi itaatsiz ve yoldan çıkmış, yüreğini düzenlememiş bir nesil olmayacaklar; onun (atalarının) canı Tanrıya sadık *değil* idi” (Çulha 2002: 52).

d. Kumukçada Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu

Olumsuz bildirme çekimi Kumukçada *tügül* ile sağlanmaktadır (Berta 1998b: 309).

Bavuş çeçek açmasa gün günahlı *tügül*.

“Bağın çiçek açmazsa suçlu güneş *değil*” (Pekacar 2006: 80).

Yarlı bulsam da xarlı, *tügülmen*; xarlı bolsam da xorlu *tügülmen*.

“Fakir isem de muhtaç *değilim*; muhtaç isem de hakir *değilim*” (Pekacar 2006: 237).

Yaşav süyünç *tügül busa*, ölüm qayğı *tügül*.

“Yaşam sevinçli *değilse*, ölüm kaygı *değil*” (Pekacar 2006: 238).

2.2.4.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu

Kıpçak grubu Türk dillerinin güney kolunu Karakalpakça, Nogayca, Kırgızca ve Kazakça oluşturmaktadır. Ek fiilin olumsuzunu sağlayan öge Nogaycada *tuvıl* iken Karakalpakça, Kırgızca ve Kazakçada *emes* sözcüğüdür.

a. Karakalpakçada Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu

Ek fiilin olumsuzu Karakalpak dilinde *emes* (*er-mez*) ile yapılmaktadır (Uygur 2007: 572).

Bul qalanı heşkim alıwı mümkün *emes*.

“Bu kaleyi kimsenin ele geçirmesi mümkün *değildir*” (Fedakâr 2008: 299).

Ata äkiyatırğanım balıq *emes*.

“Amca, sırtımdaki balık *değil*” (Fedakâr 2008: 307).

Teginde qumırı qus *emes eken*.

“Eskiden kumru bir kuş *değilmiş*” (Fedakâr 2008: 316).

b. Nogaycada Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu

Olumsuz ek fiil kuruluşu Nogaycada *tuwıl* sözcüğüyle yapılmaktadır (Ergönenç Akbaba 2007: 636).

Atañızdı öltirgen

Duşpanıñız bu *tuwıl*.

“Atanızı öldüren

Düşmanınız bu *değil*” (Doğan & Güllüdağ 2014: 65).

Seniñ ulıñ men *tuwıl*.

“Senin oğlun ben *değilim*” (Doğan & Güllüdağ 2014: 101).

c. Kırgızcada Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu

Kırgızcada ise olumsuz ek fiil kuruluşu *emes* ile sağlanmaktadır. (Kasapoğlu Çengel 2005: 182).

Men al *emesmin*, men baydın uulumun.

“Ben o *değilim*, ben bir zenginın oğluyum” (Bolçurov 1997: 87).

Ölüü arstandan, tirüülöy,

Çıçkan artık *emespi*?

“Ölü aslandan diri

Sıçan daha iyi *değil mi*” (Çeribaş 2011: 146).

Baylık murat *emes*, coctuk uyat *emes*.

“Zenginlik gaye *değil*, fakirlik ayıp *değil*” (Doğan 2000: 218).

d. Kazakçada Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu

Kazakçada da olumsuz ek fiil *emes* ile kurulur (Kirchner 1998a: 324).

Senin aytar kebiñ bul *emes*,

Menin ugaar kebim bul *emes*.

“Senin diyeceğın sözün bu *değil*,

Benim dinleyecek sözüm bu *değil*” (Ergun 2002: 135).

Öleñ şirkin, bizderge kıyın *emes*.

“Yır denilen bize zor *değil*” (Ergun 2002: 262).

Kalmak, Kıtay, Şürşitpen

El *emespiz* der edi.

“Kalmak, Kıtay, Şürpit ile

Halk *değiliz* der idi” (Ergun 2002: 512).

2.2.4.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu

Kıpçak grubu Türk dillerinin kuzey kolunu Tatarca ve Başkurtça oluşturmaktadır. Olumsuz ek fiil kuruluşu Tatarcada *tügil* ile, Başkurtçada *tügül* ile sağlanmaktadır.

a. Tatarcada Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu

Tatarcada ek fiilin olumsuzu *tügil* ile kurulmaktadır (Berta 1998a: 299).

Men de senlik *tügilmen*.

“Ben de sana göre *değilim*” (Urmançı 2007: 34).

E Mañguş, siniñ börkit koşınıñ höneri yaman iken miña koşın kirek *tügil*, kalsın sinde.

“Ey Manguş, senin kartalının hüneri iyiymiş, bana kuşun lazım *değil*, sende kalsın” (Urmançı 2007: 290).

b. Başkurtçada Olumsuz Ek Fiil Kuruluşu

Başkurtçada isim çekiminin olumsuzu *tügel* ile kelimesi ile yapılmaktadır (Yazıcı Ersoy 2007: 768).

Yaw serene totmaştay

Awızı asıq ir *tügel*.

“Ordu sırrını tutamayacak

Boşboğaz er *değil*” (Öztürk 2001: 56).

Böyzä totqan qulina,

Yulbaşar ir *tügelmen*.

“Kama alıp eline

Yol kesen er *değilim*” (Öztürk 2001: 64).

İzevkäy kürgän at *tügel*.

“Edige’nin gördüğü at *değil*” (Öztürk 2001: 117).

2.2.4.4. Edat İşlevinde Değil Birimi

Korkmaz (2009: 716) “değil” sözcüğünün ek fiilleri olumsuzlaştırma dışında çekimli fiillerde görev alma ve bağlaç olarak kullanılma olmak üzere başlıca iki işlevi daha olduğunu belirtmiştir:

2. Çekimli fiillerde kullanılma: Çekimli fiillerde olumsuzluk *-mA* eki dışında ad ve sıfat-fiiller üzerine ek fiillerde olumsuzluk bildiren *değil* edatının getirilmesiyle karşılanır. Bunlar çekimli fiillerin olumsuz biçimlerine denk anlam ve işlev bildirirler: *gitmekte değildir*: gitmiyor, *biliyor değilim*: bilmiyorum, *yazmış değilim*: yazmadım, *oturacak değilim*: oturmayacağım vb. Korkmaz bu türlü olumsuzluğun *-mA* olumsuzluk eki ile yapılanlara göre daha kuvvetli bir olumsuzluk verdiğini bildirmiştir. Emeksiz (2010) de *-mA*’nın yansıttığı olumsuzluğun *değil* biriminin vurguladığı olumsuzluk yanında zayıf kaldığını ifade etmiştir. Göksel ve Kerslake de (2005: 274) *-mA* olumsuzluk eki ile reddedilen önerme ile bu yapı yoluyla reddedilen aynı önerme arasındaki anlamsal farka değinmişlerdir. *-mA* ile olumsuzlanan bir cümle bir durumu basitçe reddederken *değil* ile olumsuzlanan çekimli fiilli cümle açıktan açığa ifade edilmiş ya da konuşucunun dinleyiciyi itham ettiği bir varsayımı reddetmek için gerekli görülmektedir. Kornfilt (1997) bu yapının kullanımının konuşma dilinde daha yaygın olduğuna dikkat çekerek zaman eklerinin çekimli fiile, kişi eklerinin *değil* sözcüğüne eklendiğini vurgulamıştır. Bu tür yapıda yer alan çekimli fiil olumsuzlayıcı ile işaretlendiği takdirde çift olumsuzluk (double negation) oluşmaktadır: *anlamamış değilim*: anladım, *hissetmedim değil*: hissettim vb.

3. Bağlaç olarak kullanılma: Olumsuz bir ad olan *değil* kelimesinin bağlaç olarak kullanılması oldukça yaygındır: “Hatta senin *değil* benim bacağımanın bile yarın herhangi bir arıza ile kesilmesi mümkündür.” *Değil* sözcüğünün bağlaç olarak kullanıldığında oluşan bu olumsuzluğu Kornfilt (1997) *kurucu olumsuzluk* (constituent negation), Van Schaaik (1994) *ayrimsal olumsuzluk* (contrastive negation) adıyla değerlendirmiştir:

- a1. Ankara'ya *değil*, İzmir'e gittik.
 a2. Ben *değil*, sen bunu yaptın (Van Schaaiik 1994: 42).

- b1. Bugün işe *değil*, maça gittim.
 b2. Bugün maça Hasan *değil*, Ali gitti (Kornfilt 1997: 126).

Sözcük bu işleviyle kimi zaman üstdilsel olumsuzluk kurmaktadır. Söylemin iddia edilebilirliğine, sezdirimine, telaffuzuna ya da biçimindeki seçime karşı çıkışta görülen üstdilsel olumsuzluk *değil* yardımcı ile kurulurken ifadenin genellikle sezdirimine (a), söylenişine (b) ve gösterenine (c) katılmama söz konusudur:

- a. Bu kazak ucuz *değil*, bedava!
 b. Bugünkü dersimiz telâfuz *değil*, telaffuz.
 c. Eserin muhtevasından *değil*, içeriğinden bahsetmelisin.

Değil, devrik bağlaç olarak kullanıldığında genellikle “şöyle dursun”, “sadece/yalnızca... değil”, “-mak/-mek şöyle dursun” anlamlarını verir. Bu anlatım kalıplarına bağlı olarak yüklem olumsuz olması durumunda zor olanı değil, kolay olanı bile yapamamak; yüklem olumsuz olması durumunda basit veya önemsiz olandan etkilenmek şöyle dursun daha zor olandan bile etkilenmemek; yüklemi olumlu olan cümlelerde sadece kolay olanın değil, daha zor olanın bile üstesinden gelebilmek gibi anlamlar ortaya çıkmaktadır (Özmen 1997: 348). İngilizcedeki *let alone* ifadesine benzeyen bu kullanım iki durumu veya varlığı ihtimalsizlik ölçekleri açısından karşılaştırmak ya da ikisi arasında bir tezat oluşturmak için görevlendirilir. Bu cümlelerde *değil* gerçekleşme ihtimali daha düşük olan olasılıktan hemen önce gelir. “*Değil* şarkı söyleyecek, konuşacak halim bile yok.” tümcesinde olduğu gibi bu olasılıkta *bile* ile desteklenen karşıt genellikle diğer olasılıktan önce yer alır (Göksel & Kerslake 2005: 275). Kimi zaman ise bir durumun ya da varlığın diğerinden daha önemsiz olduğunu sezdirebilir: “*Değil* sen, ben de bilemedim.”; “*Değil* parasını, hayatını kurtaramadı” vb (Lewis 2000: 103).

Değil, olumlu veya olumsuz isim ya da fiil cümlelerinden sonra, soru parçacığından önce geldiğinde bir önceki söylemin reddini veya onayını ister:

Hasan Ankara'da çalışır, değil mi?

Ali hasta, değil mi?

Yukarıda verilen örneklerde virgül kullanılmadığında yalnızca olumsuz bir isim cümlesi elde edilmiş olur: *Ali hasta değil mi?* biçimindeyken *değil* bir olumsuzlayıcıdır. Virgül kullanıldığında ise tümce, *değil* aracılığıyla tepki isteyen bir yöneltidir. Olumsuzlayıcı ve *mi* soru enklitiğinin birleşmesinden oluşan yapı ile *değil mi* grubu arasındaki bu iki anlamlılık yalnızca üçüncü şahısta ortaya çıkar. *Değil mi* /demi~dimi/ şeklinde telaffuz edildiğinden sözlü iletişimde herhangi bir yanlış anlaşılmaya mahal yoktur (van Schaik 1994: 44).

Tümcede yer bildirimi söz konusu olduğunda *değil* ile *yok* yer değiştirebilmektedir:

Bugün okulda *yoktun*.

Bugün okulda *değildin*.

Bu gibi cümlelerde *yok* tercih edildiğinde bulunma hali eki alan ögenin yeri sabit değildir. *Değil* kullanıldığında ise bulunma hali eki ile işaretlenen birim *değildin* hemen önce yer alır (Göksel & Kerslake 2005: 276).

Özmen'in *Türkçede Değil Kelimesi ve Kullanımları* (1997) adlı geniş çalışmasında sözcük bütün yönleri ve işlevleriyle incelenmiştir. Özmen'e göre *değil* Türkçede edat, bağlaç ve eksilteli cümle unsuru olarak kullanılmakla birlikte zaman içerisinde farklı anlamlara da bürünmüş ve farklı kalıplaşmaların bir parçası olarak da kullanılagelmiştir (bk. Özmen 1997).

2.2.4.4.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Değil Edatı

Kıpçak grubu Türk dillerinin batı kolunu Kırım Tatarcası, Karaçay-Balkarca, Karayca ve Kumukça oluşturmaktadır. Bu dillerde söz konusu edat, olumsuz ek fiil kuruluşunda kullanılan sözlükbirimlerle aynıdır.

a. Kırım Tatarcasında Değil Edatı

Kırım Tatarcasında bu edat *degil* şeklindedir.

Üç yıl *degil*, on yıl xızmet etseñ bile beklerim, dep yemin etken edi.

“Üç yıl *değil*, on yıl hizmet etsen bile beklerim, diye yemin etmişti” (Akın 2014: 172).

Topraq degil, düşmanğa bir taş bermemiz.

“Toprak *değil*, düşmana bir taş bile vermeyiz” (Sava 2014: 154).

b. Karaçay-Balkarcada Değil Edatı

Karaçay-Balkarcada ise edat *tüyül* biçimindedir:

Cetse, körünñen — qala *tüyül*, adam başladan qalanñan bir taw.

“Vardığında gördüğünün kale *değil*, insan başlarından oluşmuş bir dağ olduğunu anlamış” (Aslan 2012: 398).

c. Karaycada Değil Edatı

Karaycada bu edat *tüvül* şeklindedir.

Klä Tenridän da *tüvül* xocalardan.

“Zenginlerden *değil*, Tanrıdan dile” (Çulha 2002: 18).

Da har künnü sen özüyä iştirhın;

Akılnı, *tüvül* altınnı satınalhın.

“Ve her günü kendinin zannetme;

Aklı *değil*, altını satın alabilirsin” (Çulha 2002: 24).

d. Kumukçada Değil Edatı

Kumukçada ise söz konusu edat *tügül* biçimindedir.

Adam özünden *tügül*, sözünden biliner.

“Adam kendinden *değil*, sözünden bilinir” (Pekacar 2006: 44).

Bu biyeler halkını *tügül*,

Birbirin öltürgenler.

“Bu beyler halkı *değil*,

Birbirlerini öldürmüşler” (Tiryaki 2012: 150).

2.2.4.4.2 Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Değil Edatı

Kıpçak grubu Türk dillerinin güney kolunu Karakalpakça, Nogayca, Kırgızca ve Kazakça oluşturmaktadır. Karakalpakçada bu edat ek fiilin olumsuzluğunu kuran *emes* birimi ile aynıdır. Aynı şekilde Nogaycada *tuvil* sözcüğü hem ek fiilin olumsuzluğunu kurmakta hem de söz konusu edatı karşılamaktadır. Kırgızcada *tügül* ve *emes*, Kazakçada ise *tügil* ve *emes* aynı işlevde birlikte kullanılmaktadır.

a. Karakalpakçada Emes Edatı

Karakalpakçanın bu edatı *emes* sözcüğüdür.

Adam *emes* ańıs, donas *emes* dońıs bolğaysan.

“İnsan *değil*, hayvan; hayvan *değil*, domuz olası” (Fedakâr 2008: 306).

Joqarıdan jıǵılǵanda arqası menen *emes*, ayaq penen tüsiwi payǵamber şarapatınıñ sebebinen bolǵan-mış.

“Yüksekten düştüklerinde, sırtlarının üstüne *değil*, daima dört ayak üstüne düşmelerinin sebebi peygamberin merhametidir, denir” (Fedakâr 2008: 318).

b. Nogaycada Değil Edatı

Nogaycada bu edat *tuvil* biçimindedir:

Sanım *tuvil* burnımnan

Biydi ötkerseñ kaygırman.

“*Değil* canıma, burnumdan

Şişi geçirsen kaygılanmam” (Doğan & Güllüdağ 2014: 119).

Sendey kıdırma ellevşinler *tuvil*, mında betirler minalmay turı.

“Senin gibi dolaşan dilenciler *değil*, burada kahramanlar binemiyor” (Doğan & Güllüdağ 2014: 169).

Amma İsmayıl olardı üzip taslap, arkan *tuvil* da, yeti kulaş şıncırdı da üzermen, dep ketedi.

“Ama İsmail onları koparıp, *değil* kementi, yedi kulaç zinciri de koparırım dedi” (Işık 2010: 417).

c. Kırgızcada Emes ve Değil Edatları

Kırgızcada isimlerin ve bazı kiplerin olumsuz çekiminde kullanılan *emes* bağlama ve kuvvetlendirme işlevine de sahiptir (Kasapoğlu Çengel 2005: 321).

Mınday, adamdın sanına bez çoçuta turğan suuk kabardı ukkanımda, apam *emes*, Frunzege barıp okusam dep, eki közüm tört bolğon dilgir can men da taysaldap kaldım.

“Böyle iç ürkütücü haberleri duyduktan sonra, yalnız annem *değil*, Frunze’ye gidip okumayı çok isteyen benim bile hiç gitme arzum kalmadı oralara” (Yıldız 2012a: 121).

Küzgünün artın körsötkönü kündüz *emes*, tünküsün kel degeni emespi, balam, deyt enesi.

“Aynanın arkasını göstermesi gündüz *değil*, geceleyin gel demek değil mi evladım, demiş annesi” (Bolçurov 1997: 78).

Tügül de karşılaştırma bağlacı görevindedir (Kasapoğlu Çengel 2005: 321).

Dosu *tügül* catına,

Ziyan kılbayt Madılbek.

“Dostuna *değil*, yabancıya,

Zarar vermez Madılbek” (Çeribaş 2011: 92).

d. Kazakçada Emes ve Değil Edatları

Kazakçada *emes* sözlükbirimi de aynı edat işlevindedir.

Ot bası *emes*, clapı eldin kamın cesen,

Sonınnan dos-caran bop halkın erdi-ay.

“Ocak başının *değil*, umum halkın gamını çeksen,

Bundan dolayı dostun yaranın olurdu halkın ey” (Ergun 2002: 358).

Bir kişi *emes*, er kimnin

Basında bar, söytedi.

“Bir kişi *değil*, herkesin

Başında var böyle eder” (Ergun 2002:463).

Kazakçada da *tügil* sona gelen edatlardan biridir (Tamir 2007: 473).

Basına bir vakıtta cumıs tüsse,

Duşpan *tügil* dosın da kaçır şetke.

“Başına bir vakitte iş düşse,

Düşman *değil*, dostun da kaçır uzağa” (Ergun 2002: 201).

Sen *tügil*, patşaga da bas urmaymın.

“Sen *değil*, padişaha da baş eğmem” (Ergun 2002: 261).

2.2.4.4.3 Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Değil Edatı

Kıpçak grubu Türk dillerinin kuzey kolunu Tatarca ve Başkurtça oluşturmaktadır. Söz konusu edat Tatarcada *tügil*, Başkurtçada *tügel* biçimindedir.

a. Tatarcada Değil Edatı

Tatarcada *tügil*, bu biçimde edat olarak da kullanılmaktadır (Öner 2007: 730).

Batır kızım gına *tügil*, hezir minim batır kiyevim de bar.

“Sadece yiğit bir kızım *değil*, şimdi benim yiğit bir damadım da var” (Urmançı 2007: 240).

Mömkünmi, Cemile, has ressamday,

Hansaraynı *tügil*, cir astın

Bizep, icat itüv, üzindegi

Güzellikni, milliy mirasnı?

“Mümkün mü Cemile has ressamcasına

Han sarayını *değil*, yer altını

Bezeyip yaratmak sendeki

Güzelliği, milli mirası” (Öner 1998b: 68).

b. Başkurtçada Değil Edatı

Başkurtçada ise bu edat *tügel* şeklindedir.

Batırzari kitkängä

Ber at *tügel* yıl, yetkän.

“Bahadırları gideli

“Bir ay *değil*, yıl doldu” (Öztürk 2001: 37).

Bir quy *tügel*, bişehen

Ber aşawza bötöröp,

İldän ütkän şayqanın,

Uynay-uynay qurayza

Qulın bolgap ütkän yul.

“Bir *değil*, beş koyunu

Bir ziyafette bitirip,

Ülkeden geçen katillerin

Oynaya oynaya kuraylıkta

Kollarını kavuşturup gittiği yol” (Öztürk 2001: 47).

Uraldagi barlıq yän

Keşene *tügel*, et höygän

Toqomomdan berevhe

Oşo kitapqa yulıgır.

“Ural’daki canlılar içinde

İnsanı *değil*, iti seven

Soyumdan birisi

Bu kitaba rastlar” (Öztürk 2001: 115).

2.2.5. Ne... ne Bağlacı

Türkçede tümcesel olumsuzluğu oluşturan bir diğer yapı *ne...ne* bağlacıdır. Biçimce olumlu, anlamca olumsuz cümleler oluşturan *ne...ne* bağlacı çeşitli kaynaklarda “bağlama edatları”, “karşılaştırma edatları”, “katmerli edatlar”, “tekrarlanmış bağlaçlar”

“ulama bağlamları”, “karşılaştırma bağlaçları”, “denkleştirme bağlaçları”, “sıralama bağlaçları” gibi başlıklar altında incelenegelmıştır. Bağladığı eş ögeleri yüklemi veya yüklemeleri biçimce olumsuz hale getirmeden tüm ifadeyi olumsuzlama görevinde olan bu bağlacın barındırdığı olumsuz anlam bir diğer bağlaç olan *de* ile de kuvvetlendirilebilmektedir:

a. Korkak bezirgan *ne* kâr eder *ne* zarar.

b. *Ne* hesaba gelmek *ne* de kantara.

Menabit'in (2004: 73) olumlu fiile olumsuz bir anlam yansıtmasının Farsça bir gelenek olduğunu vurguladığı *ne...ne* bağlacı İngilizcede *neither...nor*; Almancada *weder...noch* kalıplarıyla ifade edilir ve bu dillerde bağlacın yer aldığı yüklem olumlu şekilleriyle kullanılır. Türkiye Türkçesinde de aynı durum söz konusuysen *ne...ne* bağlacının, kullanıcıda özellikle olumsuzluğun zayıf kaldığı düşüncesi hakim olduğunda, olumsuz yüklemle birlikte tümcede yer aldığı da görülmektedir. Bu ikili kullanım dil ve edebiyat çevrelerinde çeşitli tartışmalara sebep olmuştur. Tanzimat yazarlarından Ebüzziya Tevfik Bey 1900'lü yılların başında *Ne Edat-ı Nefyî Hakkında Tetebbuat* adlı çalışmasında ve daha sonrasında yayımladığı *Ne* adlı kitabında bu konuya değinmiştir. Tevfik'e göre Türkçe bir cümlede *ne* olumsuzluk edatı tekrarlı kullanıldığında cümlenin anlamı olumsuz, yüklemi ise olumludur. Yüklem olumsuz biçimde kullanılması ise yeni bir gelişme olmakla birlikte ilk kez Ahmet Mithat Efendi'de görülmektedir. Konu üzerine görüş bildiren diğer isimler aynı dönemden Recaizâde Mahmut Ekrem ve Muallim Naci olmuştur. Ekrem, *Talim-i Edebiyat*'ta meseleyi yazarın kendi seçimine bırakmış, Naci ise duruma göre iki kullanımın da doğru olabileceğini belirtmiştir (Menabit 2004: 74-75, Gencan 2000: 487-488).

Dilbilgisi'nde konuyu ayrıntılarıyla ele alan Gencan (2000) *ne...ne* bağlacının ana görevinin olumsuzluk sağlama olduğunu, bu yüzden yüklemelerinin olumlu olması gerektiğini bildirmiştir. Olumlu eylem ya da eylemsi tercih edildiği takdirde anlam, söyleyiş ve kullanım geleneği bakımından aykırılık, eksiklik seziliyorsa *ne...ne*'ler yerine *de...de* bağlacının kullanılmasını önermiştir. Gencan *ne...ne* bağlacını barındıran tümceler yüklemelerinin şu durumlarda olumlu kullanıldığını bildirmiştir:

a. *Ne... ne* bağlacının ögelerinin her biri ayrı birer bağımsız önermede ise;
Orhan *ne* aradı *ne* sordu.

b. İkinci bağımsız önermenin yüklemi düşmüşse;
Ne şiş *yansın ne* kebab.

c. Birinci bağımsız önermenin yüklemi düşmüşse;
Ne öldüğünü, *ne* unduğunu *ister*.

d. Aynı tümcede *ne...ne*'lerle bağlanan ögeler yükleme yakın olduğunda;
Çiftlikten *ne* bir araba, *ne* bir hayvan, *ne* bir insan, *ne* bir haber var.

Gencan yüklem olumsuz olduğu durumları ise şöyle özetlemiştir:

a. Bir tümcede *ne...ne*'lerle bağlanan ögeler yüklemden uzaksa, yani araya başka ögeler ve açıklayıcı sözcükler (ara sözler) girmişse;
Ne mektepteki hocalar, *ne* ben bütün gayretlerimize rağmen, ona doğru dürüst yazmayı bile *öğretemiyorduk*.

b. Yüklem *ne...ne*'lerden önce gelmişse;
Benimle hem-zeban *olmaz ne* Firdevsî *ne* Hakanî.

c. *Ne...ne* bağlaçlarının bulunduğu önermenin yüklemi koşullu ise;
Ne sen *ne* ben işe karışmasaydık.

d. *Ne...ne*'lerle bağlanan ögelerin yüklemi çekimli eylem değil de *-diği, -eceği, -li beri, -dikçe...* yapılı eylemsiyse;
Ne memlekette konuşulan dili *ne* oranın âdetlerini *bilmediğinden* çok zahmet çekti.

e. Yüklemden önce olumsuzluğu pekiştiren bir belirteç, bir tümleç ya da ara söz varsa;
Bugün *ne* bahçeye *ne* sokağa *hiç çıkmadım*.

f. *Ne...ne*'lerin bağladığı ögelerden sonra bir duraksama olursa, ögelerden biri belirtme vurgusu ya da tonuyla canlandırılmak istenirse *ne...ne*'ler olumsuzluk anlamından, yani asıl görevinden sıyrılarak *de...de* bağlaçları yerinde kullanıldığı için yüklem olumsuzlaşır.

Göksel ve Kerslake ise (2005: 277) *ne... ne* bağlacını içeren cümlelerin yüklemının olumsuz veya olumlu olabileceğini belirtmişler ancak her iki durumda da cümlelerin farklı tonlama ve vurgulamaya tabi olduklarına dikkat çekmişlerdir. Buna göre yüklem olumlu iken ilk *ne* ikincil vurguyu üstlenir, ardından yükselen bir tonlama görülür ve birincil vurgu yüklemden önceki ögeye yüklenir. Yüklem bir olumsuzlayıcı ile işaretlendiğinde ise tümcedeki tüm *ne*'ler tek bir ton ile telaffuz edilir, *ne* ile olumsuzlayıcının bitişiğindeki vurgulanabilen hece ikincil vurguyu üstlenir ve birincil vurgu yükleme düşer.

Bağlacın olumsuz biçimli yüklem ile kullanımına fiil tümcelerinde sıkça rastlanılsa da *değil* ve *yok* birimleriyle oluşturulmuş yapıları bağlayışı son derece nadir olmalıdır.

O ne düzenlidir ne de temiz, ifadesinin *ne düzenli değildir ne de temiz (değildir)*, biçiminde; *evde ne ekmek var ne de su* ifadesinin *evde ne ekmek yok ne de su (yok)* biçiminde aktarımlarının tercih edilmemesi bağlacın olumsuz anlam yüklediğinin farkındalığının isim tümceleri kurarken oluştuğunu göstermektedir. Bu durumun sebebi *değil* ve *yok* biçimbirimlerinin herhangi bir olumsuzluk işaretleyicisi kabul etmeksizin müstakil birer olumsuzlayıcı durumunda bulunmalarındır.

Ne...ne bağlacı anlamsal bir olumsuzlayıcıdır. Yüklemnin olumlu veya olumsuz kullanımı bu gerçeği değiştirmemektedir ve bu sebeple yüklem bir olumsuzluk eki ile işaretlendiğinde çoklu olumsuzluktan söz edilmesi mümkün değildir.

2.2.5.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde *Ne...ne* bağlacı

Ne...ne bağlacı Kıpçak grubu Türk dillerinin batı kolunu oluşturan Kırım Tatarcasında (Yüksel 2007: 865), Karaçay-Balkarcada (Tavkul 2007: 923), Karaycada (Musayev 2002: 220) ve Kumukçada da (Pekacar 2007: 999) kullanımdadır. Bu dillerde de *ne...ne* bağlacı bağladığı unsurları olumsuzlayarak tümcesel olumsuzluk oluşturur. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi yüklem kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuzdur:

Kızlar ketken bahçağa

Ne dün kürdim ne бүkün.

“Kızlar gitmiş bahçeye

Ne dün gördüm *ne* bugün” (K.T, Kakuk 1993: 10).

Ne ellerge birirmen

Ne kendim vazgeçermen.

“*Ne* ellere veririm

Ne kendim vazgeçerim” (K.T, Kakuk 1993: 57).

Yâr kapığa kelgençe

Ne el tutar *ne* ayak.

“Yâr kapıya gelince

Ne el tutar *ne* ayak” (K.T, Kakuk 1993: 65).

Biz madar izleb, Alan, *ne* keçe *ne* kün catmaybız.

“Biz bir çare arayıp *ne* gece *ne* gündüz yatıyoruz” (K.B. Tavkul 2004: 100).

Kılmahın özüya yanma abax da heç türsün *ne* ki kâklärdä yohartın *ne* ki yerdä aşahartın da *ne* ki suvlarda aşahartın yergä.

“Kendine tapmak için puttan tanrılar yapma; *ne* yukarıda gökyüzünde, *ne* aşağıda yeryüzünde *ne* de aşağıda yeryüzündeki sularda (o tanrılar) görünmez” (Kry, Çulha 2002: 1).

İtni açuvun *ne* süyek *ne* tayaq basıltar.

“İtin öfkesini *ne* kemik *ne* dayak bastırır” (Kmk, Pekacar 2006: 139).

Deñizni suyu *ne* inilmes *ne* geçilmes.

“Denizin suyu *ne* inilir *ne* geçilir” (Kmk, Pekacar 2006: 100).

2.2.5.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Ne...ne Bağlacı

Kıpçak grubu Türk dillerinin güney kolunu oluşturan Karakalpakçada (Uygur 2007: 588), Nogaycada (Ergönenç Akbaba 2007: 663), Kırgızcada (Kasapoğlu Çengel 2005: 321) ve Kazakçada (Tamir 2007: 473) da mevcut olan *ne...ne* bağlacı bu dillerde de

bağladığı ögeleri olumsuzlayarak kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz yüklemli geniş açılı olumsuzluk oluşturur:

Quda berdi bu zibannı,

Ne rahmanı, *ne* şaytanı,

Bilmäsman sözni- ziyanı,

Halım müşkil bolğan eken.

“Hüda verdi bu lisanı,

Ne Rahman’ı, *ne* şeytanı

Bilmem sözü ziyanı

Hâlim müşkül olmuş imiş” (Krk, Tokat 2012: 2880).

Bolgan için bulardıñ yasırtın yaşavın *ne* kız, *ne* Yav Bermes bilmeydiler.

“Böyle olduğu için bunların gizlice yaşadıklarını *ne* kız *ne* de Yav Vermez bilmediler” (Ngy, Işık 2010: 303).

Adam balası süyüü için *ne* degen otko, çokko tüşüp, *ne* erdikti, *ne* sonundu *ne* bir ukmuştu casabagan.

“İnsanoğlu sevgi için *ne* denli bir ateşe, kora düşüp *ne* erliği, *ne* iyiliği, *ne* mucizeyi yaşamamıştır” (Krg, Kazımbayev 1990: 195).

Uva, canım, *ne* cav, bolarsıñ, *ne* el bolarsıñ

“Bak canım, *ne* düşman olursun *ne* de dost” (Kzk, Ergun 2002: 196).

2.2.5.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Ne...ne Bağlacı

Kıpçak grubu Türk dillerinin kuzey kolunu Tatarca ve Başkurtça oluşturmaktadır. İncelenen Tatarca ve Başkurtça veri kaynaklarında *ne...ne* bağlacı kullanımı tespit edilememiştir.

Bağladığı eş ögeleri yüklemi veya yüklemli biçimde olumsuz hale getirmeksizin tüm cümleyi olumsuzlama işlevi bulunan *ne...ne* bağlacının kullanıldığı tümcelerin yüklemelerinin kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz oluşu Türkiye Türkçesinde

olduğu gibi Kıpçak grubu Türk dillerinde de görölmektedir. Yüklemdeki olumsuz fiil tercihi tümcenin anlamsal olumsuzluğunun zayıf kaldığı fikri oluğuğunda ortaya çıkmaktadır. Yüklem olumlu veya olumsuz oluğu tümcesel olumsuzluğu etkilememekle birlikte olumsuz yüklem tercihi durumunda çoklu olumsuzluk da söz konusu değildir.

2.2.6. Çoklu Olumsuzluk ve Olumsuz Kutuplanma Ögeleri

Geniş açılı olumsuzluğun hâkim olduğu bir tümce olumsuz anlam taşıyan veya olumsuzlanmış bazı unsurlar barındırabilir. Bu olumsuz unsurlar kimi dillerde tek bir olumsuz anlamı desteklerken kimi dillerde birbirinin değerini iptal ederek olumlu bir anlam oluğturur.

Bir tümcede bulunan iki olumsuzluk ifadesinin birbirini sıfırlayarak olumlu bir anlam yaratmasına çift olumsuzluk (double negation) denir. Çift Olumsuzluk İlkesine (Law of Double Negation) göre iki olumsuz bir olumlu oluğturur:

$$\neg\neg p \leftrightarrow p$$

Olanları *bilmiyor değilim*: Olanları biliyorum.

Türkçe çift olumsuzluğun görüldüğü dillerden biridir ve daha önce bahsedilen biçimce olumlu, anlamca olumsuz veya biçimce olumsuz, anlamca olumlu yapı karışıklığına da sebebiyet veren kimi ifade ve kalıplara sahiptir. Buna rağmen Türkçede çift olumsuzluğun yeteri kadar incelenmediği görülür. Kornfilt (1997) “çift olumsuzluk” terimini dile getirmeden Türkçe bir tümcede olumsuzluk koşacının zaman ekli olumsuz bir fiilden sonra geldiğinde sonucun olumlu olduğunu ifade etmiştir: “Ben bugün maça *gitmeyecek değilim*.”

Banguoğlu (2015) “çevrik olumsuzluk” başlığı altında *değil* sözcüğüünün olumsuz çekimli fiillerle birlikte kullanımında olumlu bir anlam oluğuğundan bahsetmiştir. Gencan (2000) “Bir tümcede olumsuzluk ikileşince anlam olumluya döner.” ifadesine yer vererek konuya “Bu tepeler böyle ağaçsız değildi.” “Buraları görmemiş olmazdı.”

gibi örnekler göstermiştir. Ediskun (1985) ise “çift olumsuzluk” terimini kullanmadan, *değil* edatının dilek kipleri dışında diğer kiplerin olumsuz 3. teklik kişilerle kişi ekleri arasına girdiğinde ve *yok* ile yapılmış olumsuz isim cümlelerinin sonuna getirildiğinde biçimce olumsuz, anlamca olumsuz isim cümlesi oluşturduğunu belirtmiştir. *Biz derse çalışıyoruz*, örneğini ele alarak bu tümce ile *Biz derse çalışmıyor değiliz*, tümcesi arasında anlam ayrılıkları sezildiğini de eklemiştir. Ediskun’a göre ilk cümlede haber verme, ikinci cümlede muhatapların çalışmadığı iddiasını inkâr vardır.

Hiçbir sözcüğün gerçekte eş anlamlısının olmaması gibi nerdeyse aynı sözcüklerle kurulmuş, aynı mesajı iletme amacı taşıyan tümcelerin taşıdıkları anlamlar da aslında farklıdır. Edimbilimsel ve bağlamsal faktörler tümcenin anlamını değiştirebilmektedir. Derin yapı-yüzey yapı farkının önem kazandığı bu noktada, iletilmek istenenin basit bir olumlu tümce yerine çift olumsuzlukla bildirilmesi bu sebeptendir. Aksan (2006) konuyu “çifte olumsuzluk ögesiyle anlamı daraltma” adı altında incelemiş ve dile geniş anlatım olanakları kazandıran *değil* ile birlikte *olmak* eyleminin olumsuz çekimiyle ve *yok* ile kurulmuş bir tümce tipine anlam açısından dikkat çekmiştir.

1a. Bize mektupla başvurular da oldu.

1b. Bize mektupla başvurular da *olmadı değil*.

2a. Bize mektupla başvurular da var.

2b. Bize mektupla başvurular da *yok değil*.

Aksan’a göre 1b ve 2b tümceleri 1a ve 2a’ya göre başvuran sayısının daha az olduğunu göstermektedir. Anlam ayrımına sebep olan *olmadı değil* ve *yok değil* yapılarıdır. İki olumsuz unsurun birlikte kullanılması ile yüklem anlamı sayıca daraltılmakta, ifadeye önemsememe ve değersiz sayma düşüncesi yansıtılmaktadır (Aksan 2001: 212).

Aksan’ın diğer örneğinde anlam daralmasından ziyade anlama birtakım eklemeler söz konusudur:

3c. Hasan bana yardımcı *olmadı değil* (ama bir yandan da huysuzluğunu çektim).

4c. Eylülde yağmur *yağmadı değil* (ama elimizde ekecek tohumluk yoktu).

Türkçede çift olumsuzluk Gencan’ın (2000) *ağaçsız değildi* örneğinde olduğu gibi sözcüksel seviyede de mevcuttur ancak bu tür bir kullanımda semantik denklik tümcesel

seviyede olduğu gibi yoktur. *O umutlu*, cümlesi 1a.'nın zıttı olsa da anlamsal açıdan 1b.'ye eşit değildir:

1a. *O umutsuz.*

1b. *O umutsuz değil.*

Bu anlamsal farklılık Van der Wouden'ın zayıf olumsuzluk tanımı kapsamındadır. Olumsuz iki yapının birlikte kullanımı sonucu olumsuz anlamda görülen eksilme zayıf olumsuzluktur. Bu durumda ifade tam olumsuzluktan olumlu yöne kayar. Olumsuzluk değeri göz önüne alındığında;

Çok umutsuz>umutsuz>ne umutlu ne umutsuz>umutlu>çok umutlu

şeklinde bir sıralama oluşur.

2.2.6.1. Olumsuzluk Uyumu

Tümcedeki birden fazla olumsuz unsurun, birbirini devre dışı bırakmadan, tek bir olumsuz anlamı desteklemesi olumsuzluk uyumudur. Olumsuzluk işaretleyicisi, olumsuz ek fiil kurucusu ya da varlıksal olumsuz tümce yüklemi bulunduran bir tümceye zarf, tümleç ve nesne gibi ögeler eklenerek tüm yapının olumsuz anlamı kuvvetlendirilir.

Türkçe olumsuzluk uyumunun da görüldüğü bir dildir. Standart olumsuzluk işaretleyicisi *-mA* ile kurulmuş tümceler çeşitli ögelerle birlikte olumsuzluk uyumu sergilerler:

Ben hiç kimseyi görmedim.

Asla yalan söylemem.

Olumsuz isim tümcelerinde de olumsuzluk uyumu görülebilir:

Sınıfta hiç gürültü yoktu.

Duydukların hiç de doğru değil.

Olumsuz fiili destekleyen olumsuz unsurların sayısı artırılabilir:

Hiçbir zaman hiçbir yere gitmedim.

Hiç kimseye asla hiçbir şey söylemedi.

2.2.6.2. Olumsuz Kutuplanma Ögeleri

Tümcenin olumsuzluğunu destekleyen bu yapılara *olumsuz kutuplanma ögeleri* (negative polarity item=NPI) denir. Olumsuzluğun açısına dâhil olup bu açığı genişleten bu ögeler genellikle olumsuzlayıcı ile işaretlenmiş bir bildirme tümcesinde olumsuz anlama katkıda bulunan gramatikal unsurlardır. Olumlu bildirme tümcelerinde yer alamayıp tümce içinde destekleyici başka unsurlar gerektiren bu ögeler bu sebeple kısıtlı bir kullanıma sahiptirler. Görev aldıkları bildirim tümcelerinde olumsuzluğun söz konusu olmadığı durumlarda ise tümceyi hatalı hale getirirler.

Dillerde son derece yaygın olup her dilde buldukları düşünülen olumsuz kutuplanma ögelerinin kullanım sıklıkları en yüksek olanları genellikle bir ögeden türemişlerdir. Türkçede bu öge *hiç* sözlükbirimidir. Bildirme tümcelerinde (a), olumsuzluk işaretleyicisi gerektirmeden olumsuz anlam barındıran *değil* ve *yok* ile kurulmuş tümcelerde (b), (c), olumlu (d) ve olumsuz soru tümcelerinde (e) yer alabilir; *değil* ve *olmazsa* ile birlikte kullanılarak (f) *bari*, *en azından* anlamlarına gelen, karşılaştırma anlamı da içeren yapılar oluşturabilir ve *yoktan*'dan önce kullanılarak (g) zarf işlevinde kalıplar meydana getirebilir:

- a. İstanbul'da *hiç* bulunmadım.
- b. *Hiç* bahsettikleri gibi biri değilmiş.
- c. Evde *hiç* elma yokmuş.
- d. İstanbul'a *hiç* gittin mi?
- e. İstanbul'a *hiç* gitmedin mi?

f. *Hiç* değilse/olmazsa İstanbul'a gitseydik.

g. Birbirlerine *hiç* yoktan küstüler.

(a), (b), (c) ve (e) tümcelerinde olduğu gibi olumsuzlukla kodlanmış bir tümcenin *hiç* yapısına izin vermesi olumsuzluğu güçlendirme ve mevcut olumsuzlamayı destekleme amaçlıdır. Üstünova ve Akkök (2009: 32) ise sözcüğün bir tümceye kararlılık ve kesinlik de yükleyebileceğine dikkat çekmişlerdir. *Niyetim yok* ve *hiç niyetim yok* tümcelerinde görülen anlamsal farklılığı *hiç* sözlükbiriminin hareketin zamana getirilen sınırlandırmanın ortadan kalkması olarak açıklamışlardır. Böylece kelimenin ifadeye katkısı olumsuzluğu güçlendirme biçiminde değil, yargının zamanını genişleterek iletiye kararlılık yükleme olarak yansımıştır.

Yöneltilen soru tümcesinin eksilteli karşılığı da olabilen (1a) *hiç* birimi *değil* ve *bile* sözcüklerinin *da/de* bağlacıyla birlikte kullanımında ise olumsuz cevap ünlem grubunu oluşturur. Olumlu bir ifadenin inkârı (2a) ve olumsuz bir ifadenin inkârı (2b) görevini üstlenir:

1a. Bugün ne yapacaksın/yapıyorsun?

— *Hiç* (Hiçbir şey yapmayacağım/yapmıyorum).

2a. — Bu yaz tatile çıkıyormuşsun.

— *Hiç de değil / Hiç de bile* [Çık(a)mayacağım].

2b. Bu yaz tatile çıkmayacakmışsın.

— *Hiç de değil / Hiç de bile* (Çıkacağım).

Hiç, çeşitli isimlerle birleşerek zamir ve zarf görevli olumsuz kutuplanma ögeleri de meydana getirir. Türkçenin temel ve en işlek olumsuz kutuplanma ögeleri *hiç* sözcüğünden türemiştir:

a. *Hiçbir* yoldan geçiş yok.

b. Sabahtan beri *hiçbir* şey yemedi.

c. Birlikte *hiçbir* yere gitmedik.

d. Söylediklerinin *hiçbiri* doğru değil.

e. *Hiçbir zaman* haksızlık edilmesin.

f. *Hiç kimseye* bir şey anlatmayın.

Bir diğer olumsuz kutuplanma ögesi olan *kimse* sözlükbirimi ise küçültme eki ve çokluk eki alarak çeşitli ifadelerde *kimsecikler*, *kimseler* şekillerinde de yer alabilir. (e) ve (f) gibi olumlu soru kullanımları dahilinde olmadığına tümcede olumsuzluk gerektirir:

a. *Kimseye* bahsetmeyin.

b. Bu günlerde *kimseler* sabırlı değil.

c. *Kimseciklerin* arabası yokmuş.

d. *Kimse* gelmemiş mi?

e. *Kimse* gelmiş mi?

f. *Kimse* var mı?

Asla ve *katiyen* belirteçleri de Türkçenin olumsuz kutuplanma ögelerindedir. Yalnızca olumsuz bildirme (a) ve olumsuz soru tümcelerinde (b) yer alırlar:

a. Onu *katiyen* görmek istemiyorum.

b. *Asla* vazgeçmeyecek misin?

Bu iki sözlükbirimin tümceyi destekledikleri anlam *hiç mi hiç* yapısında da mevcuttur: “Onu *hiç mi hiç* görmek istemiyorum.”

Asla ve *katiyen* sözcüklerine benzer bir anlam taşıyan *sakın* da bir olumsuz kutuplanma ögesidir. Bu işlevinde iken olumsuz emir tümcelerinde kullanılır:

a. *Sakın* yolu karıştırma!

Kelepir (2001) de Türkçe olumsuz kutuplanma ögelerini morfolojik yapılarını göz önüne alarak üçe ayırmıştır:

1. *hiç* zarfı.

2. *hiç* ile başlayan sözcükler: *hiç kimse*, *hiçbir şey*, *hiçbir*.

3. *hiç* morfemini içermeyen sözcükler: *kimse, asla, katiyen, sakın* (Görgülü 2017: 4).

Bu yapılar dışında Türkçede olumsuzlukla ilişkilendirilebilen, kimi olumsuzluğu güçlendiren kimi olumsuzluğu zayıflatan birtakım yapılar vardır. Olumsuz kutuplanma ögelerinin aksine olumlu bildirme tümcelerinde de yer alabilirler ve kullanımları olumsuz kutuplanma ögeleri kadar kısıtlı değildir. Bu yapılar *artık, henüz, bile, pek* ve *neredeyse* ifadeleridir. Jespersen (1917) bu gibi ifadelerin oluşturduğu olumsuzluk için *tamamlanmamış olumsuzluk (incomplete negation)* terimine yer vermiştir.

- a. Artık yürüyebiliyor. / Artık yürüyemiyor.
- b. Henüz geldiler. / Henüz gelmediler.
- c. Sen bile biliyorsun. / Sen bile bilmiyorsun.
- d. Pek iyi görüyorum. / Pek iyi göremiyorum.
- e. Neredeyse bitiriyordum. / Neredeyse bitiremiyordum.

Kıpçak grubu Türk dillerinde bulunan birtakım zarflar ve zamirler de olumsuz kutuplanma ögesi olarak değerlendirilebilirler.

2.2.6.2.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuz Kutuplanma Ögeleri

Kıpçak grubu Türk dillerinin batı kolunu Kırım Tatarcası, Karaçay-Balkarca, Karayca ve Kumukça oluşturmaktadır. Bu dillerde de tümcenin olumsuzluğunu destekleyen kimi ifade ve yapılar mevcuttur.

a. Kırım Tatarcasında Olumsuz Kutuplanma Ögeleri

Kırım Tatarcasının olumsuz kutuplanma ögeleri arasında *iç* “hiç”, *iç bir şey* “hiçbir şey”, *iç kimse/iç bir kimse/iç birisi* “hiç kimse”, *iç biri* “hiçbiri”, *asla* “asla” sözcükleri sayılabilir.

Benim bergen enterim

İç te kiymiy.

“Verdiğim entarimi

Hiç de giymiyor” (Kakuk 1993: 26).

İç suray mı hâlîmî?

“*Hiç* sorar mı hâlîmî” (Kakuk 1993: 65).

Buña *iç birimiz* cesaret etmedik.

“Buna *hiçbirimiz* cesaret edemedik” (Akın 2014: 177).

Nişânlısı bek sağır

Asla tuymay.

“Nişânlısı pek sağır,

Asla duymaz” (Kakuk 1993: 140).

Uzak yerden kız alsan

Asla bizde yaşamay.

“Uzak yerden kız alsan,

Asla bizde yaşamaz” (Kakuk 1993: 143).

Kimseler tuymaz.

“*Kimseler* duymaz” (Kakuk 1993: 35).

Kimsem yok beni.

“*Kimsem* yok benim” (Kakuk 1993: 178).

b. Karaçay-Balkarcada Olumsuz Kutuplanma Ögeleri

Karaçay-Balkarcanın olumsuz kutuplanma ögelerine *kişi/kim/birev* “kimse”, *kim ese da* “hiç kimse” sözcükleri örnek gösterilebilir.

El-Curtuna keltirdi, *birevge* da kelmedi.

“El-Curtu köyüne getirdi, *kimseye* de vermedi” (Tavkul 2004: 170).

Bir *kişiğe* körgüztmey

Asıradı anı ceti cıl cer üyünde.

“*Hiç kimseye* göstermeden

Büyüttü onu yedi yıl mahzende” (Tavkul 2004: 172).

Karacav uluna *kişi* barırğa bazmaydı.

“Karacav Oğlu’na gitmeye *hiç kimse* cesaret edemiyor” (Tavkul 2004: 278).

Tarıırğa *kişi* çokdu da ne eterge bilmeybiz.

“Dert yanacak *kimse* yok, ne yapacağımızı bilmiyoruz” (Tavkul 2004: 378).

c. Karaycada Olumsuz Kutuplanma Ögeleri

Karaycanın olumsuz kutuplanma ögeleri arasında, diğer Türk dillerinden farklı olarak zamir+de yapısı ile görülen, *nemede* “hiçbir şey”, *kişide/kiside* “hiç kimse” sözcükleri ve *heç* “hiç” sözlükbirimi gösterilebilir.

Heç iş şabbatkünnü kılmasxa.

“Cumartesi günü *hiç* iş yapmamak” (Gülsevin 2010: 241).

Bazlığım *heç* tutmtı.

“Mutluluğum *hiç* kalmıyor” (Gülsevin 2010: 246).

Bardır xoca kılıvçu özün da yoxtur *nemede*; yarlı etivçü özün da köp mal.

“*Hiçbir şey* yokken kendini zengin eden vardır; çok malla kendini fakir eden vardır” (Gülsevin 2010: 309).

Atamdan başxa maya *kişi- de* boluşmadı.

“Babamdan başka *hiç kimse* yardım etmedi” (Gülsevin 2010: 258).

Bir-de yır tüzümiydoğonğa yırçının adın bir *kişi- de* bermit.

“Bir şiir dahi yazmayana *kimse* şair adını vermez” (Gülsevin 2010: 259).

d. Kumukçada Olumsuz Kutuplanma Ögeleri

Kumukçanın olumsuz kutuplanma ögeleri arasında *heç* “hiç”, *heç birev* “hiç kimse/hiçbiri”, *birev de* “hiçbiri/hiç kimse”, *heç kimse/heç kim/kim* “hiç kimse”, *heçbir* “hiçbir şey” sözcükleri sayılabilir.

Barsın-gelsin bu gişi, *heç* bitmesin munu işi.

“Gitsin gelsin bu kişi, *hiç* bitmesin bunun işi” (Pekacar 2006: 77).

Eger qarğap gişini öltürüp bola edi busa *birev* de xıncal, tapança taqmas edi.

“Eğer beddua ile insanı öldürmek mümkün olsaydı, *hiç kimse* hançer, tabanca takmazdı” (Pekacar 2006: 105).

Heç kim ayranğa aççı demes.

“*Hiç kimse* ayrana acı demez” (Pekacar 2006: 133).

Heçbir cavâp tapmay.

“*Hiçbir* cevap bulamıyor” (Tiryaki 2012: 137).

Heç kimse rahmusu yok.

“*Hiç kimsenin* merhameti yok” (Tiryaki 2012: 155).

2.2.6.2.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuz Kutuplanma Ögeleri

Kıpçak grubu Türk dillerinin güney kolunu Karakalpakça, Nogayca, Kırgızca ve Kazakça oluşturmaktadır. Bu dillerde de tümcenin olumsuzluğunu destekleyen kimi ifade ve yapılar mevcuttur.

a. Karakalpakçada Olumsuz Kutuplanma Ögeleri

Karakalpakçanın olumsuz kutuplanma ögelerine *heş* “hiç”, *heşkim* “hiç kimse”, *kim* “kimse”, *heşnärse* “hiçbir şey”, *heş qaşan/heş waqıt/heşwaq/heş waqıtta/sire/hasla* “hiçbir zaman, asla, katiyen” sözcükleri örnek gösterilebilir.

Näyleyin, *heş* adam şıqpas.

“Neyleyim, *hiç* adam çıkmaz” (Uygur 1999: 20).

Süygeniñe *heş oylanba*.

“Sevdiğini hiç *düşünme*” (Uygur 1999: 42).

Onıñ aytqaninan *heş qaysısı* şıqpaydı eken.

“Bir süre sonra çocukların *hiçbirisi* onun sözünden çıkmaz olur” (Fedakâr 2008: 288).

Nämehremdi *hasla* joldas tutpağan

Atı Qaraqalpalq ellerim bardı.

“Namahremi *asla* yoldaş tutmayan

Adı Karakalpak halklarım vardı” (Uygur 1999: 27).

İşek qarın göş bolmas,

Duşpan *hasla* dos bolmas.

“İç karından et olmaz,

Düşman *asla* dost olmaz” (Uygur 1999: 216).

b. Nogaycada Olumsuz Kutuplanma Ögeleri

Nogaycanın olumsuz kutuplanma ögeleri arasında *eş* “hiç”, *kim* “kimse”, *eş kim* “hiç kimse”, *eş bir* “hiçbir şey” ifadeleri zikredilebilir.

Ornında *eş* turmadıñ.

“Yerinde *hiç* durmadın” (Doğan & Güllüdağ 2014: 62).

Eş kim bilip yurmedim.

“*Hiç kimseyi* görüp bilmedim” (Doğan & Güllüdağ 2014: 62).

Mıñ Zaytonıñdı keltirseñ de

Eş birin kabil körmespen.

“Bin Zayton’u getirsen de

Hiçbirini kabul etmem” (Doğan & Güllüdağ 2014: 70).

c. Kırgızcada Olumsuz Kutuplanma Ögeleri

Kırgızcanın olumsuz kutuplanma ögelerine *kimdir* “kimse”, *eş kim* “hiç kimse”, *eçteke* “hiçbir şey”, *eş nerse* “hiçbir şey”, *eş kaçan/asti/tük* “hiçbir zaman, asla”, *eş* “hiç”, gibi kelimeler örnek gösterilebilir.

Eş kaçan mintip şaşkalaktap, eldin suğu tüşkön sınımdı buzğan emesmin.

“*Hiçbir zaman* bu kadar acele edip görünüşümü ve endamımı bozmadım” (Yıldız 2012a: 113).

Bilesiñbi, biz kızdar *eş kaçan* çındap dostoşo albaybız.

“Biliyor musun, biz kızlar *hiçbir zaman* iyi arkadaşlık kuramıyoruz” (Yıldız 2012a: 191).

Tümön düşman kaptasa,

Tük ceñilbes can eken.

“Binlerce düşman kaplasa,

Asla yenilmez can imiş” (Çeribaş 2011: 110).

Asti da köönüñ oorubas.

“*Asla gönlün ağrılmaz*” (Kulamshaeva 2008: 521).

Zar uktap bir ubakta oygonso, eç kim çok.

“*Zar uyandığı vakit hiç kimse yokmuş*” (Bolçurov 1997: 79).

Sen eç nersedен çoçubagın.

“*Sen hiçbir şeyden korkma*” (Bolçurov 1997: 80).

Ar birin ögüz bolup tur, deşse eçteke çok.

“*Her birinden bir öküz olsun, deseler de hiçbir şey olmamış*” (Bolçurov 1997: 83).

Seni eç ayıpka tartpaymın.

“*Sana hiçbir ceza vermeyeceğim*” (Bolçurov 1997: 95).

d. Kazakçada Olumsuz Kutuplanma Ögeleri

Kazakçanın olumsuz kutuplanma ögelerine *eş* “hiç”, *eşbir* “hiçbir”, *eşbiri* “hiçbiri”, *eş nerse* “hiçbir şey”, *eşteme* “hiçbir şey”, *eşkim* “hiç kimse”, *eş kine* “hiç kimse” ve *eşkaşan* “asla”, *birev* “kimse” sözcükleri örnek gösterilebilir.

Bar bolsa elde suluv meniki dep,

Bolmaptı eş nersedен sonda parkım.

“*Var olsa elde güzel ‘benim’ deyip,*

Olmazdı hiçbir şeyden o an farkım” (Ergun 2002: 199).

Cok edi ğoy eşkimiñ

Eştemesi bülingen.

“*Yoktu hiç kimsenin*

Hiçbir şeyi bozulan” (Ergun 2002: 249).

Uykıdan eşkim turmas tüste sızdap.

“*Hiç kimse uykudan kalkmaz düşte sızlayıp*” (Ergun 2002: 534).

Eşkimge közim süzip ünilmeymin.

“*Hiç kimseye* yan gözle bakmıyorum” (Ergun 2002: 418).

Carlı bayğa eşkaşan bolmay ma cem.

“Fakir zengine *hiçbir zaman* olmam yem” (Ergun 2002: 275).

Karasam osı künde *birevi* çok.

“Baksam bu günlere *hiçbiri* yok” (Ergun 2002: 308).

Eş kine sizdiñ arğın taba almadı.

“*Hiç kimse* sizin kökünüzü bulamadı” (Ergun 2002: 324).

Ürim, İyran, Stambul, Orıs, Kıtay,

Eşbirinen sizderbey can bolmaydı-ay.

“Rum, İnan, İstanbul, Rus, Kıtay

Hiçbirinde senin gibisi olmaz” (Ergun 2002: 376).

Dostağa bata almağan *eşbir* duşpan.

“Dostan’a dua etmez *hiçbir* düşman” (Ergun 2002: 420).

2.2.6.2.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuz Kutuplanma Ögeleri

Kıpçak grubu Türk dillerinin kuzey kolunu Tatarca ve Başkurtça oluşturmaktadır. Bu dillerde de tümcenin olumsuzluğunu destekleyen kimi ifade ve yapılar mevcuttur.

a. Tatarcada Olumsuz Kutuplanma Ögeleri

Tatarcanın olumsuz kutuplanma ögeleri arasında *hiçkim/ hiç kişi* “hiç kimse”, *hiçbir* “hiçbir”, *hiçnerse/hiç ni* “hiçbir şey” sözcükleri sayılabilir.

Kızınıñ ul segat barça teni kaltıradı, torırğa *hiç* dermanı kalmadı.

“Kızın o vakit bütün vücudu titredi, ayakta durmaya *hiç* dermanı kalmadı” (Urmançı 2007: 32).

Anıñ kanda ketkenin (yene) *hiç kişi* bilmedi.

“Onun nereye gittiğini *hiç kimse* bilmiyordu” (Urmançı 2007: 30).

Hem şul vakıtqaça Tülekni(ñ) kim irdikin *hiçbir kişi* bilmez irdi.

“Bu zamana kadar Tülek’in kim olduğunu *hiç kimse* bilmezdi” (Urmançı 2007: 108).

Ul yulda hannıñ başka yiğitleri *hiç ni* almas irdi.

“O seferde hanın yiğitleri *hiçbir şey* yakalayamamışlardı” (Urmançı 2007: 30).

Hiçnerse süz eytmedi.

“*Hiçbir* söz söylemedi” (Urmançı 2007: 106).

Gacep niçik indi bu batırlar *hiçbir* çare tapmadılar?

“Acaba bu yiğitler neden *hiçbir* çare bulamadılar” (Urmançı 2007: 386).

b. Başkurtçada Olumsuz Kutuplanma Ögeleri

Başkurtçanın olumsuz kutuplanma ögelerine *his* “hiç”, *his bir/ his ni/ his nindey* “hiçbir” *his kım / his biräv* “hiç kimse”, *his neme /hisbir neme* “hiçbir şey”, *his qasan* “hiçbir zaman/asla” sözcükleri örnek gösterilebilir.

Awır za köngä qalha la

His tä tarlıqqa tarımaş.

“Ağır günlere kalsa da

Hiç zorluk çekmez” (Öztürk 2001: 142).

Güye, zaman *his tä* uzmağan.

“Sanki zaman *hiç* geçmemiş” (Öner 1994: 318).

İzevkäy qurqmaş his qasan.

“Edige korkmaz hiçbir zaman” (Öztürk 2001: 69).

Tirä-yaqta his ni yuq.

“Etrafta hiçbir şey yok” (Öztürk 2001: 110).

2.2.7. Soru Görünümünde Olumsuzluk

Bir tümce ya olumlu ya da olumsuz olmak durumundadır. Temelde bu denli basit olsa da derin yapının da tümceye etkisi ile biçim ve anlam ayrımından doğan kimi farklılıkların ortaya çıktığı görülür. Hiçbir olumsuzluk işaretleyicisi almayan sözcük veya tümceler olumsuz anlam, olumsuzlayıcı barındıran sözcükler veya tümceler ise olumlu anlam taşıyabilmektedirler. Görünüm ve öz arasındaki bu nüans temel eğitim dil bilgisi kitaplarına da yansımış ve “biçimce ve anlamca olumlu cümleler”, “biçimce olumlu, anlamca olumsuz cümleler”, biçimce olumsuz, anlamca olumlu cümleler”, “biçimce ve anlamca olumsuz cümleler” gibi cümle çeşitlerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Börekçi'nin (2003) söz konusu problemi gidermesi adına yeni terimler önerdiği biçimce olumlu, anlamca olumsuz veya biçimce olumsuz, anlamca olumlu yapı karışıklığının görüldüğü cümle çeşitlerinden biri de soru tümceleridir. Olumsuz bir bildirimde bulunmak üzere de kullanılabilen olumsuz soru tümcelerinde de olumsuzluk açısı tüm cümleyi kapsamaktadır.

Soru yoluyla olumsuzlamayı Jespersen *dolaylı olumsuzluk (indirect negation)* olarak adlandırmış ve *bağlamsal sorular (nexal questions)* ile *özel sorular (special questions)* olmak üzere iki tür soru çeşidi olduğunu belirtmiştir:

1. Bağlamsal sorular; cevabı bilinen, biçimce olumlu anlamca olumsuz soru tümceleri (a) ve cevabı bilinen, olumsuzlayıcı içerip pozitif söylem iddiasıyla yöneltilen, onay gerektiren soru tümceleri (b) olmak üzere iki çeşittir:

a. *Am I the guardian of my brother? "Ben kardeşimin velisi miyim?" = I am not. "Değilim."*

b. *Isn't he stupid? "O aptal, değil mi?" = He is (very) stupid. "O (oldukça) aptal."*

2. Özel sorular ise yanıtının olumsuz olduğu biçimce olumlu soru tümceleridir:

Who knows? "Kim bilir?" = I do not know/ No one knows. "Bilmiyorum/ Hiç kimse bilmiyor." vb (Jespersen 1917: 22).

Tipolojik açıdansa soru tümceleri evet/hayır sorular tümceleri (polar interrogatives), içeriğe dair soru tümceleri (content interrogatives) ve seçenekli soru tümceleri (alternative interrogatives) olmak üzere üç ana grupta toplanmıştır. Bu soru tümcelerini oluşturmanın ise tonlama, soru enklitikleri, soru işaretleyicileri, ayırıcı yapılar, yapı dizilimi, çekim ve soru sözcükleri olmak üzere yedi yöntemi vardır. Genel Türkçede büyük çoğunlukta soru enklitikleri kullanılmakla birlikte örneğin Tuvacada soru fiilleri de soru tümcesi yaratmada görevli morfemlerden biridir (Aydemir 2015: 114).

Türkçenin soru parçacığı olan *mX* olumlu bir tümceye eklenerek biçimce olumlu bir tümcenin anlamını olumsuza çevirebilmektedir. Bu tür cümleler retorik soru cümleleridir. Aktarılmak istenenin biçimce olumsuz bir cümle yerine anlamca olumsuz bir soru cümlesi ile yöneltmesinin sebebi tümcedeki öfke, sitem, inkâr, şaşkınlık, üzüntü, pişmanlık vb. olağandan fazla duyguları öne çıkarma isteğidir. Bu yönden söz sanatı örneği sayılabilecek bu tür anlatımlar edebi eserlerde, özellikle şiirlerde, sıkça görülür.

a. Bu da söylenecek söz mü? (Söylenmemeli.)

b. Bir daha oradan geçmek mi? (Geçmeyeceğim.)

c. Kitap böyle mi yazılır? (Yazılmaz.)

f. Bu meseleyi ona ben mi anlatmışım? (Anlatmadım/Anlatan ben değilim.)

Soru enklitiği kullanılmaksızın soru zamirleri ve soru zarfları vasıtasıyla da biçimce olumlu, anlamca olumsuz tümceler oluşturulabilir. Bu tür tümcelerin olumsuz anlam yönü *ki* ve *sanki* yapılarıyla desteklenebilir:

- a. Ne rica ettiler de yerine getirmedi? (Ricalarını yerine getirdik.)
- b. Eserlerinin kıymetini kim bilmiş ki onlar bilsin? (Kimse bilmedi.)
- c. Hangisi ziyaretime geldi sanki? (Hiçbiri gelmedi.)
- e. Ne zaman söylemişim? (Söylemedim.)

Bu durumun tersi olarak yapıcı olumsuz soru cümleleri soru zarflarının, soru zamirlerinin ve soru enklitiğinin etkisiyle olumlu anlam içerebilmektedir:

- a. Nasıl inanmam? (Elbette inanırım.)
- b. Huzurlu bir yaşamı kim istemez? (Herkes ister.)
- c. Olanları duyunca sevinen değil miydin? (Sendin.)

Ol- fiilinin olumlu geniş zaman çekiminin bu tip soru tümcelerinde kullanılması yaygındır. *Olur mu* öbekli olumlu bir soru cümlesi olumsuz anlam taşıyabilir. Bu durumda soruya verilen cevap olumsuz biçimdedir:

- a. Hiç hırsızlık yapmak olur mu? (Hayır, olmaz; hırsızlık yapılmamalıdır.)

Olumsuzlayıcı ile işaretlenmiş mastar halindeki bir fiil içeren cümlelerde ise durum farklıdır. Yöneltilen sorunun cevabı biçimce olumsuz, anlamca olumludur:

- a. Kurallara uymamak olur mu? (Hayır, olmaz; kurallara uyulmalıdır.)

Kıpçak grubu Türk dillerinde de soru enklitiği ve soru görevli birimler barındıran bu tür tümceler olumsuz beyan içerebilmektedir.

2.2.7.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Soru Görünümünde Olumsuzluk

Kıpçak grubu Türk dillerinin batı kolunu Kırım Tatarcası, Karaçay-Balkarca, Karayca ve Kumukça oluşturur. Dilbilimsel olumsuzluk bu dillerde de soru biçiminde yansiyabilir.

a. Kırım Tatarcasında Soru Görünümünde Olumsuzluk

Kırım Tatarcasında soru parçacığı *mI* şeklindedir; daima kelime sonunda yer alıp sözcüğe bitişik yazılır (Yüksel 2007: 846). Enklitik, biçimce/anlamca olumsuz soru tümceleri oluşturur:

Nazifem tatlı tiline

Bolormı tuymak?

“Nazife’*m* tatlı diline

Olur mu doymak” (Kakuk 1993: 103).

Bu ğarip halq aqsız yerde,

Mında ölip *bitsinmi*?

“Bu garip halk haksız yerde,

Burada ölüp *bitsin mi*” (Sava 2013: 9).

Soru parçacığı kullanılmaksızın oluşturulan olumsuz soru tümcelerine ise şu örnek verilebilir:

Otpuskadan qaytqan soñ bunı *niçün añlatmadıñ*?

“İzinden döndükten sonra bunu *niçin anlatmadın*” (Akın 2014: 201).

b. Karaçay-Balkarcada Soru Görünümünde Olumsuzluk

Karaçay-Balkarcanın soru parçacığı ünlü uyumuna bağlı olarak Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *mX* şeklindedir (Tavkul 2007: 905); genellikle şahıs ekinden, koşaçtan önce yer alır (Karakoç 2015: 90); tümce içinde farklı sentaktik yapılara katılabilir (Karakoç 2015: 95). Biçimce/anlamca olumsuz soru tümceleri oluşturur:

Minça sayın kelgening sanga *bolmaydı*?

Tileb alsang aç karınıing *toymaymıdı*?

“Bu kadar geldiğin sana *yetmiyor mu?*
İsteyip alsan aç karnın *doymuyor mu?*” (Tavkul 2004: 143).

Kelmeymidi, unamaymıd kelirge?
Kelmey ese amal *cokmu* körürge?
“*Gelmiyor mu, istemiyor mu* gelmeyi?
Gelmiyorsa çare *yok mu* görmeye” (Tavkul 2004: 187).

Dünya körge ahıratnı *körmesmi?*
“Dünyayı gören ahireti *görmez mi?*” (Doğan 1996: 891).

Tavлада otlayan bir savluk maral *tüyülmüşe?*
“Dağlarda otlayan sağılacak bir geyik *değil misin?*” (Tavkul 2004: 110).

Soru parçacığı kullanılmaksızın *kim, neden, nasıl, ne* vb. soru zamirleri ve soru zarfları ile de biçimce olumsuz soru tümceleri oluşturulabilmektedir. Karaçay-Balkarcadan bu tip tümcelere şu örnek verilebilir:

Bu art kezivde manga
Kiyik *nek keltirmeyse?*
“Bu son zamanlarda bana
Niçin geyik *getirmiyorsun?*” (Sarı & Balkan 2009: 2405).

c. Karaycada Soru Görünümünde Olumsuzluk

Karaycada soru morfemi *mA*, önündeki kelime ile arasına çizgi işareti (-) konularak ayrılır. Ünsüzü, diğer bazı Kıpçak grubu Türk dillerinde eklendiği kelimenin son ünsüzüne göre değişmesine rağmen, Karaycada daima ‘m’ iledir. Ünlüsü ise, ünlü uyumuna uymamasına rağmen, hem kalın hem ince, hem düz, hem yuvarlak şekilleriyle kullanılabilir. Aynı kelimenin arkasında bile bazen *mä*, bazen de *me* şeklinde yazılmıştır (Gülsevin 2010: 119). Sentakta kesin bir pozisyonu bulunmayan bu morfemler ile biçimce/anlamca olumsuz soru tümceleri oluşturulur:

Muna kazsa kişi otnu koynuna; da upraxları *kiivmäslär-mä?*

“İşte, kişi ateşi koynuna koysa, elbiseleri *yanmaz mı?*” (Gülsevin 2010: 300).

İşi avur *tüvül-me?*

“İşi ağır *değil mi?*” (Gülsevin 2010: 234).

Men-*me* bitik yazam?

“Ben *mi* mektup yazıyorum” (Gülsevin 2010: 235).

Arabäy-*mo* *yoxtur?*

“Araban *yok mu?*” (Gülsevin 2010: 234).

Soru parçacığı kullanılmaksızın oluşturulan olumsuz soru tümcelerine şu örnek verilebilir:

Nek meni *tınlamas ediy?*

“*Niçin* beni *dinlemezdin?*” (Gülsevin 2010: 244).

d. Kumukçada Soru Görünümünde Olumsuzluk

Kumukçanın soru eki Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *mX* şeklindedir, eklendiğı sözcüğe bitişik yazılır (Pekacar 2007: 978). Soru enklitiğı biçimce/anlamca olumsuz soru tümceleri oluşturur:

Kösege saqal çıqmağan bulan *qart bolmaymı?*

“Kösenin sakalı çıkmamakla *yaşlanmaz mı?*” (Pekacar 2006: 145).

Az avâl *görmedikmi*

Madva Salanı küyün?

“Az önce *görmedik mi*

Madva Sala'nın halini” (Tiryaki 2012: 156).

Kisengde malın yok busa, tilingde balın *yokmu?*

Kesende malın yoksa dilinde balın *yok mu?*” (Saraç 2003: 50).

Bilmediñmi ataga da hemsin?

Babanla yaşıt olduğunu *bilmedin mi*” (Tiryaki 2010: 138).

2.2.7.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Soru Görünümünde Olumsuzluk

Kıpçak grubu Türk dillerinin güney kolunu Karakalpakça, Nogayca, Kırgızca ve Kazakça oluşturur. Dibilimsel olumsuzluk bu dillerde de soru biçiminde yansıyabilir.

a. Karakalpakçada Soru Görünümünde Olumsuzluk

Karakalpakçada soru eki olarak *mA* ve /m/ ünsüzünün fonetik değişikliğe uğramış varyantları (*BA*) kullanılır. Ek, başka bir ekle kökün arasına girerse *mA*, *BI* şekline girer ancak bu kullanım yalnızca 2. şahıslarda görülür (Uygur 2007: 572) Soru parçacığı, biçimce/anlamca olumsuz soru tümceleri oluşturur:

Söylegende sözdñ parqın bilmegen

Adam degen menen insan *bolar ma?*

“Söyleyince sözün farkını bilmeyen

Adam demekle insan *olur mu*” (Uygur 1999: 32).

Ya olardıñ oyun *maqullamaysañ ba?*

Yoksa onların düşüncelerine *katılmıyor musun*” (Fedakâr 2008: 310).

Qasqa Alda bolğır, közime küyik bolıp köringenşe, küygentayday kiyge *tüspeysen be?*

“Gözüme üzüntüden için yanıyormuş gibi görüdüğünde, Bozdoğan gibi ateşe *düşmeyecek misin*” (Fedakâr 2008: 315).

Qalay kemşilik *joq pa?*

“Nasıl, bir eksiği *yok mu*” (Fedakâr 2008: 345).

Xalıqqa söz ülgı bolğan *emes pe?*

“Halka söz, örnek olmuş *değil mi*” (Uygur 1999: 49).

Soru enklitiği kullanılmaksızın oluşturulan olumsuz soru tümcelerine şu örnek verilebilir:

Gewde kerip şältiygenşe, batırsınıp tältiygenşe xan pārmanın *nege bejermeysen?*

“Göğsünü gererek övüneceğine, kendini yiğit gibi gösterip böbürleneceğine padişahın fermanını *neden yerine getirmiyorsun*” (Fedakâr 2008: 311).

b. Nogaycada Soru Görünümünde Olumsuzluk

Nogaycada soru eki *-mA*, *-BA* şeklindedir (Akbaba 2007: 635); yükleme bitişiktir. Tümcenin odağındaki öge soru enklitiği ile işaretlenmez ve yüklemden hemen önce gelir (Karakoç 2015: 95). Biçimce/anlamca olumsuz soru tümceleri oluşturur:

Tas Temirdey namartka

kızın berer *usarma?*

“Taş Temir gibi namerde

Kızını vermek *yakışır mı*” (Doğan & Güllüdağ 2014: 41).

Korkpaysıñma köz yastan?

“*Korkmuyor musun* gözyaşından” (Doğan & Güllüdağ 2014: 164).

Yelkeñde bolat kalker

Tuvlmedim, mirza ulım?

“Omzunda çelik kalkan

Değil miydim mirza oğlum” (Doğan & Güllüdağ 2014: 115).

Bir kesek koy *körmediñizbe?*

“Bir tavşan sürüsü görmediniz mi” (Işık 2010: 231).

Er kün bir koydñ artınnan yurip, onı satıp, kurtkamññ aytkanın etsem erüv *bolmaspa?*
 “Her gün bir koyunun peşinden gideceğime, onu satarak hanımımın söylediklerini
 yapsam iyi *olmaz mı?*” (Işık 2010: 217)

Un bergen kisige koy *bermespe?*

“Un veren birine koyun vermedin mi” (Işık 2010: 218).

Nogaycada dolaylılık alanını ifade eden ek fiillerden *eken* soru tümcelerinde şüphe ve tahmin anlamları yüklenmiş retorik soru işaretleyicisi olarak da görev alır. Bu işlevde Türkiye Türkçesine *acaba, mXdXr, mX ki* gibi yapılarla aktarılabilir (Karakoç 2013: 284). Yapı, Türkmen Türkçesinde tümceye şüphe, tahmin, olasılık gibi semantik değerler ekleyen *-KA*, Özbek Türkçesinde *mikin*, Tuvacada *irgi* birimleri ile benzeşmektedir. (Aslan Demir 2015: 109):

Endi barıp, hanga solardı ayt, nasibiñ *aşılmaspa eken*, –deydi karıdası.
 “Şimdi git bunları hana söyle bakalım, nasibin *açılmaz mı acaba*, dedi kardeşi” (Işık 2010: 195).

Soru parçacıksız oluşturulan olumsuz soru tümcelerine şu örnekler verilebilir:

Anda *nege kelmediñ?*

“O zaman *niçin gelmedin?*” (Doğan & Güllüdağ 2014: 207).

Kimdi süymeeek señi?

“Seni *kim sevmeyecek?*” (Doğan & Güllüdağ 2014: 255).

c. Kırgızcada Soru Görünümünde Olumsuzluk

Kırgızcanın soru enklitiği *-BI/-BU* biçimindedir (Çengel 2005: 180); yüklemden hemen sonra yer alır (Karakoç 2015: 96). Enklitik, biçimce/anlamca olumsuz soru tümceleri oluşturur:

Seni men ölümdön alıp kalıp, cakşılık *kalbadımbı?*

“Seni ölümden alıp iyilik *yapmadım mı?*” (Bolçurov 1997: 92).

A-a, turatur, turatur, sen aligi poçtodo tilipon urgan kelindin balası *emessiñbi*?

“A, dur hele, dur, sen o postanede çalışan telefoncu kadının oğlu *değil misin*” (Kulamshaeva 2008: 560).

Emi senden *korkomunbu*?

“Şimdi senden korkar mıyım” (Kulamshaeva 2008: 549).

Emne kalp aytasıñ, el aldında adamdı *öltürbödüñbü*?

“Ne yalan söylüyorsun, halkın önünde adamı *öldürmedin mi*” (Yıldız: 2012: 102).

Boş cürgön adamdın ookaı ötpöy *kalıppı*?

“İşsiz adamın geçimi de bir şekilde *sağlanmıyor mu*” (Yıldız 2012: 114).

Ata, mına bul akmak uşul ubakka çeyin mışıktı *körgön emespi*?

“Baba, bu ahmak şimdiye kadar hiç kedi *görmemiş mi*” (Alyılmaz 2004: 129).

Adam balasına cakşılık barbı, ce *cokpu*?

“İnsanoğluna iyilik var mı, *yok mu*?” (Bolçurov 1997: 92).

Soru enklitiği *ele* ve *eken* sözcükleriyle birleştiğinde ek ünlüsü düşer (Kasapoğlu Çengel 2005: 181). Yeni biçim ile tümceye, Nogaycada olduğu gibi, şüphe, tahmin, olasılık gibi anlamlar eklenir:

Oy canı çok, keçeegi “çoğuluştı” finansı teñnikumuna kirem *debediñ, bele*?

“Sen dünkü toplantıda maliye teknik okuluna gideyim *demedin mi ki*” (Yıldız 2012a: 111).

“Kokus oşonun atın *aytıp ciberbedim beken*?”

“Yoksa onun ismini *mi söylemişim*” (Yıldız 2012a: 192).

Soru enklitiği kullanılmaksızın oluşturulan olumsuz soru tümcelerine ise şu örnekler gösterilebilir:

Kudayım bizge *emne için bala berbedi eken*?

“Allah’ım bize *neden evlat vermedi*” (Bolçurov 1997: 77).

Atam duduk bolup, kızarganda ele *emne sezbedim eken?*

“Babam dilini yutmuş gibi, kıpkırmızı olduğunda neler olup bittiğini *neden anlamadım*”
(Yıldız 2012: 75).

Kabardı *ne berbeysiñ?*

“*Niye haber vermiyorsun*” (Kulamshaeva 2008: 478).

d. Kazakçada Soru Görünümünde Olumsuzluk

Kazakçada soru eki *-mA*, *-BA* şeklindedir (Tamir 2007: 455); yüklemden hemen sonra gelir (Karakoç 2015: 96). Enklitik biçimce/anlamca olumsuz soru tümceleri oluşturur:

Sansız baydan kalğan tul *jaray ma* oğan jalinğan.

“Nice zengin dünya malını arkasında bırakıp gittiğinden onun peşine düşmek *akıl kârı midir*” (İbragim 2010: 272).

Bar bolsañ, Kudayeke, *körmey misiñ?*

Kedeyge bir caksılık *bermey misiñ?*

“Varsan Tanrım, *görmüyor musun?*

Yoksula bir iyilik *vermez misin*” (Ergun 2002: 321).

Konakka mal *soyam ba* saran bolsam?

“Konuğa mal *keser miyim cimri olsam*” (Ergun 2002: 275).

Biz endi tiri bolıp *cüremiz be?*

Biz artık diri olup *gezer miyiz*” (Ergun 2002: 241).

Artında kalğan ağayın,

Bolmas pa edi sadağa?

“Ardında kalan dostların,

Olmaz mıydı sadaka” (Ergun 2002: 270).

Seniñ arkañ *emes pe*

Lıksıtıp malı aydavı?

“Senden sebep *değil mi*
Nice malı sürmesi” (Ergun 2002: 286).

Soru parçacığı kullanılmaksızın oluşturulan olumsuz soru tümcelerine ise şu örnekler verilebilir:

Bas-basıña ceterlik
Enşiñdi *nege bermeyin?*
“Herkeseye yetecek kadar
Nasibinizi *niye vermeyeyim?*” (Ergun 2002: 254).

Kasıña meni sender *nege almaysiñ?*
“Yanınıza beni *niye almazsınız?*” (Ergun 2002: 261).

Cürmeydi kimder cayav zorık kılsa?
“*Yürümez kimler yaya, zorluk olsa?*” (Ergun 2002: 281).

2.2.7.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Soru Görünümünde Olumsuzluk

Kıpçak grubu Türk dillerinin kuzey kolunu Tatarca ve Başkurtça oluşturur. Dilbilimsel olumsuzluk bu dillerde de soru biçiminde yansıyabilir.

a. Tatarcada Soru Görünümünde Olumsuzluk

Tatarcada soru biçimi zamanla ekleşmiş olan, arka ve ön damağa uyumlu iki türü bulunan *mi/ mē* parçacığı ile yapılır (Öner 2007: 710). Enklitik, biçimce/anlamca olumsuz soru tümceleri oluşturur:

Meña gaşıyk *bulmadıñmi? Eytmediñmi* atımdin hem koşımdin bizeyin, dip?
“Bana aşık *olmadın mı? Atımdan ve kuşumdan vazgeçeyim diye söylemedin mi?*” (Urmançı 2007: 40).

Barmaysız mı

Bizniñ yakka?

“*Gitmez misiniz*

Bizim ele” (Urmançı 2007: 226).

Babay mini *yaratmıymı* elle?

“Baban beni *sevmiyor mu*” (Urmançı 2007: 242).

Cirli *cirsemez mē*, suvlu *suvsamaz mı*?

“Yerli *özlemez mi*, sulu *susamaz mı*” (Urmançı 2007: 264).

Soru enklitiği *eken* sözcüğüyle birleştiğinde ileri derecede ekleşir ve ünlüsünü kaybeder:

miken <*mē iken* (Öner 1998a: 205). Bu morfem ile tümceye şüphe, tahmin vb. anlamlar eklenir:

Tukta, diy, minim terbiyelep üstirgen kazım bar idi, ul *ütmes miken*?

“Dur, benim eğitip büyüttüğüm bir kazım vardı, o *geçmez mi ki/ mi acaba*” (Urmançı 2007: 226).

Soru parçacığı kullanılmaksızın oluşturulan olumsuz soru tümcelerine şu örnekler verilebilir:

Min çülde sulganda *nik kilmediñ*?

“Ben çölde solarken *niçin gelmedin*” (Öner 1998b: 68).

Niçik çikte kulga *almagan*?

“*Nasıl* sınırda *tutuklamamış*” (Öner 1998b: 68).

Tülekni ültürmesek bizge *ne bulmagay*?

“Tülek’i öldürmesek bize *neler olmaz ki*” (Urmançı 2007: 30).

b. Başkurtçada Soru Görünümünde Olumsuzluk

Başkurtçada soru enklitiği *-mi, -mı, -mü, -mü* biçiminde olup (Yazıcı Ersoy 2007: 768) biçimce/anlamca olumsuz soru tümceleri oluşturur:

Ällä unda esmäşlek

Täm barmı huñ, xozayım?

“Önümüzde yenilmeyecek

Yemek mi var sanki ey Allah’ım” (Öztürk 2001: 84).

Atahına ata timägän,

İlgä bahadır *bulırmi*?

“Babasına baba demeyen,

Ülkeye bahadır *olur mu*” (Öztürk 2001: 54)

Sabit *tüğilmı*, ağay?

“Öyle *değil mi*, ağabey” (Yazıcı Ersoy 2010: 82).

Soru parçacığından sonra gelen *ikan* kiplik sözcüğü tümceye Başkurtçada da tereddüt veya şüphe ifadesi katmaktadır (Yazıcı Ersoy 2007: 768):

Qolansästeñ hılıwı bını äsähenä höylägäs, äsäshe aqıl eyäläre menän aqıllaşıp hıyrızı asıwlandırhaq, kire Qolansäs yanına qaytıp *kitmäsmı ikan*?

“Kolanses’in kız kardeşi bunu anasına söyleyince anası akıl sahiplerine danışır; biz de sığırı kızdırırsak Kolanses’in yanına dönüp *gitmez mi acaba*” (Ergun & İbrahimov 2000: 195).

Soru enklitiği kullanılmaksızın oluşturulan olumsuz soru tümcelerine şu örnek verilebilir:

Ay äbey, *nişläp miñä* şunda uq äytmängöz?

“Ey hanım, *neden* bana bunu *söylemedin*” (Ergun & İbrahimov 2000: 318).

2.3. SONUÇ

Tümcesel olumsuzluk tüm beyanın olumsuzlandığı, reddedilenin ifadenin tamamı olduğu olumsuzluk türüdür. Dillerde olumsuz görevli kelimelerle, olumsuz fiillerle veya eklerle olumsuzlama biçiminde görülen bu olumsuzluğun en temel yapımını sondan eklemeli bir dil olan Türkçe tümceye eklenen biçimbirimlerle sağlar. Türkçenin bu olumsuzlamayı sağlayan standart olumsuzluk işaretleyicisi *-mA* morfemidir ve *i-* fiili dışında bütün fiil kök ve gövdelerine eklenerek biçimce olumsuz fiil tümceleri oluşturur. Kıpçak grubu Türk dillerinde bu ek ya Türkiye Türkçesi ile aynı kalmış ya da birtakım değişikliklere uğramıştır. Kimi dillerde standart olumsuzluk işaretleyicisinin ünsüzü benzeşme sonucu /b/ ve /p/ ikincil ünsüzlerine değişmiş, kimi dillerde ünlü uyumu neticesinde ek ünsüzü /o/ ve /ö/ seslerine dönüşmüştür. Standart olumsuzlayıcının Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *-mA* olduğu Kıpçak grubu Türk dilleri Kırım Tatarcası, Karaçay-Balkarca, Karayca, Kumukça, Tatarca ve Başkurtçadır. Nogayca, Kazakça ve Karakalpakçanın olumsuzluk eki *-mA*, *-BA* iken Kırgızcanın standart olumsuzluk işaretleyicisi ise tonluyla biten fiillerde b'li, tonsuzla biten fiillerde p'li kullanılmak üzere *-BA/-BO* biçimindedir.

Kıpçak grubu Türk dillerinde de geniş zamanın olumsuz çekiminde eklenen biçimbirimler diğer kiplerin olumsuz çekiminde eklenen biçimbirimlerden farklıdır. Kumukçanın, Karaycanın, Tatarcanın ve Başkurtçanın olumsuz geniş zaman çekimi *-mAs* ile yapılırken ekin birinci şahıs çekimlerinde bu biçimbirim yerini *-mA* morfemine bırakmaktadır. Bu durum geniş zaman olumsuz çekiminin *-mAz* ile sağlandığı Batı Kıpçak grubu Türk dillerinden Karaçay-Balkarca ve Kırım Tatarcasında da mevcuttur. Kazakça, Nogayca ve Karakalpakça geniş zaman olumsuz çekimi için *-mAs*, *-BAs* eklerini kullanırken Kırgızcada bu ek uyuma bağlı olarak *-BAs/ -BOs* şeklindedir. Güney Kıpçak grubu Türk dillerinde birinci şahıs çekimlerinde ekin son fonemi kaybolmamaktadır.

Türkiye Türkçesinde ek fiilin olumsuzunu kuran *değil* yapısının varyantları ile *emes* ve olumsuz varlıksal tümcelerin eylemi görevindeki *yok* sözlükbirimi Kıpçak grubu Türk dillerinde standart olumsuzluk işaretleyicisinin eklenmediği kimi bildirme ve tasarlama kiplerinin de olumsuzlayıcısı durumundadırlar. Bu işlevlerinde iken tümcesel olumsuzluk oluşturmada kullanılırlar.

Türkiye Türkçesinde ek eylemin olumsuzunu oluşturan *değil* sözcüğünün geniş zaman (şimdiki zaman), duyulan geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart olmak üzere dört kipi vardır. *Değil*, bu işlevi dışında çekimli eylemlerle de kullanılabilen, bağlaç olarak da görev alabilmektedir. Kıpçak grubu Türk dillerinde ise olumsuz ek fiil Kazakça, Kırgızca ve Karakalpakçada *emes*; Nogaycada *tuvil*; Kumukçada *tügül*; Tatarcada *tügil*; Başkurtçada *tügel*; Kırım Tatarcasında *degil*; Karaçay-Balkarcada *tügül/tügül/tül/tüyül*; Karaycada *tuvil/tüwül* yapılarıyla elde edilmektedir. Sözcük edat işlevindeyken ise *değilin* varyantları kullanılmaktadır. Karakalpakçada bu edat *emes* iken Kırgızcada hem *emes* hem *tügül* ve Kazakçada da hem *emes* hem de *tügil* bu işlevde kullanılmaktadır.

Tümcesel olumsuzluğu oluşturan bir diğer yapı da biçimce olumlu anlamca olumsuz tümceler üreten *ne...ne* bağlacıdır. İngilizcede *neither...nor*; Almandada *weder... noch* kalıplarına denk olmakla birlikte bu dillerde bağlacın yer aldığı yüklem olumlu şekilleriyle kullanılır. Doğru kullanımının olumlu yüklem olmasına karşın Türkçede *ne...ne* bağlaçlı cümlelerin yüklemelerinin, özellikle anlamca olumsuzluğun kullanıcı tarafından zayıf kaldığı düşünüldüğünde, olumsuzlandığı da görülmektedir. *Ne... ne* bağlacı aynı şekilde Tatarca ve Başkurtça dışındaki Kıpçak grubu Türk dillerinde de kullanılmaktadır. Bu dillerde de yüklem olumlu veya olumsuz olabilmektedir. Bu bağlaç anlamsal bir olumsuzlayıcı olduğundan olumsuz yüklem kullanımı söz konusu olduğunda çoklu olumsuzluktan bahsedilemez.

Bir cümlede birden fazla olumsuz öge bulunması durumuna *çoklu olumsuzluk (multiple negation)* denmektedir. Tümcede bulunan bu olumsuz yapıların bazı dillerde tek bir olumsuz anlamı desteklediği, bazı dillerde ise birbirinin değerini yok ederek olumlu bir anlam oluşturduğu görülmektedir. Tümcedeki iki olumsuzluk birbirini iptal eder ve bir olumluluk doğarsa *çift olumsuzluk (double negation)*; cümlede yer alan olumsuzluk unsurları birbirini iptal etmeyip tek bir olumsuz anlamı desteklediğinde ise *olumsuzluk uyumu (negative concord)* meydana gelmektedir. Standart olumsuzlayıcılar dışında tümceye olumsuzluk veren bu unsurlar genellikle zarf ve nesne olmakla birlikte olumsuz kutuplanma ögeleri (negative polarity item=NPI) terimi ile anılmaktadırlar. Türkçe çift olumsuzluğun ve olumsuzluk uyumunun görüldüğü bir dildir ve en sık kullanıma sahip olumsuz kutuplanma ögesi *hiç* sözlükbirimidir. Pek çok dilde olduğu

gibi diğerk olumsuz kutuplanma ögeleri de en çok kullanılan sözlükbirimden türemiştir: *hiçbir, hiçbir zaman, hiç kimse* vb. Diğerk olumsuz kutuplanma ögeleri ise *kimse, asla, katiyen* gibi sözcüklerdir. Kıpçak grubu Türk dillerinin de tamamında tümcesel olumsuzluğa dâhil olup tümcenin olumsuz anlamını destekleyen, olumsuzluğun açısını genişleten olumsuz kutuplanma ögeleri mevcuttur.

Türkçede dilbilimsel olumsuzluğun tüm iletiyi kapsadığı tümceler soru yöneltme ile de oluşabilmektedir. *mX* soru parçacığı olumlu bir tümceye eklenerek biçimce olumlu bir tümcenin anlamını olumsuza çevirebilmektedir. Tümcede soru parçacığına yer vermeden soru zamirleri, zarfları ve sıfatları aracılığıyla da biçimce ve anlamca olumsuz soru tümceleri oluşturmak mümkündür.

3. BÖLÜM: KIPÇAK GRUBU TÜRK DİLLERİNDE MORFOLOJİK OLUMSUZLUK

3.1. GİRİŞ

Dilbilimsel olumsuzlukta iletilen tüm ifadenin olumsuzlandığı gibi yalnızca sözcüklerin olumsuzlandığı da görülür. Sözcüklerin ön eklerle veya son eklerle olumsuzlandığı bu olumsuzluk türü morfolojik olumsuzluktur. Reddedilen, beyanın tamamı değil, sadece bir işaretleyici ile olumsuzlanan sözlükbirimdir. Pavey (2010) tarafından “öz olumsuzluk” olarak adlandırılan bu türde olumsuzluğun etki alanı yalnızca sözcüklerdir. Pavey’in örneği *unhappy* sözüdür. Bu sözcükte *un* yapım eki sadece sözcüğü olumsuzlamıştır. İngilizcede bu tür olumsuzlayıcı ön ekler *un*, *dis*, *non*, *im* gibi birden fazla iken Türkçenin sözcükleri olumsuzlayan tek morfemi *+sXz* isimden isim yapım ekidir. Arapça *gayr-* ile Farsça *bî-* ve *nâ-* ön eklerinin olumsuzladığı, morfolojik olumsuzluk görülen kimi kalıplaşmış sözcükler de hem Türkiye Türkçesine hem de Kıpçak grubu Türk dillerine kopyalanmış durumdadır.

3.2. -SXZ EKİ İLE ELDE EDİLEN MORFOLOJİK OLUMSUZLUK

Türkçenin işlevlik derecesi en yüksek eklerinden biri olan *+sXz* Orhon yazıtlarına dek takip edilebilen, isim soylu sözcüklere eklenerek yeni bir kalıcı isim türeten bir morfemdir: *oksuz* (KT D3), *idisiz* (KT D19), *ögsüz* (KT K9), *buñsuz* (BK K4), *subsuz* (BK GD) (Tekin: 2010). Noksanlık ve yokluk ifade eden bu biçimbirimin diğer isimden isim yapım eklerinden farkı eklendiği sözcüğe kattığı olumsuz anlamla morfolojik olumsuzluk oluşturmastır.

Yokluk eki olarak da anılan *+sXz* ekinin ters işlevini, bulunma ve sahiplik gibi anlamlar veren, kullanım sıklığı yüksek bir ek olan *+lX* üstlenir. Ergin (2004: 160) Bu ekin *+li*, *+li*, *+lu*, *+lü* ekinin menfisi olduğunu ve esas hususiyetinin menfilik ifade etmesi

olduğundan menfi isim yapma eki adıyla anıldığını bildirmiştir. Korkmaz (2009: 64) *akılsız, başsız, güçsüz, korkusuz, umutsuz* gibi örnekler vererek ekin olumsuz anlamda sıfatlar türeten, sahip olma ve kendinde bulundurma görevindeki sıfat türeten *+lı, +li, +lu, +lü* ekinin karşıtı olduğunu ifade etmiştir. Banguoğlu (2015: 201) da söz konusu ekin *+lı, +li, +lu, +lü* ekinin zıt anlamlısı olduğunu, Eski Türkçeden beri her ada gelip bir *giderme hali, kimsiz hali* niteliği taşıdığını; isimlerden *giderme sıfatları* yaptığını belirtmiştir.

Eke zıtlık veya yokluk kastederek de olsa olumsuzluk eki demenin yanlış olduğu düşüncesinde olan Erten (2007) ise, *+lX* eki ile yapılan her kelimenin *+sXz* ekli bir karşıtı olmadığını belirterek *kirli/temiz, uslu/yaramaz* ve *toplu/zayıf* örneklerini vermiştir. Üstünova ve Horoz (2001: 119-140) da aynı kanaattedirler. *Adanalı* ve *kareli* örneklerinde olduğu gibi *+lX* ekini alan her sözcüğün *+sXz* ekini almadığına, *amansız* ve *ıssız* sözcüklerinde görüldüğü gibi *+sXz* ekini alan her sözcüğün de *+lX* ekini almadığına dikkat çekmişlerdir. Bununla birlikte farklı sıklıkta kullanılmaları ve adlar için olumluluk ve olumsuzluk kavramlarının söz konusu olmadığı gibi birtakım gerekçelerle *+sXz* ekinin olumsuzluk eki olarak adlandırılmasının doğru olmadığı görüşüne varmışlardır.

+sIz eki başka ekler alarak birleşik ekler de oluşturan bir biçimbirimdir. Bunlardan biri *ansızın* örneğinde görüldüğü gibi addan zarf türeten *+sIzIn* ekidir. *+sIz* eki ve *+In* vasıta hali ekinin kaynaşmasından oluşan ek, mastar ekinden sonra gelerek *+mAdAn* zarf-fiil ekine ekine koşut zarflar türetmiştir: *açmaksızın, durmaksızın, görmeksizin, yorulmaksızın* vb. Bu gibi birleşik eklerden diğeri ise *+sXz* ile bir başka isimden isim yapım eki *+lXk* birleşimden oluşmuş olan *+sXzIzXk* ekidir. Fonksiyonu isimden yokluk görevinde soyut isimler türetmektir: *cansızlık, eşitsizlik, mutsuzluk, güçsüzlük* vb (Korkmaz 2009: 56).

+sXz biçimbirimi, *yok* sözlükbirimi ile olumsuzlanmış kimi isim tümcelerinin anlamını yoksunluğundan bahsedilene eklenerek karşılayabilmektedir:

kimsem yok = kimsesizim, bir işim yok = işsizim vb.

Yakutça, Dolganca, Salarca, Sarı Uygurca, Altayca, Tuvaca, Tofaca, Şorca ve Hakaşçada görülmeyen *+sXz* (Schönig: 2013) Halaçça, Çuvaşça ve Kıpçak grubu Türk

dillerinde mevcuttur. Ek, kimi Kıpçak dillerinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi iken kimi Kıpçak dillerinde iki ünlüdür.

3.2.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde -sXz Eki ile Elde Edilen Olumsuzluk

Kıpçak grubu Türk dillerinin batı kolunu Kırım Tatarcası, Karaçay-Balkarca, Karayca ve Kumukça oluşturmaktadır. Bu dillerde de +sXz ekinin kodladığı morfolojik olumsuzluktan söz edilebilir.

a. Kırım Tatarcasında-sXz Eki ile Elde Edilen Olumsuzluk

Kırım Tatarcasında da bu ek +sIz/+sUz şeklindedir (Yüksel 2007: 830).

Tünyâda *ğamsız* kim bar

Ĥatır kalmasın maña.

“Dünyada *ğamsız* kim var

Hatır kalmasın bana” (Kakuk 1993: 27).

Aneler babalar

Balasız kalgan.

“Anneler babalar

Evlatsız kalmış” (Kakuk 1993: 137).

Samâverim *kalaysız*

Çayı da *damsız*.

“Semaverim *kalaysız*

Çayı da *demsiz*” (Kakuk 1993: 152).

Alçak üyniñ tüpesi

Keremetsiz

Şu Bah-saray kızları

Merhametsiz.

“Alçak evin tepesi

Kiremetsiz

Şu Bahçesaray kızları

Merhametsiz” (Kakuk 1993: 180).

Kahve *Yemensiz* olmiy

Bülbül *çimensiz* olmiy

Yârı yahşî olanlar

Er kün *amamsız* olmiy

“Kahve *Yemensiz* olmuyor

Bülbül *çimensiz* olmuyor

Yâri güzel olanlar

Her gün *hamamsız* olmuyor” (Kakuk 1993: 53).

Yurtsuz qalğan hor milletim,

Ğurbetlikte yüresin,

Açlıq, holıq, hastalıqtan

Sürü-sür ölesin.

“*Yurtsuz* kalan hor milletim,

Gurbetlikte yaşıyorsun,

Açlık, holık, hastalıktan

Sürü sürü ölüyorsun” (Sava 2013: 8).

b. Karaçay-Balkarcada -sXz Eki ile Elde Edilen Olumsuzluk

Karaçay-Balkarcada da bu ek Türkiye Türkçesinde olduğu gibi +sIz/+sUz olarak kullanılmaktadır (Tavkul 2007: 898).

Azıksız bolup açdan aç başladım.

“*Yiyeceksiz* kalıp acıkmaya başladım” (Tavkul 2004: 116).

Tabsız cürübübnü da endi tıyayık.

“*Uygunsuz* hareketlerimizi de artık engelleylim” (Tavkul 2004: 258).

Kâzim sözüñ bermez sizge,

Zulmunu süygen *betsizge*.

“Kazım sözünü vermez size,

Zulmü seven *yüzsüze*” (Balkan 2015: 577).

Cangur cavub *ongsuz, kolaysız* bolganem.

“Yağmur yağıp *güçsüz, mecalsiz* kalmıştım” (Tavkul 2004: 320).

İgi *sözsüz* jaşav nedi?

Tuzsuz hantha teppe-tengdi.

“İyi *sözsüz* hayat nedir?

Tuzsuz yemeğe denktir” (Balkan 2015: 576).

Meni sözüñ-nögerd tüzge,

Tıyanç fakırğa, *öksüzge*.

“Sözüm arkadaştır doğruya,

Dayanaktır fakire, *öksüze*” (Balkan 2015: 577).

c. Karaycada -sXz Eki ile Elde Edilen Olumsuzluk

Karaycanın Haliç diyalektinde bu ek *+sız*, *+siz* ve *+suz* biçimindedir (Musayev 2002: 208).

Tanıhsız bolmaheydır.

“*Tanıksız* olmayacak” (Çulha 2002: 4).

Tinçsizlıxta tatlı-de aş sıymıdır.

“*Dinçsizlikte* tatlı aş da değersizdir” (Çulha 2002: 17).

Aşsız tirilmäs, *işsiz* yemlämäs.

“*Aşsız* yaşamaz, *işsiz* yiyemez” (Gülsevin 2010: 257).

Tiliyni baylap tutxun öz avzuyda
 Da *tilsiz* kibik bolhun ortaxlıxta.
 “Dilini bağla ve ağzında tut
 Ve ortalıkta *dilsiz* gibi ol” (Çulha 2002: 20).

Göl suvlar tügäl körkündä
 Aruv kuyaşxa tartılat
 Da kuyaş *uçsuz* küçündä
 Kuçmahına anı alat.
 “Göl suları bütün güzelliğiyle
 Zayıf güneşe asılmış
 Ve güneş *sınırsız* gücüyle
 Onları kucağına alıyor” (Çulha 2002: 29).

d. Kumukçada-sXz Eki ile Elde Edilen Olumsuzluk

Kumukçada ek Türkiye Türkçesinde olduğu gibi -sXz olarak kullanımdadır (Pekacar 2007: 968).

Adilsiz yurtda *accalsız* öler.

“*Adilsiz* (adalet olmayan) yerde *ecelsiz* ölünür” (Pekacar 2006: 45).

Emsiz aruv, *sebepsiz* ölüm bolmas.

“*Dermansız* hastalık, *sebepsiz* ölüm olmaz” (Pekacar 2006: 110).

Anlavsuznu yiberip tıñlay barğan artından.

“*Anlayışsızı* gönderip dinlemeye gitmiş arkasından” (Pekacar 2006: 53)

Ögüz müyüzlü sıyr *kütsüz*, sıyr müyüzlü ögüz *qutsuz* bolur.
 “Öküz boynuzlu sığır *alimsiz*; sığır boynuzlu öküz *kutsuz* (acınacak durumda) olur”
 (Pekacar 2006: 159).

3.2.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde -sXz Eki ile Elde Edilen Olumsuzluk

Kıpçak grubu Türk dillerinin güney kolunu Karakalpakça, Nogayca, Kırgızca ve Kazakça oluşturmaktadır. Bu dillerde de isimlere eklenen -sXz ile morfolojik olumsuzluk elde edilir.

a. Karakalpakçada-sXz Eki ile Elde Edilen Olumsuzluk

Karakalpakçada bu ek düz ve dar ünlülü olarak -sIz şeklindedir. Bu dilde de kullanımı oldukça yaygındır (Uygur 2007: 553).

Aşiq *yarsız*, bülbül *gülsiz*
 Kiyik *şölsiz*, sona *kölsiz*
 Ziywar aytar *jurtsız elsiz*
 Adam bir diywana mezgzer.
 “Aşık *yârsiz*, bülbül *gülsüz*
 Geyik *çölsüz*, suna *gölsüz*
 Zivar der ki *yurtsuz halksız*
 Adam bir divaneye benzer” (Uygur 1999: 30).

Bunu esitken duşpanniñ läşker başıları da qamaldı dawam ettiriw *paydasız* degen oy menen läşkerlerin alıp keyin qaytarıwğa tayarlıq köre baslaydı. “Bunu işiten düşman askerlerinin komutanı da, kuşatmanın *faydasız* olduğunu düşünüp, askerlerine dönüş hazırlığı yapmalarını emreder” (Fedakâr 2008: 287).

Quw qulqın uşın ağasına japa şektirip, tuwğanın ölimge tiktirip, *wapasızlıq* etkenligi sebepli hämme onan boyun awlaq uslaytuğın bolıptı. “Kör boğazını doyurmak için ağabeyinin eziyet çekmesine neden olduğu, kardeşini ölüme gönderdiği ve *vefasızlık* ettiği için, insanlar ondan uzak durur olmuş” (Fedakâr 2008: 312).

b. Nogaycada -sXz Eki ile Elde Edilen Olumsuzluk

Nogaycada da ek -sIz biçimindedir (Ergöneç Akbaba 2007: 630).

Karavsız kalar usaydı bizim yırgan malımız.

“*Bakımsız* kalmışa benzerdi bizim yığılan malımız” (Doğan&Güllüdağ 2014: 133).

Musa-biyden kalgan uvıllar bir *kılıksız* uvallar eken.

“Musa Bey’den kalan çocuklar *kılıksız* çocuklarmış” (Doğan&Güllüdağ 2014: 193).

Mal *iesiz* dediñme?

Yan *iesiz* dediñme?

“Mal *sahipsiz* dedin mi?

Can *sahipsiz* dedin mi?” (Doğan&Güllüdağ 2014: 181).

c. Kırgızcada -sXz Eki ile Elde Edilen Olumsuzluk

Bu ek Kırgızcada da +sız/+siz, +suz/+süz şeklinde hem damak hem dudak uyumuna bağlı olarak kullanılır (Kasapoğlu Çengel 2005: 119).

Üç kün *tamaksız* cöö kelgen.

“Üç gün *yemeksiz*, yayan gelmiş” (Bolçurov 1997: 80).

Alsız bolup duşmandın,

Aldına beker tüşbeylik.

“*Halsiz* düşüp düşmanın,

Önüne boş yere düşmeyelim” (Çeribaş 2011: 99).

Sen balıktar emne üçün *tilsiz* ekenin bilesinbi' canım?

“Sen balıkların neden *dilsiz* olduklarını biliyor musun, canım” (Alyılmaz 2004: 124).

İretsiz işte iygilik çok.

“*Düzensiz* işte başarı, iyilik olmaz” (Doğan 2000: 221).

Bergen toyuñ *orunsuz*,

Beker ketet tınçıñar.

“Verdiğin toy *yersiz*,

Boşuna kaçar huzurunuz” (Çeribaş 2011: 91).

Bul SSSR de emne için *cumuşsuzduk* çok?

“Bu SSCB’de neden *işsizlik* yok” (Alyılmaz 2004: 127).

Ak samandı çöptöy kör,

Körüksüz da bolsa tüzük kör.

“Ak samanı ot gibi gör,

Yakışksız da olsa düzgün gör” (Çelik 1998: 119).

Kanına cerdi boyottu,

Eç *künöösüz* öltürüp,

Başın kesip taştagan.

“Kanıyla yeri boyattı,

Hiç *günahsız* öldürüen,

Başını kesip atan” (Çeribaş 2011: 96).

d. Kazakçada -sXz Eki ile Elde Edilen Olumsuzluk

Ek, Kazakçada +sIz biçimindedir (Tamir 2007: 439).

Akılsız dostıdan akıldı duspan arıktı.

“*Akılsız* dostundan akıllı düşman iyi olur” (Ergun 2002: 162).

Eki arıştan cabılsa devdi öltirer,

Acal ketse *avruvsız* savdı öltirer.

“İki arslan birleşse devi öldürür
Ecel yetse *ağrısız* sağı öldürür” (Ergun 2002: 204).

Bögembayday cas bersin,
Ölçevsiz mal menen bas versin.
“Bögembay’inki gibi yaş versin,
Hadsiz mal-baş versin” (Ergun 2002: 215).

Aytkan sözge tüsinbes,
Adamın *miysiz* akımağı.
“Söylenen sözü anlamaz,
Adamın *beyinsiz* ahmağı” (Ergun 2002: 229).

3.2.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde -sXz Eki ile Elde Edilen Olumsuzluk

Kıpçak grubu Türk dillerinin kuzey kolunu Tatarca ve Başkurtça oluşturmaktadır. Morfolojik olumsuzluk, Kıpçak grubunun bu dillerinde de -sXz biçimbirimi ile elde edilir.

a. Tatarcada-sXz Eki ile Elde Edilen Olumsuzluk

Tatarcada bu morfem *-sız/-sěz* biçimindedir (Öner 2007: 699).

İlahi, bu kızını kavmi-halkı, malı-tevarını-barçasını kön essiliki birle *dermansız*
kılğaysen!

“İlahî, bu kızını, kavmini, halkını; malını, mülkünü hepsini güneşin sıcaklığıyla
dermansız kılasın” (Urmançı 2007: 38).

Mine aññ *çıdamsız*, yarsuv küñili şul yirlerni de küresi kile, anda neler barın bilesi kile. “İşte onun *sabırsız*, hasretli gönlünün bu yerleri de göresi gelir, orada neler olduğunu bilesi gelir” (Urmançı 2007: 324).

Yañrıy cırlar törki illerde
Ala tavlار, ıssık küllerde
Sır deryada, *iksöz* çöllerde...
“Yankılanıyor türküler Türk illerinde
Aladağlar, Issık Göllerde
Sirideryada, *sınırsız* çöllerde” (Öner 1997: 194).

Şiksöz Bedërde
Enver Beg ruhu
Bulgandır berge.
“*Şüphesiz* Bedir’de
Enver Bey ruhu
Olmuştur beraber” (Şekürov 1997: 192).

b. Başkurtçada -sXz Eki ile Elde Edilen Olumsuzluk

Başkurtçada ise bu ek dilin seslik özelliklerinden olan sözcük ve ek başındaki /s/ foneminin /h/ fonemine değişimini göstermiş ve +hız_ç +hız_ç +hüz_ç +hüz_ç biçimlerinde kullanılır olmuştur (Yazıcı Ersoy 2007: 762).

İldeñ moñla bulganı
Batırhız torop qalganı.
“Halkın dertlenmesi;
Bahadırsız kalması” (Öztürk 2001: 148).

İle lä höymäş ir-batır
İlhız zä yöröp dan almaş.

“Halkının sevmediği er bahadır
Halksız gezip ün almaz” (Öztürk 2001: 167).

Morazım tigän ber batır,
 Aşaw tota *qoroqhüz*
 “Muradım denilen bir bahadır,
 At tutar *kementsiz*” (Öztürk 2001: 128).

Xan beyzäre-väzirzär
Önhüz torop qalgan huñ
 Tuqtamış xan xökömdö
 İzevkäygä tapşırğan.
 “Han beyleri, vezirler
Sessizliğe gömülünce
 Toktamış Han hükmü
 Edige’ye verdi” (Öztürk 2001: 68).

Koyroğon kaysılap,
 Awızın tamsılap,
Ağashız, möyöshüz,
 Oy haldi eweşiep.
 (Kariuğas)
 “Kuyruğunu kesip
 Ağzını damla damla edip,
Ağaçsız köşesiz
 Ev kurdu ıslatıp.
 (Kırlangıç)” (Tokatlı 1995: 75).

3.3. TÜRKÇE OLMAYAN EKLERLE ELDE EDİLEN MORFOLOJİK OLUMSUZLUK

Türkçe isimden isim yapım eki *-sXz*; eklendiği sözcüklere olumsuz anlam veren, o sözcük anlamının işaret edilende olmadığını veya bulunmadığını gösteren, Arapça ve Farsça sözcüklerin olumsuzlayıcı morfolerleri Arapça *gayr-* ile Farsça *bî-* ve *nâ-* ön eklerinin yerini tutan işlevsel bir ektir. *Gayriahlaki* yerine *ahlaksız/ahlak dışı*, *gayriihtiyari* yerine *istemsiz/istem dışı*, *gayriciddi* yerine *ciddiyetsiz*, *gayrisihhi* yerine *sağlıksız*; *bitaraf* yerine *tarafsız*, *bibaht* yerine *bahtsız*, *biçare* veya *naçar* yerine *çaresiz*, *namağlup* yerine *yenilgisiz* gibi kullanımların Türkçeye yerleşmesine olanak sağlamıştır. Ancak bu Arapça ve Farsça asıllı kalıplaşmış sözcükler birer genel kopya örneği olarak Türkiye Türkçesinde hâlâ kullanım alanı bulmaktadır. Bu yapıdaki sözcükler Kıpçak grubu Türk dillerine de kimi zaman Türkiye Türkçesine kopyalandığı gibi kimi zamansa küçük fonetik farklılıklarla kopyalanmıştır. Bu tip sözcükler incelenen veri kaynaklarında Batı Kıpçak grubu Türk dillerinden Kırım Tatarcası ile Kumukçada, Güney Kıpçak grubu Türk dillerinin tamamında; Karakalpakçada, Nogaycada, Kırgızcada ve Kazakçada tespit edilmiş; Kuzey Kıpçak grubu dilleri Tatarca ve Başkurtçada ise tespit edilememiştir.

Layilâhi, sen bilirsin

Kalmışım ğarip, *naçar*.

“Ya ilâhi sen bilirsin

Kalmışım garip, *çaresiz*” (K.T, Kakuk 1993: 95).

Köp söylegen gişini gertisi de *nehaq*.

“Çok konuşan kişinin gerçeği de *doğru değil*” (Kmk, Pekacar 2006: 144).

Namartğa nalat oşavlu.

“*Namerde (veya haine)* lanet yakışır” (Kmk, Pekacar 2006: 151).

Nämehremdi hasla joldas tutpağan

Atı Qaraqalpalq ellerim bardı.

“*Namahremi* asla yoldaş tutmayan

Adı Karakalpak halklarım vardı” (Krk, Uygur 1999: 27).

Tas Demirdey *namartka*

Kızın berer usarma?

“Taş Demir gibi *namerde*

Kızını vermek yakışır mı” (Ngy, Doğan & Güllüdağ 2014: 41).

Naadan doston zire artık.

“Akıllı düşman, *cahil/bilgisiz* dosttan iyidir” (Krg, Bolçurov 1997: 92).

Oğugum kelbeyt - dep, karatıp turup ƙalp aytıp tursañ, anan ağaylar sağa ƙantip *naarazi* bolboyt!

“Okumak istemiyorum, diyerek hocaların gözlerinin içine bakarak yalan söylüyorsun, hocalar sana nasıl *rızasızlık* göstermesinler” (Krg, Yıldız 2012a: 116).

Semeyde toprağım bolar bilem,

Kempirbay duğa kılsın *beyşarağa*.

“Semey’de toprağım olur bilirim,

Kempirbay dua kılsın *biçareye*” (Kzk, Ergun 2002: 317).

Nämertterdin işi bul.

“*Namertlerin* işidir bu” (Kzk, Ergun 2002: 317).

Akılğa keybir *nadan* bağınbağan.

“Akla bazı *cahiller/bilgisizler* bağlanmamış” (Kzk, Ergun 2002: 261).

3.4. SONUÇ

Dilbilimsel olumsuzluk yalnızca tümce seviyesindeki ifadeleri olumsuzlamaya değil sözcük seviyesinde olumsuzlamaya da izin vermektedir. Biçimbirimlerin sadece eklendiği sözcüğü olumsuzladığı olumsuzluk türü olan morfolojik olumsuzluk Türkçede işleklik derecesi yüksek eklerden olan +sXz isimden isim yapım eki ile ortaya çıkar. Orhon yazıtlarına dek izlenebilir olup noksanlık ve yokluk ifade eden, +sIzIn ve +sXzIXk gibi birleşik eklerde de yer alan bu biçimbirimin diğer isimden isim yapım eklerinden farkı eklendiği sözcüğe kattığı olumsuz anlamla morfolojik olumsuzluk oluşturmasıdır. Kıpçak grubu Türk dillerinden Kırgızca, Kırım Tatarcası, Kumukça, Karaçay-Balkarca ve Karaycada da ek +sXz şeklindedir. Nogayca, Karakalpakça ve

Kazakçada +sIz biçiminde olan ek Tatarcada -sız/-sěz; Başkurtçada ise +hız, +hız, +hüz, +hüz olarak kullanılmaktadır. Söz konusu ekin üstlendiği işlev Arapça *gayr-* ile Farsça *bî-* ve *nâ-* ön ekleri ile de karşılanmaktadır. Bu ön eklerle işaretlenmiş sözlükbirimlerin Türkiye Türkçesine ve *bî>bey* gibi bazı küçük fonetik farklılıklarla Kıpçak grubu Türk dillerine kopyalandığı görülmektedir.

4. BÖLÜM: KIPÇAK GRUBU TÜRK DİLLERİNDE SÖZLÜKBİRİMSEL OLUMSUZLUK

4.1. GİRİŞ

Dilbilimsel olumsuzluğun semantik yönünün ön plana çıktığı sözlükbirimsel olumsuzluk bir sözcüğün herhangi bir olumsuzlayıcı morfem almaksızın olumsuz anlam taşımaya durumunda görülen olumsuzluk türüdür. Varlıksal olumsuz tümcelerinin eylemleri ve sözlük karşılıkları negatif anlamlar barındıran sözcükler bu olumsuzluk türünü oluşturan yapılardır.

4.2. YOK SÖZLÜKBİRİMİ

Varlıksal tümcelerinin özel sözlükbirimlerle kurulması dillerde sıkça rastlanan bir durumdur. Bunun sebebi varlıksal ifadelerinin konuşma dilindeki kullanım sıklığının son derece yüksek olmasıdır. Dahl bu tür kullanım için Türkçe *var* ve *yok* kelimelerini, Rusça için *est* “var” ve *net* “yok” kelimelerini örnek göstermiş ve *net*’in *est*’e göre iki kat fazla kullanıldığını bildirmiştir. Varlıksal olumsuz tümce elde etmede bu yöntemden farklı kullanımlar gösteren diller de mevcuttur. Örneğin Bolivya’da konuşulan Sirionó dilinde standart olumsuzlayıcı ve olumsuz varlıksal unsur aynıdır. Bu dilde olumsuz varlıksal cümle elde etmek için yoksunluğu belirtilmek istenen isme standart olumsuzlayıcı olan *-ä* eklenmesi yeterlidir (Dahl 2010: 28).

Croft’a göre olumsuz varlıksal fiiller, olumsuzluk işaretleyicileri için olası kaynaklardan biridir ve dillerde şu aşamalar sonucu meydana gelir:

1. Standart olumsuzlayıcı varlıksal cümlelerde de kullanılmaya başlar.
2. Varlıksal fiil ile standart olumsuzlayıcının birleşmesinden ya da tamamen farklı bir süreçle özel bir olumsuz varlıksal yapı doğar.

3. Olumsuz varlıksal yapı standart olumsuzlayıcı olarak kullanılmaya başlar.
4. Olumsuz varlıksal cümleler önceki olumsuz varlıksal yapı ve olumsuzlanmamış varlıksal fiilin bir birleşimini görevlendirir ve bu noktada ilk aşamaya dönülür (Dahl 2010: 32).

Türkçenin olumsuz varlıksal eylemi *yok* sözlükbirimidir. Türkçenin en eski yapılarından biri olan *yok*, Orhon yazıtlarında *yok bolmazun* (KT D11, KT D 25), *yok çıgan* (KT G10), *yok erser* (KT K10), *yok kılın* (BK G4), *yok boltı* (BG D36) gibi isim ve fiil gruplarının bir parçası olarak görülmektedir. (Tekin: 2010). *yo- fiilinin -k eki ile birleşmesinden türemiştir.

Var karşıtı olup varlıksal tümceler olumsuzluğunu sağlayan öge olan *yok* Türkçede olumsuz anlam taşıyan ve anlamca olumsuz cümleler oluşturmanın yanı sıra edat ve bağlaç olarak da kullanılmaktadır. Birbirine zıt iki tümceyi bağlamak için (a) ve bir şahsın ifadelerinde şüphe duyma, şahsa inanmama, şahsı alaya alma ya da önemsememe gibi amaçlarla kullanıldığında (b) bağlaç işlevini yerine getirir:

- a. Geleceklerse hallolur; *yok* gelmeyeceklerse, bir çaresine bakacağız.
- b. *Yok* erteleyecekmiş, *yok* işi çıkmış, *yok* gelecek hafta teslim edecekmiş; sürekli bir mazareti var.

Edat görevinde ise inanılan bir fikri tekrar (a) ve *hayır* anlamını karşılama (b) olmak üzere iki kullanıma sahiptir:

- a. *Yok yok*, bu hakikaten büyük bir başarı.
- b. *Yok*, henüz ulaştırılmadı.

Karşıtı *var* ile birlikte yeni bir isim oluşturur: *Varını yoğunu satıp gitmiş*.

Kalıplaşmış birkaç yapı bünyesinde sıfat oluşturup zarf olarak kullanılır: *Yok yere üzölmüşüz*, *Yok pahasına satıldı* vb.

Yok sözcüğü *kalemimiz yok*, *kalemimiz yoktu*, *kalemimiz yokmuş*, *kalemimiz yoksa* gibi şimdiki/geniş zaman, görölen geçmiş zaman, duyulan geçmiş zaman ve şart kiplerinde

ifade edilebilirken gelecek zaman kapsamlı yapılarda yer almamaktadır. İşaret edilenin olumsuz biçimi *ol-* fiili ile yansımaktadır: *kalemimiz olmayacaksa* vb.

Sözcük ret, inkâr, itiraz gibi olumsuzlama içeren ölçünsüz konuşmalarda, genellikle yöneltilen bir sorunun cevabı niteliğinde iken *yo* biçimine dönüşür ve ünlem oluşturur:

– *Siz bütün bunları biliyor muydunuz?*

– *Yo (bilmiyordum, haberim yoktu).*

Değil ile birlikte kullanılarak double negation (çift olumsuzluk) örneği sergiler, anlamca olumlu tümce meydana getirir:

“Benim de söyleyeceklerim *yok değil* ancak her şeyin bir zamanı var.”

Yok, şahıs eki, geçmiş zaman ekleri, şart eki ve bildirme eki olarak olumsuz isim cümleleri oluşturur: *Evde yokuz, Evde yokmuş, Evde yoktum, Evde yoksanız, Evde yoktur* vb.

Yoktan önce mastar ekli bir fiil ya da herhangi bir sözcük kullanıldığında yasaklayıcı olumsuzluk oluşur: *Geçmek yok, Konuşmak yok, Uyku yok, Çocukluk yok* vb.

İsimleşmiş bir fiille bir araya gelerek özneyi işaretler: Sizden *bahseden yok*, bunu *istemeyecek yok*, Selam *verdiği yok* vb. Bu tür kullanımın standart olumsuzlayıcı ile işaretlenmiş bir olumsuzlanmaya tercih edilmesinin sebebi iki kullanım arasındaki birtakım anlamsal farklardır:

- a. Sizden bahseden yok.
- b. Kimse sizden bahsetmiyor.

Her iki cümlenin de barındırdığı mesaj aynı olsa da ilk tümcede konunun muhatapla ilgili olmadığı hiddetle ifade edilirken iken ikinci tümcede meselenin alıcı yerine bir başka şahısla ilgili olduğu vurgulanmaktadır.

4.2.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Yok Sözlükbirimi

Kıpçak grubu Türk dillerinin batı kolunu Kırım Tatarcası, Karaçay-Balkarca, Karayca ve Kumukça oluşturur. *Yok* sözcüğü bu dillerde de olumsuz varlıksal tümcelerin olumsuzlayıcısı görevindedir. Kırım Tatarcası ve Karaycada olumsuz cevap ünlemi olarak da kullanılır.

a. Kırım Tatarcasında Yok Sözlükbirimi

Kırım Tatarcasında olumsuz isim tümcesi oluşturmada kullanılan bu sözlükbirim *yok* şeklindedir.

Kız almaya malı *yok*, aborot sata.

“Kız almaya malı *yok*, tarla satıyor” (Yıldız 2007: 35).

Gonül berdim, kimsem *yok*, senden başka.

“Gönül verdim, kimsem *yok* senden başka” (Yıldız 2007: 36).

Yok, Kırım Tatarcasında da “hayır, olmaz” anlamlarını verir.

Kızım seni bir davılcı istey

Bereyim ona

Yok babacığım *yok*

Davılcınıñ davılı çoh

Çaldırıy başa.

“Kızım seni bir davulcu istiyor

Vereyim ona

Yok babacığım *yok*

Davulcunun davulu çok

Çaldırır bana” (Kakuk 1993: 111).

Yaramadımı yoksa?

Yok, aksine, o tüzelişip ketti.

“Yaramadı mı yoksa?

Yok, aksine, iyileşip gitti” (Akın 2014: 216).

O men degilim. *Yok*, benim, lâkin öyle degil.

“O ben değilim. *Yok*, benim, ama öyle değil” (Akın 2014: 246).

b. Karaçay-Balkarcada Yok Sözlükbirimi

Karaçay-Balkarcada bu sözcük *cok* biçimindedir. Olumsuz cevap ünlemi olarak kullanımına incelenen veri kaynaklarında rastlanmamıştır.

Aşım *cok*, suyum *cok*, men a suvuk bolub esnedim.

“Yiyeceğim *yok*, suyum *yok*, üşüyüp esnedim” (Tavkul 2004: 111).

Cangız ekiden sonra sözüm *cokdu*

Keleçiğe ölüm *cokdu*.

“Yalnız ikiden başka sözüm *yok*

Elçiye ölüm *yok*” (Tavkul 2004: 289).

c. Karaycada Yok Sözlükbirimi

Karaycada olumsuz varlıksal tümce yüklemi *yox* sözlükbirimidir.

Arabây- mo *yoxtur*?

“Araban *yok* mu” (Gülsevin 2010: 234).

Ekisi- de üvdä *yox edi*.

“İkisi de evde *yoktu*” (Gülsevin 2010: 251)

Bundan men oyanam: azbartın kişi- de *yoxtur*, kişinin- de yısunu körünmit, nemedän- de korxuñç *yoxtur*, bir- de kişi ürümit.

“Bundan sonra ben uyanıyorum: avluda kimse *yok*, kimse görünmüyor, korkuñç hiçbir şey de *yok*, biri de yürümüyor” (Gülsevin 2010: 256).

Karaycada *yox* ve *yo* sözcükleri, “yok, hayır” anlamlarındadırlar (Musayev 2002: 221).

Yo, arabam yoxtur.

“*Hayır*, arabam yok” (Gülsevin 2010: 234).

Yo, men üränmim.

“*Hayır*, ben okumuyorum” (Gülsevin 2010: 234).

d. Kumukçada Yok Sözlükbirimi

Kumukçada olumsuz varlıksal cümlesi elde etmede *yoq* kullanılmaktadır (Berta 1998b: 315). Olumsuz cevap ünlemi olarak kullanımına incelenen veri kaynaklarında rastlanmamıştır.

Açdan ölgenni qaburu *yoq*.

“Açlıktan ölenin kabri *yok*” (Pekacar 2006: 41).

Yaş bar üyde yalqıv (yazıq) *yoq*.

“Çocuk olan evde can sıkıntısı (bedbahtlık) *yok*” (Pekacar 2006: 238).

4.2.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Yok Sözlükbirimi

Kıpçak grubu Türk dillerinin güney kolunu Karakalpakça, Nogayca, Kırgızca ve Kazakça oluşturur. *Yok* sözcüğü bu dillerde de olumsuz varlıksal tümcelerin olumsuzlayıcısı görevindedir. Olumsuz cevap ünlemi olarak da kullanılır.

a. Karakalpakçada Yok Sözlükbirimi

Karakalpakçada olumsuz varlıksal tümce oluşturunca *joq* sözcüğüdür.

Biraq, toğaydıñ işinde, arnanıñ boyında el, adamzat *joq eken*.

“Fakat ormanın içinde hiç kimse *yokmuş*” (Fedakâr 2008: 295).

Biri sol ülkeniñ ataqılı ulması Molla Qalpaq Torğay dindar kisi bolıp, ekinşisi onıñ ay dese awzı *joq*, kün dese közi *joq* jurttan erek jaralgan Sandıwğaş atlı äketay qarındası eken deydi.

“[Bu iki kardeşten] birisi o ülkenin meşhur âlimi Molla Kalpak Torğay adlı dindar bir kişidir. Diğeri ise, ay dediğinde ağızı *yok*, gün dediğinde gözü *yok*, herkesten farklı yaradılışta Sandıwğaş adlı biricik kardeşidir” (Fedakâr 2008: 319).

Kösilip jatar üyim *joq*,

Mağan as berer kisim *joq*.

“Kıvrılıp yatacak evim *yok*,

Bana aş verir kimsem *yok*” (Uygur 1999: 69).

Karakalpakçada ret ifade eden ünlemler *joq* “yok, değil, olmaz, hayır” ve *jaq* “yok, hayır” sözlükbirimleridir (Uygur 2007: 611).

Joq, on besin özüm, on besin meniñ üstime alğan hayal tuwdı, - depti.

“*Yok*, on beşini ben, on beşini ise üstüme gelen kumam doğurdu, der” (Fedakâr 2008: 288).

Yaq, yaşullı! Qorjınımdağı siz oylağanıñız emes.

“*Hayır*, ihtiyar! Heybemdeki düşündüğünüzden değil” (Fedakâr 2008: 306).

Joq, bizler de qartamız, bizlerde ölemiz,- deydi teniz.

“*Hayır!* Ben de yaşlanacağım, ben de öleceğim, diye cevap verir deniz” (Fedakâr 2008: 331).

b. Nogaycada Yok Sözlükbirimi

Nogaycada olumsuz isim tümcesi oluşturmada kullanılan bu sözlükbirim *yok* şeklindedir.

Söle söylespege vakıt *yok*.

“Şimdi konuşmaya vakit *yok*” (Doğan & Güllüdağ 2014: 37).

Atamdı öltirgen Oraktıñ ulların öltirip, atamnıñ öşin, kanın almay amalım *yok*.

“Babamı öldüren Orak’ın oğullarını öldürüp babamın öcünü, kanını almaya halim *yok*” (Doğan & Güllüdağ 2014: 122).

Yok, Nogaycada da “hayır, olmaz, değil” anlamlarını verir.

Navıma, abay, menin atamdı biltagan kart, dep soraydı Ahmet.

- *Yok*, yanım, ol seniñ atañ, deydi anası.

“Bu mu anne benim babamı bilip tanıyan ihtiyar, diye soruyordu Ahmet.

- *Yok*, canım, o senin baban, dedi anası” (Doğan & Güllüdağ 2014: 36).

Yok, men Edige tuvılman.

“Hayır, ben Edige değilim” (Doğan & Güllüdağ 2014: 109).

Yok, senin hanlığıñ kerek tuvıl.

“*Yok*, senin hanlığın gerekmez” (Doğan & Güllüdağ 2014: 110).

c. Kırgızcada Yok Sözlükbirimi

Kırgızcada olumsuz varlıksal cümlesi elde etmede *cok* kullanılmaktadır.

Köptügünö esep *cok*.

“Sayısına hesap *yok*” (Çeribaş 2011: 118).

Ene, menin kurdaşım, carım Meer *cok*.

“Anne, benim çocukluk arkadaşım, yârim, Meer *yok*” (Bolçurov 1997: 78).

Zar uktap bir ubakta oygonso, eç kim *cok*.

“Zar uyandığı vakit hiç kimse *yok(muş)*” (Bolçurov 1997: 79).

Kırgızcada *cok*, “yok, hayır” anlamlarında cevap ünlemi olarak da işlev görmektedir. (Kasapoğlu Çengel 2005: 355).

Sen balıktar emne üçün tilsiz ekenin bilesinbi' canım?

- *Cok*, botom.

“Sen balıkların neden konuşamadıklarını biliyor musun, canım?

- *Hayır*, bir tanem” (Alyılmaz 2004: 124).

d. Kazakçada Yok Sözlükbirimi

Kazakçada *coq*, olumsuz isim tümcesi oluşturan kelimelerden biridir.

Ayağı *coq*, kolu *coq*,

Cılan kaytip kün körer?

“Ayağı *yok*, kolu *yok*,

Yılan nasıl gün görür” (Ergun 2002: 147).

Mın tengelik kayğıdan

Bir tengelik payda *coq*.

“Bin paralık kayğıdan

Bir paralık fayda *yok*” (Ergun 2002: 204).

Calğız patşa bolmasa,

Onan başka teñi *coq*.

“Padişah da olmasa,

Ondan başka dengi *yok*” (Ergun 2002: 249).

Kazakçada *coq*, “hayır, yok” anlamlarını da karşılar (Tamir 2007: 474).

Seyitqa, qalay, sen ayıldı sagınadı ma, dep edi. Seyit:

- *Coq*, dedi.

“Seyitçiğim, nasıl, obanı özledin mi, demişti. Seyit:

-*Yok*, dedi” (Awezov 1997: 410).

4.2.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Yok Sözlükbirimi

Kıpçak grubu Türk dillerinin kuzey kolunu Tatarca ve Başkurtça oluşturur. *Yok* sözcüğü bu dillerde de olumsuz varlıksal tümcelerin olumsuzlayıcısı görevindedir. Olumsuz cevap ünlemi olarak da kullanılır.

a. Tatarcada Yok Sözlükbirimi

Tatarcada olumsuz varlıksal tümce olumsuzlayıcısı *yuq* sözlükbirimidir (Berta 1998a: 299).

Ya, hatınım, alıp kişini bilgen ciriñ *yuqmı*?

“Ey hatunum, bir kahraman kişi bildiğin yer *yok mu*” (Urmançı 2007: 198).

Kildi bu taş öyge Mişek Alıp. İşigi de *yuq*, terezesi de *yuq*.

“Bu taş eve Mişek Alıp güldü. Kapısı da *yok*, penceresi de *yok*” (Urmançı 2007: 192).

Minim, diy, vakıtım *yuq* anarga, diy, suvlar, ipiler alıp barırğa, diy.

“Benim ona zamanım *yok*, su ve ekmek alıp götürmeye, der” (Urmançı 2007: 252).

Yuq, Tatarcada olumsuz cevap ünlemi olarak da kullanılmaktadır.

Yuq, kiyizge min utırmam. Tik cerde yarar bizge.

“*Yok*, mindere ben oturmam. Yalnız yer de yeter bize” (Urmançı 2007: 174).

Yuq, alıp kilmedim, çakırmadım.

“*Yok*, alıp gelmedim, çağırmadım” (Urmançı 2007: 194).

Yuq, yuq, uynap kına eytmiym, şul indi.

“*Yok, yok*, şaka yapmıyorum; bu doğru” (Urmançı 2007: 248).

b. Başkurtçada Yok Sözlükbirimi

Başkurtçada olumsuz varlıksal tümce olumsuzlayıcısı *yuq* sözlükbirimidir (Berta 1998a: 299).

İkehe lä *yuq* xäzer.

“İkisi de *yok* şimdi” (Ergun & İbrahimov 2000: 87).

Öyörömdä hine kütärerlek yılqı *yuq*.

“Sürümde seni götürebilecek yılqı *yok*” (Ergun & İbrahimov 2000: 242).

Qul-ayağım bığawlı, aslıqtan yonsoğanmın, künelegezze asırğa forsatım *yuq*.

“Elim-ayağım bağı, açlıktan arıdım, gönlünüzü açmaya fırsatım *yok*” (Ergun & İbrahimov 2000: 246).

Başkurtçada *yuq*, “hayır, yok” anlamlarında da kullanılır (Yazıcı Ersoy 2007: 796).

Yuq-yuq, yeget, mineñ menän bergä barahı bulma.

“*Hayır, hayır* yiğit, benimle birlikte gitme” (Ergun & İbrahimov 2000: 64).

Äsähe uğa qaşıq menän alıp huza başlağas:

- *Yuq*, äsäy, qulñ menän alıp bir, ti.

“Anası kaşıkla almaya çalışırken:

- *Hayır* ana, elinle ver, der” (Ergun & İbrahimov 2000: 318).

4.3. DOĞAL OLUMSUZLUK

Dilbilimsel olumsuzluk tüm iletiyi kapsayabildiği gibi yalnızca sözcük seviyesinde de işletilir. Bu stratejide sözcükler ya olumsuzlanır ya da doğalarında olumsuz anlam hazır bulunur durumdadır. Hazır bulunan bu olumsuz anlam toplum genelinde çağrışımı hoş olmayan sözcükleri oluşturur ve bu sözcükler sözlükbirimsel olumsuzluk kapsamına girer. Givón (2001) ve Jespersen’in (1917) çalışmalarında *inherent negation* (doğal olumsuzluk) terimiyle yer verdikleri bu olumsuzluk türü ile kendiliğinden negatif anlam taşıyan isimler ve fiiller kastedilmektedir. *Acı, cahil, hasta, öl-, ürk-* gibi isim ve fiiller herhangi bir ek almaksızın olumsuz, istenmeyen anlamlar taşıyan yapılardır. Bu yapılar

tümce içinde herhangi bir olumsuzlayıcıya maruz kaldığında ise ifadeye olumlu bir anlam hüküm sürmektedir:

- a. *Acısız* bir tedavi süreci geçirdi.
- b. *Cahil* olmadığını biliyorum.
- c. *Hasta* değilim.
- d. *Ürkecek* bir bir şey yok.

Doğal olumsuzluğa Jespersen (1917) *lack* (eksiklik), *forget* (unutmak), *exclude* (hariç tutmak), *fail* (yenilmek) gibi sözcükleri örnek gösterirken Givón (2001) tümcesel ve morfolojik olumsuzluk ile karşılaştırmış ve doğal olumsuzluk için şu örneği vermiştir:

- a. Syntactic negation

I think she is *not* happy

- b. Morphological negative

I think she's *un*-happy

- c. Inherent negative

I think she's *sad*.

Bu tür bir olumsuzluğun tümcesel ve morfolojik olumsuzluktan daha zayıf bir olumsuzluk taşıdığını belirten Givón (2001) aynı yöntemi fiil türünden sözcüklere de uygulamıştır:

- a. Syntactic negation

I *don't* like her story

- b. Morphological negative

I *dis*-like her story

- c. Inherent negative

I *hate* her story (2001:395).

Sözlükbirimsel ya da doğal olumsuzluk denilen bu stratejiye Türkçe için olumsuzluk kavramı tanımında ve terim olarak kullanımında veya anlambilim çalışmalarında yer

verilmiştir. Börekçi (2003) konuya Türkçe öğretimi açısından yaklaşmış, kavram olarak “olumlu” ve “olumsuz” ifadelerini ele almış, söz konusu çalışmasında bu kategori için *duyuşsal ulam* terimini uygun görmüştür. Nesnenin, kavramın veya durumun kişiye göre istenen-istenmeyen olmasının onların dildeki karşılıkları olan adlara ve fiillere yansıdığını belirten Börekçi’ye göre bir isim veya bir fiil taban hâlinde iken insanın isteyeceği veya istemeyeceği bir nesne, kavram, eylem veya durumu gösterebilir. Buna karşılık o nesne, eylem veya durum hakkında yansız da kalınabilir. Buna göre Börekçi’nin olumlu duygular uyandıran sözcüklere verdiği örnekler *güzel, iyi, mutlu* gibi sıfatlar; *başarı, orman, vatan* gibi isimler; *kazan-, yüksel-, gül-, ilerle-* gibi fiillerdir. Herkeste olumsuz denebilecek çağrışımlar uyandıran sözcükler ise *çirkin, kötü* gibi sıfatlar; *depresyon, savaş, terör* gibi isimler ve *kork-, ağla-, öl-* vb. fiillerdir. Bununla birlikte *üçgen, bir, tahta, yol, kal- git-* gibi bu açıdan yansız olan kavramlar ve eylemler de vardır. Bu karşıtlıklarının anlambilim açısından “duyuşsal ulamı” (categorie thymique) yarattıkları göz önünde bulundurulduğunda karşıtlığın ilk paradigması “olumluluk” (euphorie); ikincisi olumsuzluk (dysphorie); üçüncüsü “genellik” (aphorie) olarak adlandırılabilir.

Özkan da *Türkçede Dilbilgisel Terim Olarak Olumlama ve Olumsuzlama* adlı makalesinde “Bazı fiiller, özellikle de dilde tersanlamlılığa sahip diğer sözlükbirimler gibi, olumsuz anlam çağrışımına sahiptir. Olumlu sözlükbirimsel anlama sahip sözlükbirimleri bir tarafa bırakırsak, söz konusu olumsuz anlama sahip sözlükbirimler, bu yönleriyle dilsel üretimlerde sürece dayalı olumsuzlama görünümüyle karşımıza çıkabilirler. *Bık-, cay-, san-, usan-* vb. fiiller, sözünü ettiğimiz olumsuzlama görünümüleriyle söylem düzleminde karşımıza çıkarlar. *Alelade, biçare, bitkin, boş, dargın, eski, garip, kirli, kof, küçük, külüstür, loş, perişan, pis, pişkin, renksiz, sapa, soğuk, soluk, tuhaf, uzak, ürkek, vahşi, yorgun...* vb. ifadeler sözlükbirimsel olumsuzluğa sahip ön-adlardır. Söylemde sahip oldukları olumsuzluk anlamı ile söylem düzleminde karşımıza olumsuzlama görünümüyle çıkmaktadırlar.” şeklinde ifadelerle yer vererek konuya değinmiştir (Özkan 2006: 275).

Aksan ise sözcükler aracılığıyla zihinde beliren olumlu ve olumsuz tasarımları *duygu değeri* adıyla anmıştır. *Duygu değeri*, bir göstergenin dile getirdiği duygulardır. Kimi sözcüklerde, özellikle uzmanlık alanlarının terimlerinde (*nitrat, dörtgen, izdişüm...*

gibi) bulunmayan bu öge *ölüm, yangın, savaş, gelin, düğün, sınav...* gibi pek çok göstergede ön plana geçer. Örneğin *üvey ana* belli bir temel anlam ögesini içerir. Ancak, hangi dilde olursa olsun birtakım duyguları da beraberinde getirir. *Kanser* sözcüğü her dilde (örn. Fr. ve İng. *cancer*, Alm. *krebs*) başlangıçtaki adlandırma yolundan uzaklaşmış olmasına karşın bugün ürküntü, korku veren bir sözcük konumundadır (Aksan 2009: 195).

Herhangi bir dilden seçeceğimiz *kanser, verem, ölüm, cenaze, tabut, morg, salgın, ayrılık, açlık, isyan, terör, üvey ana* vb. sözcüklerin insanda ürperti, tedirginlik, korku, karamsarlık gibi duygusal etkilerde bulunacağını yadsımak olanaklı değildir. Bu göstergelerle *karşılaştırılınca ilkbahar, kardelen, menekşe, aşk, zafer, başarı, vatan, gençlik, yavru, yetim* vb. sözcüklerin iyimser bir hava yaratacağı, güzel, iyi duygular getireceği de yadsınamaz (Aksan 2006: 56).

4.3.1. Batı Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Doğal Olumsuzluk

Kıpçak grubu Türk dillerinin batı kolunu Kırım Tatarcası, Karaçay-Balkarca, Karayca ve Kumukça oluşturmaktadır. Doğasında menfilik barındıran sözlükbirimler bu dillerde de mevcuttur.

a. Kırım Tatarcasında Doğal Olumsuzluk

Kırım Tatarcasında bulunan olumsuz anlamlı sözlükbirimlere şu örnekler gösterilebilir:

Kışlada *hasta tüştüm*.

“Kışlada *hasta düştüm*” (Kakuk 1993: 10).

Müşkül bolğan âlımız.

“*Müşkül* oldu halimiz” (Kakuk 1993: 194).

Alisiya oturğan yerni qıdırıp tapacaq oldı: Qıyış ve *çirkin* ağaç.

“Alisiya’nın oturduğu yeri arayıp bulacak oldu: Eğri ve *çirkin* ağaç” (Akın 2014: 198).

Lâkin yüreklerden taşıp çıqqan *nefret* ve *ğadapnuñ* soñu körünmey.

“Fakat kalplerden taşan *nefret* ve *hiddetin* sonu görünmüyor” (Akın 2014: 188).

b. Karaçay-Balkarcada Doğal Olumsuzluk

Karaçay-Balkarcada bulunan olumsuz anlamlı sözlükbirimlere şu örnekler gösterilebilir:

Ullu *zaran eter* üçün küreşe elle.

“Büyük *zarar vermek* için uğraşıyorlardı” (Tavkul 2004: 24).

Suvuk urub, cetdi allay tul-taban.

“*Soğuk* esip geldi bir sis duman” (Tavkul 2004: 60).

Men *şaytan* tüyülme.

“Ben *şeytan* değilim” (Tavkul 2004: 112).

Alay bolsa da *harib*, men sanga algış aytayım.

“Öyle olsa da *zavallı*, ben sana iyi dilekte bulunayım” (Tavkul 2004: 114).

Senge cetken *kıynlıktı* men közüm bla körgenme.

“Sana gelen *felaketi* ben gözümle gördüm” (Tavkul 2004: 120).

c. Karaycada Doğal Olumsuzluk

Karaycada bulunan olumsuz anlamlı sözlükbirimlere şu örnekler gösterilebilir:

Vay, ne *ötüm yarıladır*

Hem *ürägim irtıladır*

Közüm ne açu yıleydir
 Ki yazıxlarım artadır.
 “Vay, ne de ödüm kopuyor
 Hem yüreğim yırtılıyor
 Gözüm ne acı ağlıyor
 Ki günahlarım artıyor” (Çulha 2002: 4).

Talaştan ket dahı kavhadan kaçxın.
 “Dalaştaktan ve kavgadadan kaçın” (Çulha 2002: 21).

d. Kumukçada Doğal Olumsuzluk

Kumukçada bulunan olumsuz anlamlı sözlükbirimlere şu örnekler gösterilebilir:

Açuv gelir-bilim geter, bilim gelir-açuv geter.

“Öfke gelir, bilim gider; bilim gelir, öfke gider” (Pekacar 2006: 43).

Âlimden bilimsizliğin yaşırğan öz başına xıyanatlıq etgen adamdır.

“Âlimden bilimsizliğini gizleyen, kendisine ihanet eden kimsedir” (Pekacar 2006: 48).

Cahil turma süyseş dos tut.

“Cahil kalmak istersen dost edin” (Pekacar 2006: 98).

Taza kölden nas aqmas.

“Temiz gölden pislik akmaz” (Pekacar 2006: 207).

Zalmuçu cazasız qalmas.

“Zalim cezasız kalmaz” (Pekacar 2006: 257).

4.3.2. Güney Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Doğal Olumsuzluk

Kıpçak grubu Türk dillerinin güney kolunu Karakalpakça, Nogayca, Kırgızca ve Kazakça oluşturmaktadır. Doğasında menfilik barındıran sözlükbirimler bu dillerde de mevcuttur.

a. Karakalpakçada Doğal Olumsuzluk

Karakalpakçada bulunan olumsuz anlamlı sözlükbirimlere şu örnekler gösterilebilir:

Taymay güreske tüspese

Qorqaq palwan nege kerek.

“Kaçmadan cenge girmese

Korkak yiğit neye gerek” (Uygur 1997: 15).

Yaman adam *giyne tutsa* unutupas.

“Yaman adam *kin tutarsa* unutmaz” (Uygur 1999: 32).

Düzde *aşlıq meşaqatın* körmegen

Üyde ıssı nannıñ qädirin ne bilsin.

“Düzde *açlığın meşakkatini* bilmeyen

Evde sıcak ekmeğın kadrini ne bilsin” (Uygur 1999: 33).

Azap penen jürdim seniñ joliñda.

“*Azap* çekip durdum senin yolunda” (Uygur 1999: 62).

b. Nogaycada Doğal Olumsuzluk

Nogaycada bulunan olumsuz anlamlı sözlükbirimlere şu örnekler gösterilebilir:

Duvlatsañız hate şıgar qolımnan.

“*Kızdırırsanız hata* çıkar elimden” (Doğan & Güllüdağ 2014: 33).

Analardan *osal* tuvgan Azavnur,
Biz aytqannan *keri yurme*, beri yur.

“Analardan *tembel* doğan Azavnur,
Söylediğimizden *geri kalma*, beri yürü” (Doğan & Güllüdağ 2014: 57).

Bu dünyada *ökinişim* kalmadı.

“Bu dünyada *pişmanlığım* kalmadı” (Doğan & Güllüdağ 2014: 232).

c. Kırgızcada Doğal Olumsuzluk

Kırgızcada bulunan olumsuz anlamlı sözlükbirimlere şu örnekler gösterilebilir:

Oşentip tübü tereñ kudukka tüşüp ceti taz *apat* bolup, ayla- amal menen ceke taz *duşmandarından* kutuluptur.

“Böylece derin kuyuya düşüp *afete* uğramışlar. Bu hileli çareyle yalnız kel de *düşmanlarından* kurtulmuş” (Bolçurov 1997: 87).

Ayıldadı biröönün semiz koyun *uurdap* kelişet.

“Köyden birinin semiz bir koyununu *çalıp* gelmişler” (Bolçurov 1997: 89).

Bala çınımdı aytsam atamdı ce meni bir *balaa* kılaba dep *çoçup* miñ oylonot, min tolgonot.

“Çocuk, doğruyu söylersem bana ya da babama bir *bela* gelir mi diye *ürkerek* düşüncelere dalmış” (Bolçurov 1997: 95).

d. Kazakçada Doğal Olumsuzluk

Kazakçada bulunan olumsuz anlamlı sözlükbirimlere şu örnekler gösterilebilir:

Köp muñayıp cılaydı

Köybeñdesken köp caman.

“Çok kaygılanıp ağlıyor

Garip çok kötü” (Ergun 2002: 160).

Abılay, Botakandı sen öltirdiñ.

“Abılay, Botaka’yı sen öldürdün” (Ergun 2002: 196).

Katınsız kalğan üy cetim.

“Kadınsız kalan ev yetim” (Ergun 2002: 310).

4.3.3. Kuzey Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Doğal Olumsuzluk

Kıpçak grubu Türk dillerinin kuzey kolunu Tatarca ve Başkurtça oluşturmaktadır. Doğasında menfilik barındıran sözlükbirimler bu dillerde de mevcuttur.

a. Tatarcada Doğal Olumsuzluk

Tatarcada bulunan olumsuz anlamlı sözlükbirimlere şu örnekler gösterilebilir:

Bik katı *sugışkannan* soñ Sandugaç avır *yaralanıp* atasınıñ yortuna kaytıp kite.

“Çok sert *savaştıktan* sonra Sandugaç ağır *yaralanıp* babasının yurduna dönüp gider” (Urmançı 2007: 226).

Ey, ebi, min *yarlı* kişi.

“Ey nene, ben *fakirim*” (Urmançı 2007: 234).

Kurkıncılı sugış başladı.

“*Korkunç savaşı* başladı” (Urmançı 2007: 326).

b. Başkurtçada Doğal Olumsuzluk

Başkurtçada bulunan olumsuz anlamlı sözlükbirimlere şu örnekler gösterilebilir:

Aldap-yoldap irenä

Xanbikä hüz asqan.

“Kocasını *aldatıp kandırıp*

Hanbike söze başlamış” (Öztürk 2001: 82).

Awır za köngä qalha la

His tä *tarlıqqa* tarımaş.

“*Ağır* günlere kalsa da

Hiç *zorluk* çekmez” (Öztürk 2001: 142).

Hüzem *aldıq* sıgarhañ

Ala torgan qonom bar.

“Sözlerimi *yalan* çıkarısan

Alınacak intikamım var” (Öztürk 2001: 162).

Sözlükbirimsel olumsuzluk, daha önce de belirtildiği gibi sözcük seviyesinde görülen, anlam odaklı bir olumsuzluk türüdür. Yüklemin isim ya da fiil oluşu, olumlu ya da olumsuzlanmış oluşu önem arz etmemektedir.

Olumsuz anlam barındıran, toplumun genelinde nahoş duygular uyandıran bu gibi sözcükler dışında, yine toplumun geneli için herhangi bir menfilik çağrıştırmayan; fakat kimi bireylerde şahsi, özel olumsuz tasarımlar oluşturabilen göstergeler bulunabilmektedir. Bu olumsuz tasarımlar söz konusu bireylerin olumsuz deneyimlerden kaynaklanmaktadır. Tasarımları *genel tasarımlar* ve *özel tasarımlar* olmak üzere iki tür olarak belirleyen Aksan (2009: 194) genel tasarımları belli bir göstergeye bağlı olarak aynı dil birliğinden olan kimselerde aşağı yukarı aynı olabilecek tasarımlar olarak tanımlamıştır. Örneğin “sinema” ya da “kahvehane” denildiğinde aynı dili konuşan kimselerin zihinlerinde “beyaz bir perde, karanlık bir salon; çay ya da kahve içilen, masa ve sandalyelerin bulunduğu bir ortam” gibi tasarımların doğacağını ifade etmiştir. Özel tasarımlar adıyla andığı tasarımlar ise yukarıda bahsedilen, şahsa

özgü olumsuz tasarımlardır. Aksan'ın örneği, balığı çok seven bir kimse ile daha önce balıktan zehirlenmiş olan birinin “balık”tan söz edilince zihinlerinde uyanan tasarımların oldukça farklı olacağıdır. Sözlükbirimsel olumsuzluk, bu gibi hususi ve istisnai durumların dışında, ortak zihin göz önünde bulundurularak oluşturulmuş bir kategoridir.

4.4. SONUÇ

Sözcük anlamlarının baz alındığı sözlükbirimsel olumsuzluk kapsamına doğasında olumsuzluk barındıran kelimeler ve olumsuz varlıksal tümcelerin eylemleri girmektedir. Bu tür özel olumsuzluğun ölçünsüz kabul edilmesinin sebebi tümcenin yüklemine fiil olmaması ve dolayısıyla standart olumsuzlayıcı ile işaretlenemeyişidir ve Türkçenin olumsuz varlıksal tümcesinin eylemi Orhon yazıtlarına dek izlenebilen *yok* sözlükbirimidir. *Yok*, bu işlevi dışında edat ve bağlaç olarak görev almakla birlikte *yo* biçimiyle ünlem olarak da kullanılmaktadır. Herhangi bir olumsuzluk işaretleyicisi içermeden hoş olmayan çağrışımlara sebep olan sözcükler de sözlükbirimsel olumsuzluk kapsamına dâhildir. Givón (2001) ve Jespersen'in (1917) çalışmalarında *inherent negation (doğal olumsuzluk)* terimiyle yer verdikleri bu olumsuzluk türü ile kendiliğinden menfi mana taşıyan *hastalık, korkunç* vb. isimler ve *iğrenmek, ölmek* vb. fiiller kastedilmektedir. Tümcesel ve morfolojik olumsuzluktan daha zayıf bir olumsuzluk gösteren bu olumsuzluk çeşidine Türkçe için olumsuzluk kavramı tanımında veya anlambilim çalışmalarında yer verilmiştir. Börekçi bu kategori için *duyuşsal ulam* terimini uygun görmüştür. Aksan ise sözcükler aracılığıyla zihinde beliren olumlu ve olumsuz tasarımları *duygu değeri* adıyla anmıştır. *Duygu değeri*, bir göstergenin dile dile getirdiği duygulardır. Kimi sözcüklerde, özellikle uzmanlık alanlarının terimlerinde görülmeyen bir unsurdur.

SONUÇ

İletişimde doğrulayan ve onaylayan demeçler kadar reddeden, inkâr eden, itiraz eden, yoksunluk bildiren ifadelere de yer vardır. Bu ifadeler birer gerekliliktir ve bu gerekliliğin dile yansması dilbilimsel olumsuzluktur. Olumsuzluğun tüm dillerde küçük farklılıklarla da olsa oldukça açık ve temel bir anlama sahip olup gramatikal özellikler de taşıması onu diğer dilbilimsel unsurlardan ayırmaktadır.

Mantıksal, varlıksal ve psikolojik yönlerden ve bilgi kuramı ile bildirme işlevine göre olumluluk birincil, olumsuzluk ikincildir. Felsefe ve mantık ile de iç içe olup incelenişi Antik Yunan filozofu Aristoteles'e kadar uzanan olumsuzluğun dilbilimsel yönü bu özel kategorinin önemini artırmaktadır. İlk önemli çalışması Jespersen'e (1917) ait olan bu alan için Klima ile 1964 yılında yeni bir dönem başlamış, bu tarihten sonra dilbilimsel olumsuzluğa odaklanan pek çok önemli çalışma daha gerçekleşmiştir. Dahl (1979) 240 dilin tümcesel olumsuzluk yapımında kullanılan ifadelerin istatistiksel bir analizini ortaya çıkarmıştır. Payne (1985) olumsuz tümcelerin öğelerini ve öge sıralamasını incelemiş, olumsuzluğu işaretleyen unsurlara genel bir bakış sunmuştur. Dryer (1989) eylemcil olumsuz ögenin sentaktik bileşenlere göre konumunu ele almıştır. Croft (1991) gramatikal olumsuzluğun gelişimini araştırıp dildeki olumsuz oluşumların eylemcil formdan varlıksal yapıya dönüşümünü ortaya koyan bir çalışma gerçekleştirmiştir. Bernini & Ramat (1992) Avrupa dillerine odaklanmışlar ve bu dillerdeki çeşitli olumsuzluk görünüşlerini detaylandırmışlardır. 1994'te Kahrel ve René van den Berg farklı dil ailelerine mensup 16 farklı dilin olumsuz yapılarını incelemişlerdir. Bu önemli çalışmalardan başka Haegeman Liliana (1995, 2013), Jack Hoeksema (2000), Talmy Givón (2001), Laurence Horn (2001, 2010), Hedde Zeiljstra (2004), Johan van der Auwera (2010), Anastasia Giannakidou (2011), Oliver Bond (2013), Doris Penka (2016) dilbilimsel olumsuzluğun farklı alt bölümleri ile ilgilenmiş isimlerdir.

Türkçe için ise gramatikal olumsuzluğun çoğunlukla dil bilgisi kitaplarında standart bir çerçeve kapsamında işlendiği görülmektedir. Bu tür geleneksel çalışmalar dışında olumsuzluk üzerine çeşitli araştırmalar yapan isimler de vardır.

İnsanlığın bir ihtiyacı olarak dilbilimsel olumsuzluğun görülmediği dil yoktur ancak dillere yansması farklı biçimlerde. Dillerin derin yapıda birleşip yüzey yapıda ayrıldığı ve her dilin kendi içyapısı, ilkeleri ve kuralları olduğu göz önünde bulundurulduğunda olumsuzluk yapımının oldukça eşsiz olması kabul edilebilir bir olgudur.

Bu çalışmada Türkçenin yapısı, olumsuzluk stratejileri ve olumsuzluğun işletildiği seviyeler dikkate alınarak *Tümcesel Olumsuzluk*, *Morfolojik Olumsuzluk* ve *Sözlükbirimsel Olumsuzluk* şeklinde bir sınıflandırma uygulanmış; Kıpçak grubu Türk dillerinde olumsuzluk bu tasnifte ele alınmıştır. Standart olumsuzlayıcı ile işaretlenen olumsuzluk, standart olumsuzlayıcı kullanılmaksızın elde edilen olumsuzluk, geniş zamanın olumsuzu, *ne...ne* bağlacı, çoklu olumsuzluk ve soru yoluyla olumsuzluk dil kullanıcısının tüm ifadesinin olumsuzlandığı olumsuzluk türü olan *Tümcesel Olumsuzluk* kapsamında; *-sXz* ve *nâ-*, *bî-*, *gayr-*biçimbirimlerinin meydana getirdiği olumsuzluk yalnızca sözcüklerin olumsuzlandığı *Morfolojik Olumsuzluk* kapsamında; *yok* sözcüğü ve olumsuz anlamlar çağrıştıran sözcükler *Sözlükbirimsel Olumsuzluk* kapsamında değerlendirilmiştir.

Türkçe temel geniş açılı olumsuzluk yapımını tümceye eklenen bağımlı biçimbirimlerle sağlayan dillerden biridir. Türkiye Türkçesinin standart olumsuzluk işaretleyicisi olan *-mA* morfemi *i-* fiili dışında tüm fiil kök ve gövdelerine eklenerek biçimce olumsuz fiil tümceleri oluşturmaktadır. Standart olumsuzlayıcının Türkiye Türkçesinde olduğu gibi *-mA* olduğu Kıpçak grubu Türk dilleri Karayca, Kırım Tatarcası, Başkurtça, Karaçay-Balkarca, Kumukça ve Tatarcadır. Nogayca, Kazakça ve Karakalpakçanın olumsuzluk eki *-mA*, *-BA*'dır. Kırgızcanın standart olumsuzluk işaretleyicisi ise tonluyla biten fiillerde b'li, tonsuzla biten fiillerde p'li kullanılmak üzere *-BA/-BO* biçimindedir.

Geniş zamanın olumsuz çekimi ise diğer kiplerin olumsuz çekiminden eklenen morfeimler yönünden farklıdır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kipin yalnızca birinci şahıslarda standart olumsuzlayıcı ile olumsuzlanıp diğer şahıslardaki ek değişimine Kıpçak grubu Türk dillerinin birkaçında da rastlanılmaktadır.

Kıpçak grubu Türk dillerinde fiilin standart olumsuzlayıcı ile işaretlenmediği; *emes*, *joq*, *tüyül*, gibi biçimbirimlerle oluşturulan kimi bildirme ve tasarlama kipleri de mevcuttur.

Ek eylemin olumsuzunu kurup isim tümcelerinde tümcesel olumsuzluk oluşturan birim *değil* sözcüğüdür. Geniş zaman (şimdiki zaman), duyulan geçmiş zaman, öğrenilen geçmiş zaman ve şart olmak üzere dört kipe sahip olan bu birim çekimli eylemlerle de kullanılabilirlikle birlikte edat olarak da görev alabilmektedir. Olumsuz ek fiil Kıpçak grubu Türk dillerinde *değil* ve varyantları ile *emes* sözcüğü vasıtasıyla kurulmaktadır. Bu sözcükler Kıpçak grubu Türk dillerinde aynı zamanda edat işlevi de görmektedirler.

Olumsuz tümcelerde yer alıp dış açılı olumsuzluk oluşturan bir diğer yapı da anlamsal bir olumsuzlayıcı olan *ne...ne* bağlacıdır. Bu bağlaç Kuzey Kıpçak grubu Türk dilleri dışındaki Kıpçak grubu Türk dillerinde de kullanımdadır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi cümlelerde kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz bir yüklemle birlikte yer almaktadır. Semantik bir bağlayıcı olduğundan çoklu olumsuzlukla herhangi bir ilgisi bulunmamaktadır.

Tümcede birden fazla olumsuz öge bulunmasına *çoklu olumsuzluk (multiple negation)* denmektedir. Tümcedeki iki olumsuzluk birbirini iptal eder ve olumluluk doğarsa *çift olumsuzluk (double negation)*; cümlede yer alan olumsuzluk unsurları birbirini iptal etmeyip tek bir olumsuz anlamı desteklediğinde ise *olumsuzluk uyumu (negative concord)* meydana gelmektedir. Standart olumsuzlayıcılar dışında tümceye olumsuzluk veren bu unsurlar olumsuz kutuplanma ögeleri (negative polarity item=NPI) terimi ile anılmaktadırlar. Tümcenin yansıttığı olumsuz anlama katkıda bulunup olumsuzluğun açısını genişletirler. Türkçenin en sık kullanıma sahip olumsuz kutuplanma ögesi *hiç* sözlükbirimidir; *hiçbir*, *hiç kimse*, *hiçbir zaman* vb. kullanım sıklığı yüksek diğer olumsuz kutuplanma ögeleri de bu sözlükbirimden türemiştir. Bu ifadeler dışında *asla*, *katiyen*, *kimse* sözlükbirimleri de dillerin olumsuz kutuplanma ögelerindedir.

Türkçede olumsuz anlam taşıyan, olumsuzluğun tüm beyanı kapsadığı tümceler soru sorma yolu ile de oluşturulabilmektedir. Türkçede bu tür biçimce ve anlamca olumsuz tümceler *mX* soru parçacığı ile veya soru zamirleri, zarfları ve sıfatları aracılığıyla oluşturulmaktadır.

Morfolojik olumsuzluk, biçimbirimlerin yalnızca eklendiği yapıyı olumsuzladığı olumsuzluk türüdür. Türkçe bu stratejiyi isim soylu sözcükleri olumsuzlayan tek eki olan *-sXz* isimden isim yapım eki ile işletir. *-sIzIn* ve *-sXzIXk* gibi birleşik eklerde de yer alan bu biçimbirimin diğer isimden isim yapım eklerinden farkı eklendiği sözcüğe kattığı olumsuz anlamla morfolojik olumsuzluk oluşturmasıdır: *ev>evsiz*, *ses>sessizlik* vb. Kıpçak grubu Türk dillerinin kiminde ek Türkiye Türkçesinde olduğu gibi iken kimilerinde çeşitli ses değişikliklerine uğramıştır. Morfemin fonksiyonunu Arapça *gayr-* ile Farsça *bî-* ve *nâ-* ön ekleri de üstlenmektedir. Bu ön eklerle işaretlenmiş *gayriresmi*, *bîtap*, *nâmüsait* gibi morfolojik yöntemle olumsuzlanmış sözcüklerin Türkiye Türkçesine ve Kıpçak grubu Türk dillerine kopyalandığı görülmektedir.

Sözlükbirimsel olumsuzluk türünü doğasında menfilik bulunduran kelimeler ve olumsuz varlıksal tümcelerin eylemi oluşturmaktadır. Türkçenin olumsuz varlıksal tümcesinin eylemi *yok* sözlükbirimidir. *Yok*, bu işlevi dışında tümcede edat ve bağlaç olarak görev almakla birlikte *yo* biçimiyle ünlem olarak da kullanılmaktadır. Toplumun genelinde çağrışımı hoş olmayan, negatif hisler uyandıran; *kaygı*, *fena*, *ağla-*, *yaralan-* gibi herhangi bir olumsuzluk işaretleyicisi taşımaksızın kendiliğinden olumsuz anlamlar barındıran isimler ve fiiller de sözlükbirimsel olumsuzluk kapsamına dâhildir.

ÖRNEKLER İÇİN TARANAN ESERLERİN KAYNAKÇASI

- Akın, Serhan (2014), *Ayder Osman'ın "Bizim Gemimiz", Yıllar ve Dostlar", "Biz Bir Dünyada Yaşaymız" ve "Demircinin Teklifi" İsimli Hikâyelerinin İncelenmesi*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Alyılmaz, Kemal (2004), "Kırgız Fıkralarından Seçmeler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*: 23, s. 123-132.
- Aslan, Zeynep (2012), *Karaçay-Balkarlarda Tılsımlı Masallar*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Awezov, Muhtar (1997), *Hikâyeler*, (Çev. Zeyneş İsmail & Ahmet Güngör), Ankara: Bilig.
- Balkan, Vedat (2015), "Karaçay-Balkar Edebiyatından Kazım Meçi'nin Eserlerinden Örnekler", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*: 16, s. 573-586.
- Bolçurov, Toktobek (1997), *Kırgız El Comoktoru*, Frunze: Şam.
- Çelik, Ülkü (1998), "Kırgız Atasözleri ve Manas", *Folkloristik: Prof. Dr. Dursun Yıldırım Armağanı*, s. 117-126.
- Çeribaş, Mehmet (2011), *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çulha, Tülay (2002), *Karaylar ve Karayca*, (Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli.
- Doğan, İsmail (1996), "Karaçay-Balkar Şiiri", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*: 531, s. 890-904.
- Doğan, Levent (2000), "Kırgız Atasözlerinin Sınıflandırılması", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*: 9, s. 206-241.

- Doğan, İsmail & Güllüdağ, Nesrin (2014), *Nogay Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ergun, Metin & İbrahimov, Gaynislam (2000), *Başkurt Halk Destanları*, Ankara: Türksoy.
- Ergun, Metin (2002), *Kopuz Sarını: Kazak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Akın ve Cıravlar*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Fedakâr Dönmez, Pınar (2008), *Karakalpak Efsaneleri (İnceleme-Metinler)*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Halk Bilimi Bilim Dalı, Doktora Tezi), İzmir.
- Gülsevin, Selma (2010), *Günümüz Karay Türkçesi ve Türk Lehçeleri Arasındaki Yeri* (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Araştırmaları Anabilim Dalı Türk Dili ve Lehçeleri Bilim Dalı, Doktora Tezi), İzmir.
- Işık, Murat (2010), *Nogay Masalları*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- İbragim, Damira (2010), “Klâsik Kazak Şâiri Şakarim (Şahkerim) Kudayberdiulı'nın Hayatı ve Aşk Konulu Şiirleri”, *Turkish Studies: 5/3*, s. 258-281.
- Kakuk, Zsuzsa (1993), *Kırım Tatar Şarkıları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kazımbayev, Pamirbek (1990), *Mezgil cana Alıkul*, Frunze.
- Kaya, Mehmet Yasin (2012), *İlyas Esenberlin'in Köşpendiler Romanı Üzerinde Kazakça Dil İncelemesi*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi), İzmir.
- Kulamshaeva, Baktygul (2008), *Kırgız Hikâye ve Destanlarında Anlatı Zamanları*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Ankara.

- Mert, Osman (2007), “Kazak Türkçesinde Hayvan Adlarıyla Kurulan Atasözleri”, Şimşir, Sebahattin & Aydoğan, Bedri (Ed.), *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Sempozyumu Bildirileri*, s. 297-317, Almatı.
- Öner, Mustafa (1994), “Başkurt Türkçesi Şiirinden Örnekler: Mostay Kerim”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*: 2, s. 316-322.
- Öner, Mustafa (1997), “Tatar Şiiri için Bir Örnek: Nurmuhamet Hisamov”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*: 3, s. 193-196.
- Öner, Mustafa (1998b), “Tatar (Kazan) Şairlerinden Örnekler: Aydar Helim”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*: 5, s. 67-76.
- Özdarendeli, Çağrı (1997), *Kazak Halk Edebiyatı 'Erteğileri'*, (Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Edirne.
- Öztürk, Göksel (2001), *Edige Batır Destanı'nın Başkurt Versiyonu*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili Bilim Dalı, Doktora Tezi), İstanbul.
- Pekacar, Çetin (2006), *Kumuk Türklerinin Atasözleri*, Ankara: Meyil.
- Saraç, Cemal (2003), “Kumuk ve Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Sözlü İletişim”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*: 16, s. 45-54.
- Sarı, Mehmet & Balkan, Vedat (2009), “Kazım Meçi'nin Karaçay Türkçesi 'Yaralı Dağ Keçisi' (Jaralı Jugutur) Manzumesi”, *Turkish Studies*: 4/3, s. 2390-2410.
- Sava Işıқтаş, Işılay (2013), “20. Yüzyıl Kırım Tatar Şiirinde Ant Etme Motifi”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*: 2, s.1-13.
- Sava Işıқтаş, Işılay (2014), “Şiirde Ana Dil Vurgusuna Örnek: Şakir Selim'in Şiirlerinde Kırım Tatarcasının Yeri”, *Gazi Türkiyat*: 14, s. 145-156.
- Savran, Hülya (1994), *Kazak Türkçesi Korkıt Ata Kitabı*, (İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Eğitim Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Malatya.

- Savran, Hülya (1998), “Kazakça ve Kazakça Hayvan Masallarına Örnekler”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*: 2, s. 137-145.
- Şekürov, Ferit (1997), “Abdullah Tukay’ın Gizlenmiş İki Şiiri”, (Çev. Mustafa Öner), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*: 3, s. 188-192.
- Tavkul, Ufuk (2004), *Karaçay-Balkar Destanları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tiryaki, Şerif (2012), *Bekir Sıdkı Çobanzade’nin Kumuk Dili ve Edebiyatı Adlı Eseri*, (Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Aydın.
- Tokat, Feyza (2012), “Karakalpak Şairi ve Ozanı Berdak’ın ‘Şejire’ Adlı Şiiri”, *Turkish Studies*:7/4, s. 2873-2888.
- Tokatlı, Suzan (1995), “Başkurt Bilmeceleri”, *Milli Folklor*: 27, s. 75-76.
- Urmançı, Fatih (2007), *Tatar Destanları 1*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uygur, Ceyhun Vedat (1999), *Karakalpak Türkleri Edebiyatı*, Denizli: Özcan.
- Yazıcı Ersoy, Habibe (2010), “Başkurt Çocuk Oyunları”, *Milli Folklor*: 86, s. 75-86.
- Yıldız, Ahmet (2012a), *Bir Kırgız Hikayesi: Tüştük Kızı*, (Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Yıldız, İsmail (2012b), *İbrayım Yusupov’un ‘Begligiñdi Buzba Sen’ Adlı Şiir Kitabındaki Şiirlerin Dil ve Üslup Bakımından İncelenmesi*, (Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Dili Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Denizli.
- Yıldız, Naciye (2007), “Kırım Türkülerinde Mane, Çın ve Beyitler”, *Milli Folklor*: 73, s. 31-38.

GENEL KAYNAKÇA

Adiloğlu, Adilhan (2007) , “Karaçay-Balkar Türklerinin Etnik Oluşumunda Bulgar ve Sabir Hunlarının Rolü”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*: 24, s. 7-30.

Aksan, Doğan (2006), *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin.

Aksan, Doğan (2009), *Her Yönüyle Dil: Ana Çizgileriyle Dilbilim (1.2.3. Ciltler)*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Arat, Reşit Rahmeti (1953), “Türk Şivelerinin Tasnifi”, *Türkiyat Mecmuası*:10, s. 59-138.

Aristoteles (1989), *Organon 1: Kategoriyalar*, (Çev. Hamdi Ragıp Atademir), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.

Aslan Demir, Sema (2015), “Two Particles Modifying Questions in Turkmen: -Ay and -KA”, *Turkic Languages*: 19, s.102-112.

Aydemir, İ. Ahmet (2015), “Interrogative Structures in Tuvan”, *Turkic Languages*: 19, s.113-127.

Banguoğlu, Tahsin (2015), *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu.

Başdaş, Cahit (2006), “Türkçede Üçüncü Grup (Ara) Ekler”, *I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*, s.1-6.

Berta, Árpád (1998a), “Tatar and Baskhir”, Johanson, Lars & Csató, Éva Á (Eds.) , *The Turkic Languages*, London: Routledge, s. 283-300.

Berta, Árpád (1998b), “West Kipchak Languages”, Johanson, Lars & Csató, Éva Á (Eds.), *The Turkic Languages*, London: Routledge, s. 301-317.

Boeschoten, Hendrik (1998), “The Speakers of Turkic Languages”, Johanson, Lars & Csató, Éva Á (Eds.) , *The Turkic Languages*, London: Routledge, s. 1-15.

Bond, Oliver (2013), “A Base For Canonical Negation”, Brown, Dustan vd. (Eds.), *Canonical Morphology & Syntax*, New York: Oxford University, s. 20-47.

- Börekçi, Muhsine (2002), “Türkçe Öğretimi Bakımından Dil Bilgisi Terimi ve Kavram Olarak Olumluluk-Olumsuzluk”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*: 44, s. 45-61.
- Brown, E. Keith & Miller, James E. (2013), *The Cambridge Dictionary of Linguistics*, New York: Cambridge University.
- Buran, Ahmet (2005), “Kırgızistan’daki Dillerin Bugünü ve Geleceği”, *Türk Yurdu*: 216, s. 31-33.
- Bussmann, Hadumod (1996), *Dictionary of Language and Linguistics*, (Ed., Çev. Gregory Trauth & Kerstin Kazzazi), London and New York: Routledge.
- Crystal, David (2008), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Massachusetts, Oxford and Victoria: Blackwell.
- Csató, Éva Á. (2012), “Lithuanian Karaim”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*:1, s.33-45.
- Csató, Éva Á. & Karakoç, Birsal (1998), “Noghay”, Johanson, Lars & Csató, Éva Á. (Eds.), *The Turkic Languages*, London: Routledge, s. 333-343.
- Çürük, Selcen M. (2013), “Olumsuzluğun Üstdilsel Kullanımına Dair”, *Türkbilig*: 26, s. 91-106.
- Çürük, Selcen M. (2014), “Çoklu Olumsuzluk Kavramı ve Türkçedeki Çoklu Olumsuzluğa Yûnus Emre Dîvânî Örneğinde Bir Bakış”, *Dil Araştırmaları*: 15, s. 185-214.
- Dahl, Östen (2010), “Typology of Negation”, Horn, Laurence R. (Ed.), *The Expression of Negation*, Berlin and New York: De Gruyter, s. 9-38.
- Demir, Nurettin & Yılmaz, Emine (2014), *Türk Dili El Kitabı*, Ankara: Grafiker.
- Dıykanbayeva, Mayramgül (2010), “Kırgız Adı Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*: 43, s. 205-210.
- Doğan, İsmail & Kıvrakdal, İlgi (2002), “Karaim Türkleri”, Güzel, Hasan Celal vd. (Ed.), *Türkler*: 20, Ankara: Yeni Türkiye, s. 1333-1349.

- Ediskun, Haydar (1985), *Türk Dilbilgisi*, İstanbul: Remzi.
- Efendioğlu, Süleyman (2010), “Kazak Türkçesinde Zarf-Fiil Kökenli Kipler”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*: 1, s. 1-20.
- Emeksiz, Z. (2010), “Negation In Turkish”, *Dilbilim Araştırmaları*: 2, s.1-16.
- Ercilasun, Ahmet Bican (2010), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ.
- Erdem, Mevlüt (2011), “Türkçede Çekim ve Yapım Eklerinin Özellikleri ve Sınırları”, *Bilig*: 58, s. 71-90.
- Ergin, Muharrem (2004), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak.
- Ergönenç Akbaba, Dilek (2007), “Nogay Türkçesi”, Ercilasun, Ahmet Bican (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ, s. 623-678.
- Ergönenç Akbaba, Dilek (2013a), “Nogay Adı ve Nogayların Kökeni Üzerine”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*: 2, s. 233-242.
- Ergönenç Akbaba, Dilek (2013b), “Az Konuşurlu Bir Türk Dili: Nogayca ve Nogaylar Üzerine”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*: 2, s.273-301.
- Erten, Münir (2007), “+Sız Eki Olumsuzluk Eki Midir?” , *Turkish Studies*: 2/4, s.1168-1173.
- Gencan, Nejat Tahir (2000), *Dilbilgisi*, Ankara: Ayraç.
- Giannakidou, Anastasia (2011), “Negative and Positive Polarity Items”, von Heusinger, Klaus vd. (Eds.), *Semantics An International Handbook of Natural Language Meaning Vol:2*, Berlin/Boston: De Gruyter, s. 1660-1712.
- Givón, Talmy (2001), *Syntax: An Introduction Volume 1*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Golden, Peter B. (2014), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, (Çev. Osman Karatay), İstanbul: Ötüken.

- Göksel, Aslı & Kerslake, Celia (2005), *Turkish: A Comprehensive Grammar*, London: Routledge.
- Görgülü, Emrah (2017), “Negative Polarity as Nonveridicality in Turkish”, *Workshop on Altaic Formal Linguistics*:13, Tokyo.
- Güllüdağ, Nesrin (2002), “Nogay Türkleri”, Güzel, Hasan Celal vd. (Ed.), *Türkler*:20, Ankara: Yeni Türkiye, s. 946-965.
- Gülsevin, Gürer (2004), “Türkçede “Sıra Dışı Ekler” ve Eklerin Tasnif Tanımlama Sorunu Üzerine”, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara: Türk Dil Kurumu s. 1267-1283.
- Gündoğdu, Abdullah (2011) “Kırgızistan: Dün, Bugün, Yarın”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*: 15, s. 399-417.
- Haegeman, Liliana (1995), *The Syntax of Negation*, New York: Cambridge University.
- Haegeman, Liliana & Lohndal, Terje (2013), “Negation”, Luraghi, Silvia & Parodi, Claudia (Eds.), *The Bloomsbury Companion to Syntax*, Bloomsbury: London, s. 354-364.
- Hengirmen, Mehmet (2007), *Türkçe Dilbilgisi*, Ankara: Engin.
- Herburger, Elena (2011), “Negation”, von Heusinger, Klaus vd. (Eds.), *Semantics An International Handbook of Natural Language Meaning Vol:2*, Berlin/Boston: De Gruyter, s. 1641-1660.
- Hizmetli, Sabri (2011), “Kazak Ulusu ve Kazak Tarihi Üzerine: Dünü ve Bugünü”, *İstem*: 17, s. 23-43.
- Hoeksema, Jack (2000), “Negative Polarity Items: Triggering, Scope, and C-Command”, Horn, Laurence & Kato, Yasuhiko (Eds.), *Negation and Polarity*, New York: Oxford University.
- Horn, Laurence R. (1985), “Metalinguistic Negation and Pragmatic Ambiguity”, *Language*: 61, s. 121-174.

- Horn, Laurence R. (2001), *A Natural History of Negation*, Chicago: University of Chicago.
- Horn, Laurence R. (2010), “Multiple Negation in English and Other Languages”, Horn, Laurence R. (Ed.), *The Expression of Negation*, Berlin and New York: De Gruyter, s. 111-148.
- İlhan, Nadir (2005), “Türkçede Olumsuzluk”, *Karaman Dil Kültür ve Sanat Dergisi*, s. 271-279.
- İlhan, Nadir & Kabadayı, Ceren (2015), *Türk Dilinde Olumsuzluk*, İstanbul: Kesit.
- Jespersen, Otto (1917), *Negation in English and Other Language*, Copenhagen: A. F. Høst.
- Johanson, Lars (1998) “The History of Turkic”, Johanson, Lars & Csató, Éva Á. (Eds.), *The Turkic Languages*, London: Routledge, s. 81-125.
- Kalkan, Mustafa (1996), “Türk-Moğol Kavimleri Arasında Tatarlar ve Menşei Meselesi”, *Türk Kültürü Dergisi*: 393, s. 11-18.
- Karakoç, Birsal (2013), “Az Konuşurlu Bir Türk Dili: Nogayca ve Nogaylar Üzerine”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*:13, s. 273-301.
- Karakoç, Birsal (2015), “Predicational and Sentential Positions of Interrogative Clitics in Turkic”, *Turkic Languages*: 19, s.85-101.
- Karamanlioğlu, Ali Fehmi (1962), “Kıpçaklar ve Kıpçak Türkçesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*: 12, s.175-184.
- Kasapoğlu Çengel, Hülya (2005), *Kırgız Türkçesi Grameri*, Ankara: Akçağ.
- Kirchner, Mark (1998a) “Kazakh and Karakalpak”, Johanson, Lars & Csató, Éva Á. (Eds.) , *The Turkic Languages*, London: Routledge, s. 318- 332.
- Kirchner, Mark (1998b) “Kirghiz”, Johanson, Lars & Csató, Éva Á. (Eds.) , *The Turkic Languages*, London: Routledge, s. 344- 356.

- Klima, Edward S. (1964), "Negation in English", Fodor, J.A. & Katz, J. J. (Eds.) *The Structure of Language*, New Jersey: Prentice Hall, s. 246-323.
- Koç, Kenan & Doğan, Oğuz (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi.
- Koç, Nurettin (1996), *Yeni Dilbilgisi*, İstanbul: İnkılâp.
- Kononov, Andrey N. (2000), "Kıpçak, Kuman, Kumuk Kavim Adlarının Etimoloji Üzerine", (Çev. Mustafa Uğurlu), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*: 10, s. 518-526.
- Korkmaz, Zeynep (1992), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Kornfilt, Jacklin (1997), *Turkish*, London: Routledge.
- Kroeger, Paul R. (2005), *Analyzing Grammar An Introduction*, New York: Cambridge University.
- Lewis, Geoffrey (2000), *Turkish Grammar*, Oxford: Oxford University.
- Lockwood, David G. (2002), *Syntactic Analysis and Description: A Constructional Approach*, London and New York: Continuum.
- Menabit, Sena Ciden (2004), "Ne... ne'li veya ne... ne de'li Bağlama Edatlarında Olumsuzluk Sorunu", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten C: I*, s. 71-92.
- Miestamo, Matti (2005), *Standard Negation: The Negation of Declarative Verbal Main Clauses in a Typological Perspective*, Berlin: De Gruyter.
- Musayev, K. M (2002), "Karaim Türkçesi" (Çev. Mevlüt Gültekin), *TÜBAR*: XI, s. 197-230.
- Noh, Eun-Ju (2000), *Metarepresentation: A Relevance-theory Approach*, Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.
- Öner, Mustafa (1998a), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Öner, Mustafa (2007), “Tatar Türkçesi”, Ercilasun, Ahmet Bican (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ, s. 679-748.
- Özkan, Bülent (2006), “Türkçede Dilbilgisel Terim Olarak Olumlama ve Olumsuzlama”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*: 15/1, s. 269-282.
- Özmen, Mehmet (1997), “Türkçede Değil Kelimesi Ve Kullanımları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s. 315-368.
- Parlatır, İsmail (2012), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Yargı.
- Pavey, Emma L. (2010), *The Structure of Language: An Introduction to Grammatical Analysis*, New York: Cambridge University.
- Pekacar, Çetin (2007), “Kumuk Türkçesi”, Ercilasun, Ahmet Bican (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ, s. 939-1008.
- Penka, Doris (2016) “Negation and Polarity” , Riemer, Nick (Ed.), *The Routledge Handbook of Semantics*, London and New York: Routledge, s. 303-319.
- Ramat, Paolo (1999), “Negation”, Brown, Keith & Miller, Jim (Eds.), *Concise Encyclopedia of Grammatical Categories*, Oxford: Elsevier, s. 241-248.
- Schönig, Claus (2013), “Modern Türk Dillerinin Eş Zamanlı Tasnifi ve Tarihsel Yönleri”, (Çev. İsa Sarı), *Dil Araştırmaları*: 12, s. 221-257.
- Spreanza, J.L. & Horn, Laurence R. (2010), “A Brief History of Negation” , *Journal of Applied Logic*: 13, s. 277-301.
- Tamir, Ferhat (2007), “Kazak Türkçesi”, Ercilasun, Ahmet Bican (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ, s. 429-480.
- Tavkul, Ufuk (2002), “Kafkasya ve Çevresindeki Türk Toplulukları”, Güzel, Hasan Celal vd. (Ed.), *Türkler*: 20, Ankara: Yeni Türkiye, s. 832-881
- Tavkul, Ufuk (2005), “Kumuk Türkleri: Tarihleri, Sosyal Yapıları ve Dilleri Üzerine Bir İnceleme”, *Kırım Dergisi*: 13, s. 29-39.

- Tavkul, Ufuk (2007), “Karaçay-Balkar Türkçesi”, Ercilasun, Ahmet Bican (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ, s. 883-938.
- Tekin, Talat (1991), “A New Classification of the Turkic Languages”, *Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi* 1: s. 5-18.
- Tekin, Talat (2003), “Olumsuzluk Eki -mA’nin Etimolojisi”, Yılmaz, Emine & Demir, Nurettin (Ed.), *Makaleler 1: Altayistik*, Ankara: Grafiker, s. 247-252.
- Tekin, Talat (2010), *Orhon Yazıtları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Tekin, Talat & Ölmez, Mehmet (2014), *Türk Dilleri: Giriş*, Ankara: Bilgesu.
- Trask, R. L. (1993), *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*, London and New York: Routledge.
- Uygur, Ceyhun Vedat (2007), “Karakalpak Türkçesi”, Ercilasun, Ahmet Bican (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ, s. 543-622.
- Üstünova, Kerime & Akkök Meral (2009), “Hiç’in Yer Aldığı Yapılar ve Yüklelediği Anlamsal İşlevler”, *Dil Araştırmaları*: 4, s. 25-32.
- Üstünova, Kerime & Horoz, Öznur (2001) “(-sİz), (-İ) Ekinin Olumsuzu mu?”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*: 1, s. 119-140.
- Van der Auwera, Johan (2010), “On the Diachrony of Negation”, Horn, Laurence R. (Ed.), *The Expression of Negation*, Berlin and New York: De Gruyter, s. 73-109.
- Van Schaaik, Gerjan (1994), “Turkish”, Kahrel, Peter & van den Berg, Rene (Eds.), *Typological Studies in Negation*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, s. 35-50.
- Vardar, Berke (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual.
- Yazıcı Ersoy, Habibe (2007), “Başkurt Türkçesi”, Ercilasun, Ahmet Bican (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ, s. 749-810.

- Yazıcı Ersoy, Habibe (2014), “Başkurt Türkleri ve Dilleri”, *Tehlikedeki Diller Dergisi*: 3/4-5, s. 147-191.
- Yılmaz, Emine (2002), “Karaçay-Balkarca”, *Türkbilig*: 4, s. 48-58.
- Yılmaz, Salih (1997) , “Karakalpak Türkleri ve Bugünkü Karakalpakistan”, *Yeni Türkiye Dergisi*: 16, s. 1320-1329.
- Yılmaz, Salih (2006), *Karakalpak Türkleri ve Karakalpakistan Tarihi* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Ankara.
- Yuhadin, K.K (2011), *Kırgız Türkçesi Sözlüğü*, (Çev. Abdulah Taymas), Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yüksel, Zühal (2007), “Kırım-Tatar Türkçesi”, Ercilasun, Ahmet Bican (Ed.), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ, s. 811-882.
- Zeijlstra, Hedde (2004), *Sentential Negation and Negative Concord*, Ph.D. Dissertation, Utrecht: Lot.

Ek 1. Tez Orijinallik Raporu

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 12/06/2018

Tez Başlığı : 'Kıpçak Türk Dilleri Grubunda Olumsuzluk'

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 225 sayfalık kısmına ilişkin, 12/06/2018 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 10'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Simge Yarba

Öğrenci No: N15227261

Anabilim Dalı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

Programı: Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

12.06.2018

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Doç. Dr. Mevlüt Erdem

Ek 2. Tez Çalışması Etik Kurul İzin Muafiyeti Formu

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:30/01/2017

Tez Başlığı / Konusu : Kıpçak Grubu Türk Dillerinde Olumsuzluk

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: SIMGE YARBA
Öğrenci No: N15227261
Anabilim Dalı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
Programı: ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

30.01.2017
S.H.

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Uygundur.

Doç. Dr. Mevlüt Erdem

Erdem

